СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Тр7

13

ЧИТ.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боню Ангелов (отг. редактор), Лиляна Грашева, Петър Динеков

Адрес на редакцията: Старобългарска литература, Институт за литература, кв. „Гео Милев“, ул. „Акад. Г. Бончев“, XVII бл.

© Институт за литература
1984
c/o Jusautor, Sofia

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Технически редактор *Д. Калинова* Коректор *Е. Котева.*
Изд. индекс 9149 Дадена за набор на 29. IX. 1983 г. Подп. за печат на 20. I. 1984 г.
700×100/16 Тираж 700 Печ. коли 11,50 Изд. коли 14,90 УИК 16,02 Цена 2,57 лв
Печатница на БАН — 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5 Поръчка № 41

Код 28 9535322411 / 5064-15-84
82 Б (05)

митер.
Пр 7

ISSN 0204-868X

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Пр 1499/84
ЧИТАЛНЯ

КНИГА 13 . СОФИЯ . 1983

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ—ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

СЪДЪРЖАНИЕ

Петър Динеков — Ръкописната книга в историята на културата 3
Донка Петканова — Значението на числата в старобългарската литература 12
Иван Добрев — Бил ли е Климент Охридски епископ на Драговища . . . 29

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

Боню Ангелов — Летописни съчинения в старобългарската литература 42
Лиляна Мавродинова — Украсата на Синайския псалтир 74
Ханна Ожеховска — Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Любляна (Cod. Kop. 29) 91
Дарина Караджова — Славянски ръкописи в Окръжната библиотека във Велико Търново 144

ПРЕГЛЕД

* * * Проф. Христо Кодов 160
Георги Петков — Проф. Пеньо Русев 161

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Лила Мончева, Пейо Димитров — Монографичен очерк за митрополит Киприан 164
Елена Томова — Л. Боева. Вопросы древнерусской литературы. С., Наука и изкуство, 1981. 166

БИБЛИОГРАФИЯ

Донка Илинова — Публикации по старобългарска литература и култура, излезли в България през първото шестмесечие на 1981 г. 170

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЪКОПИСНАТА КНИГА В ИСТОРИЯТА НА КУЛТУРАТА

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

Ролята, която ръкописната книга играе в развитието на човешката култура, е добре позната и едва ли може да се прибави нещо ново. Ще се опитам да подчертая само някои отделни моменти. Примерите ще бъдат главно от българския материал; ще говоря най-вече за отношението между ръкописната книга и литературата.

1. Първото, което ще изтъкна, е *трайността и неизчерпаемостта* на ръкописната книга.

Началото ѝ е свързано с началото на писмото и писмеността. Ръкописната книга се явява при най-късните степени от развитието на писмото. Не може да се говори за ръкописна книга при наченките на писмото в стадиите на иконографията, „симпатичната магия", скалните рисунки, пиктографията и т. н. Ръкописната книга възниква едва при азбучното (алфавитното) писмо. При славяните това е средата на IX в., когато Кирил и Методий създават славянската азбука и писменост.

Наистина книгопечатането представя повратна точка в развитието на ръкописната книга. Но нейното заместване с печатната книга е дълъг процес. За българите този процес продължава до началото на XIX в. Дори Софроний, с чиято отпечатана книга „Кириакодромион" (1806) се дава окончателен тласък за заменяне на ръкописната книга с печатна, си служи с ръкописната книга, т. е. следва традиционните форми за предаване на знанията и художественото слово. „История славеноболгарская" на Паисий Хилендарски се преписва до средата на XIX в.; до появата на нейното печатно издание в 1844 г. преписването е единственият начин на нейното разпространение. За историята на българската култура това означава господство на ръкописната книга в продължение на повече от девет века.

Трайността на ръкописната книга не е само проблем на времето, но и проблем на нейните възможности: до изобретението на книгопечатането тя носи най-широката информация — повече от камъка, от изобразителните изкуства, от археологическите разкопки, от архитектурата, от музиката, от танците; най-всеобхватно отразява човешката мисъл, защото си служи със словото. В това отношение може да ѝ съперничи само словесният фолклор, но само да ѝ съперничи, без да надвишава нейните възможности, защото поради законите, по които се развива, фолклорът е ограничен във възможността да дава фиксирана представа за нещата.

Вярно е, че времето накърнява ръкописната книга — пергаментът и хартията лесно се поддават на унищожение. В своя забележителен труд „Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете" (1979) проф. К. М. Куев

показа какво голямо количество български ръкописи са изчезнали и унищожени. В моето детство, когато прекарвах летните ваканции в родното си село, неведнъж съм виждал как местните бакали късаха листове от ръкописни черковни книги и с тях завиваха покупките на клиентите. Каква е общата картина на изчезването на ръкописите, показва една относителна статистика на запазените славянски ръкописи до XIVв. в съветските хранилища: от XI в. — 3%, от XII в. — 8%, от XIII в. — 20%, от XIV в. — 70%.[1] Това не е динамичната линия на развитието на ръкописната книга, а по-скоро градация на възможностите за нейното опазване.

И все пак огромно е количеството на запазените славянски ръкописи. Точния им брой никой още не е успял да посочи. За латинската ръкописна книга се дава цифрата един милион за десетте (V—XV) века на нейното съществуване (до великото изобретение на Гутенберг).[2]

Не бих искал да разширявам понятието „славянска ръкописна книга" — касае се за явление на Средновековието, но изместени от печатната книга, ръкописите не са изчезнали и в ново време; те имат вече други форми и други функции. Явяват се преди всичко като ръкописи на писателите и усърдно се изучават. В Съветския съюз съществува огромен интерес към ръкописите на Пушкин, за което говорят цяла редица специални съчинения: „Черновики Пушкина" от С. Бонди (1971), „Над страницами Пушкина" от Н. Н. Петрунина и Г. М. Фридлендер (1974), „Читая тетради Пушкина" от И. Фейнберг (1981) и др. Л. В. Черепнин включва в обсега на палеографското разглеждане писатели от XIX в.: Рилеев, Грибоедов, Пушкин, Лермонтов, Гогол ...[3]

Не бих желал да се занимавам с перспективите на техническия прогрес и капризите на бъдещето, но може би скоро печатната книга ще отстъпи хегемонията си на нови форми за фиксиране и разпространение на човешката мисъл: микрофилмите, фонозаписите, фотоснимките, запаметяващите машини и т. н.[4]

Ръкописната книга е не само трайна, но и неизчерпаема. Всяко докосване до нея носи нови данни. Тя не е нито напълно издирена и подредена, нито достатъчно проучена. Всеки нов опис на ръкописна сбирка дава нови сведения и осветлява важни моменти от историята на литературата.

2. В познатата стихотворна похвала за цар Симеон от X в. се казва:

> Като се яви за тях нов Птоломей —
> не по вяра, а по-скоро по желание
> и с велика чест, понеже събра
> всички божествени книги,
> с които и своите палати изпълни,
> той си създаде вечен спомен.

Безспорно „божествените книги" — това са ръкописните книги (византийски и славянски, старобългарски); конкретно те са събрани в един голям сборник — Симеоновия (Светославовия) сборник от 1073 г. Но споменаването на името на Птоломей говори за библиотека с книги (очевидно е, че се касае за Птоломей I, основателя на библиотеката в Александрия).

---

[1] А. П. Жуковская. Текстология и язык древнейших славянских памятников. М., 1976. с. 3—4.

[2] Л. И. Киселова. О чем рассказывают средневековые рукописи. (Рукописная книга в Западной Европе). Л., 1978. с. 4.

[3] Л. В. Черепнин. Русская палеография. М., 1956.

[4] Палеографията насочва погледа си дори към пишещите машини, магнетофоните, стенографията; вж. С. А. Рейсер. Палеография и текстология нового времени. Л., 1980.

Симеон си създава „вечен спомен", защото отношението към книгите е отношение към човешката култура. Книгите най-добре отразяват и представят тази култура — без да се подценяват другите форми на проява на културата. Ръкописът — това е равнозначно на култура, образование, просвета.

В Средновековието ръкописната книга е не само символ, но реален *носител на културата*. Проучването на описите на славянските ръкописи показва това по безспорен начин. В ръкописните книги са отразени: история, литература, език, наука, философия, право, богословие, живопис, музика. „Ръкописната книга не е само хранилище на текста, но и художествен паметник, чието изготвяне е изисквало да бъдат решени ред естетически задачи."[5] Сама по себе си тя дава сведения за характера на писмото, за писмения материал (кожата и хартията), за инструментите за писане, за мастилото, за книжното тяло, за материалите и технологията на подвързията, за миграцията на ръкописите и т. н. Ръкописната книга има голямо значение за развитието на живописта — тя е изключително важен извор за историята на изкуството. Преписвачът е калиграф, илюстратор и художник.

Богатството от сведения, които ни дава ръкописната книга, не е само в основния текст (според характера на съответното съчинение), но и в допълнителните съставки: предговор, послеслов, записки и бележки на писача (автор, съставител, преписвач), приписки на читателите и притежателите на ръкописа. В тези допълнителни записи и бележки са включени разнообразни данни: време, място, произход, движение и история на ръкописа, разпространение и цена, психология на книжовника и преписвача, читателя и притежателя: сведения за исторически събития, селища, бедствия, болести и епидемии, бит, семейни случки и т. н. В това отношение ръкописите имат важно значение за историята, социологията и етнографията, литературната история, езикознанието, метеорологията и др.

Преди време Д. Петканова и Ив. Буюклиев си бяха поставили за задача да съберат и издадат в няколко тома всички приписки по българските средновековни ръкописи. Това бе една великолепна идея, чието изпълнение се забави. Когато тази задача бъде завършена, ще разполагаме с една съкровищница от данни, свидетелства, сведения. Действително множество приписки са обнародвани в трудовете на Йорд. Иванов (особено в „Български старини из Македония", II изд., 1931), в описите на Б. Цонев, Ив. Гошев и др., в двете книги на Ив. Дуйчев „Из старата българска книжнина" (1940, 1943) и редица други издания; в специално изследване бе дадена оценка на стойността на приписките.[6] Но нуждата от един голям свод на приписките по средновековните български ръкописи се чувствува остро.

Пред участниците на международния симпозиум на тема „Описание и каталогизиране на средновековните ръкописи. Проблеми на сравнителната кодикология и палеография", състоял се в София, 31. VIII— 3. IX. 1982 г., С. О. Шмидт изрази мисълта, че в ръкописите е отразен манталитетът на отделните народи; тук влизат мисленето, светоусещането, народната психология, националният характер, дори националният бит. Смятам този проблем за извънредно интересен, но за да бъде изяснен, необходимо е да се направят изследвания — както върху данните на основния текст (не само оригинален, но и преведен), така и върху допълнителните бележки (особено приписките). Едва след такива изследвания може да се говори посигурно по този въпрос. Само ще отбележа, че тъй нареченият национален

[5] А. П. Каждан. Книга и писатель в Византии. М., 1973, с. 39.

[6] И. Русева. Приписки и бележки по нашите писмени паметници. — Изв. на Сем. по слав. филол., IV, 1921, с. 1—48.

манталитет исторически не е еднородно явление. Ще посоча един белег при българските ръкописи: обстановката, в която възниква ръкописът. До средата на XIV в. се отбелязва преди всичко меценатът — царят, феодалът, патриархът, епископът, манастирският игумен и т. н. От средата на XIV в. се сочат войни, вражеска османска заплаха, а през време на робството — безкрайните тежки бедствия, жестокости и опустошения, разбойнически нападения и т. н. В първия случай отношението към мецената се изразява според изискванията на етикета; във втория случай иде личното преживяване, живата емоционална оценка; лиричният тон се превръща в епичен, от приписката се минава към летописния разказ. Наблюдения могат да се направят върху психологията на преписвача и читателя, преводача и купувача на ръкописната книга (съобщава се броената сума, излагат се мотивите за придобиване на книгата). Сведенията, които съдържат ръкописите, дават твърде интересен материал за анализи, характеристики и обобщения. Най-общо бих казал: историята на ръкописите е история на народа и културата, тяхната миграция е история на културните контакти.

3. Ще се спра на мястото на *ръкописите в историята на българската литература.*

Историята на българските ръкописи — това е историята на българската литература в продължение на десет века. През този период печатната книга играе съвсем ограничена роля (през XVIII и началото на XIX в.). Ръкописната книга има редица особености в сравнение с печатната: отворен текст, което води до множество варианти; намалена авторска фиксираност, широка анонимност; по-голямо тематично единство; приближаване на преводната творба до оригиналната.

Д. С. Лихачов даде следната характеристика на старата руска литература: „При все това литературата на стара Русия не е била литература на отделните писатели; тя, както и народното творчество, е била надиндивидуално изкуство. Това е било изкуство, което се е създавало чрез натрупване на колективен опит и което е произвеждало огромно впечатление с мъдростта на традициите и с единството на цялата, по същество безименна писменост. Пред нас е литература, която се издига над своите седем века като единно грандиозно цяло, като едно колосално произведение; то ни поразява с подчинението си на една тема, с единната борба на идеи, с контрастите си, които се проявяват в неповторимо съчетание."[7]

Още една особеност на старата литература: отделната творба съществува много по-често в своето „обкръжение". Изучаването на „обкръжението" води от творбата към литературния процес. В литературния процес се вплита и творческата история на произведението, отразена във вариантите, в контакта с читателите, в разпространението и движението. Д. С. Лихачов постави като основна задача на текстологията изучаването на историята на текста в многобройните преписи, в преминаването от една епоха в друга и от една литература в друга. „Изучаването на историята на текста дава обективна основа за интерпретация на съдържанието и формата на текста"[8], но то същевременно осветлява развитието на литературата изобщо. Историческите тенденции на развитието не съществуват абстрактно, те се изразяват в конкретните текстове (преписи, варианти).

Всичко това изисква издирване и проучване на ръкописите. Ръкописите дават огромни възможности на литературния историк. Оттук и значението на събирането на ръкописите, описването им, издаването им (в раз-

[7] В. Д. Лихачева, Д. С. Лихачев. Художественное наследие древней Руси и современность. Л., 1971, с. 54.

[8] Д. С. Лихачев, Текстология. Краткий очерк. М.—Л., 1964, с. 6.

лични типове издания). На тази необходимост отговаря и задачата да се подготви Своден каталог на славянските ръкописи.

Ще посоча няколко примера от българската литературна история. Става дума за въвеждане в обръщение на нови факти и творби чрез използуване на издирени ръкописни паметници.

а. Във втория том на своята „История на новата българска литература“ (1930—1936) Б. Пенев използува широко описите на Б. Цонев на ръкописите в Софийската и Пловдивската народна библиотека, за да осветли развитието на българската литература през XVII и XVIII в. — неговите предходници литературни историци смятаха този период за мъртъв. Цонев имаше навика в своите описания на ръкописи да включва обширни фрагменти и дори понякога цели произведения, което улеснява литературния историк. От този богат материал Б. Пенев извлече книжовници и произведения, разкри духовния живот преди времето на Паисий Хилендарски, анализира художествената стойност на произведенията, поместени в сборниците със смесено съдържание, спря се на развитието на литературния вкус и на естетическото възпитание на читателските среди, характеризира елементите на националното чувство и съзнание и т. н. Внимателният анализ на ръкописите доведе до очертаване на цял, почти непознат период от историята на българската литература.

б. След дълголетна работа в българските книгохранилища (особено в Софийската Народна библиотека „Кирил и Методий“) Б. Ст. Ангелов издаде два тома „Съвременници на Паисий“ (1963—1964), с които обогати нашите представи за българската литература през XVIII в. с нови факти, имена и произведения. Сега можем вече по-точно да характеризираме този труден от литературно гледище век. И това стана тъкмо въз основа на сериозно проучване на ръкописите.

в. Важни резултати за изследването на най-стария период от историята на българската литература дадоха предприетите през последните две десетилетия издирвания на Хр. Кодов, К. М. Куев, Б. Ст. Ангелов и Кл. Иванова в съветските книгохранилища във връзка с издаването на съчиненията на Климент Охридски, Черноризец Храбър и Константин Преславски (главно Азбучната молитва). Издирването на Климентовото книжовно наследство доведе до сензационни открития. Така например, ако през 1931 г. бяха известни от Похвалното слово за Михаил и Гавриил само 12 преписа, през 1970 г. техният брой нарасна до 156; броят на преписите на Похвалното слово за св. Илия достигна до 145, на Поучението за Преображение до 120 и т. н. Същото се отнася до преписите на Сказанието на Черноризец Храбър и Азбучната молитва.[9] Предприето бе и систематично издирване на произведенията на писателите от Търновската книжовна школа. Много резултатни бяха и откритията, които направиха Ст. Кожухаров, Пр. Матеич и Г. Попов в областта на старобългарската химнография; между другото за първи път бе открита творба на Наум (от Ст. Кожухаров).

Ръкописните книги в ново време са предмет и на много сериозни проучвания от нашите изкуствоведи; младото поколение специалисти в тази област стигна до извънредно ценни резултати.

Проучванията на ръкописите доведе до още един важен момент: попълната характеристика на средновековния книжовник. На образа на книжовника е отредено твърде широко място в палеографиите на М. С. Шчепкин и Е. Ф. Карски, в текстологията на Д. С. Лихачов и др. Трябва да се

[9] Вж. П. Динеков. Историческата мисия на старобългарската литература. — Старобълг. литература, кн. II, С., 1977, с. 5—19.

излезе от тях, за да се проучи проблемът върху български материал. В Средновековието не съществува онова, което днес наричаме литературна критика и литературна история; липсват биографиите, мемоарите, документацията на новото време. И все пак ръкописите съдържат данни за писателите, у нас все още недостатъчно използувани и проучени; в това отношение голям интерес представят приписките, предговорите и послесловията.

4. Ръкописните книги допринасят извънредно много още в една насока — по-пълно *опознаване на Средновековието*. Тази важна епоха от историята на Европа бе характеризирана главно от една гледна точка — противопоставянето ѝ на Ренесанса. Разбира се, не могат да се пренебрегват или зачеркват действително съществуващите различия. Ако те не бяха налице, не би се и появил терминът „ренесанс" („възраждане"). Наистина се касае за велик период в историята на европейското общество, дал силен тласък на развитието на човешката мисъл, просветата и образованието, изкуствата. Бедата е в опростяването на нашата представа за Средновековието, в абсолютизирането на неговите различия с Ренесанса. Тъкмо сериозното анализиране на ръкописното наследство (наред с всички други паметници на културата) показва, че се касае за много сложна епоха, изпълнена с динамика, с подеми, с противоречия, с философски борби, с големи художествени постижения, с естетически търсения, с талантливи творци и т. н. Картината на средновековието се оказа по-богата от представата, с която по традиция бе позната. В това отношение допринесоха извънредно много изследванията на византолозите, които разкриха отделните етапи на ранно развитие на ренесансовата мисъл във Византия.

Представата за нашата средновековна литература значително бе обогатена и задълбочена благодарение на изследванията, които се направиха за периода IX—X в. — Златния век на българската литература, наречен така още от европейските изследвачи през миналия век. Напоследък вниманието бе привлечено от Търновската книжовна школа, която представя високо постижение на средновековната култура. Отначало по-плахо, а покъсно твърде енергично бе поставен въпросът за ренесансови моменти в творчеството на Евтимий Търновски и неговите ученици. По този въпрос продължава да се спори. Тук няма да го обсъждам, нито ще излагам собствените си становища, но искам да изтъкна, че разискването на този въпрос въпреки различията в схващанията непременно ще допринесе за подълбоко вникване в същността и достиженията на нашето средновековие, което, струва ми се, не се нуждае от „извънсредновековни" квалификации, за да получи величие.

5. Ръкописната книга има *отношение и към съвременното изкуство*, колкото парадоксално на пръв поглед това да звучи. Че такъв проблем е напълно законен, се вижда и от появата на един съветски научен труд — книгата на В. Д. Лихачова и Д. С. Лихачов „Художественото наследство на древна Русия и съвременността" (1971); при това този проблем не се поставя за първи път и единствено от двамата автори.

Отдавна може да се говори у нас за влияние на средновековната живопис върху съвременни български художници. Това се вижда добре в приложното изкуство — използването на старите „черковни" шрифтове и на средновековния орнамент. Средновековната и ранната възрожденска щампа намират известно отражение в съвременната графика. Що се отнася до живописта, особено интересен е примерът с изкуството на такъв забележителен художник като Цанко Лавренов. За подобни явления може да се говори и при музиката. Още Добри Христов (1875—1941) насочи вниманието си към старобългарската музика. Между неговите творби от този род особено внимание

заслужава „Златоустовата литургия“. В най-ново време се възстанови интересът към творчеството на Йоан Кукузел. В областта на архитектурата също се използува средновековният стил.

Най-интересни са явленията в областта на литературата. Няма да правя преглед на писатели и произведения, където може да се открие отношение към образността, идейната атмосфера, стиловете на средновековната литература. Мисля, че в тая насока специално проучване заслужават Ив. Вазов (историческите романи и драми, „Легенди при Царевец“), Н. Райнов и Ст. Загорчинов. В най-ново време изключително интересен е случаят с Ем. Станев („Легенда за Сибин, преславския княз“, „Антихрист“, „Тихик и Назарий“). Писателят се опита да проникне по-дълбоко в изобразителните особености на старобългарската литература, да проучи художествените похвати на средновековния писател и да ги използува като своеобразно творческо „допълнение“ на съвременното реалистично изображение. Той извърви интересен път в своето художествено майсторство — от традиционното реалистично описание към разкриване на духовния свят на човека.

Ще приведа един показателен случай за прякото влияние, което ръкописната книга може да окаже на художественото творчество. Тук по-скоро става дума за внушение на атмосфера, за разкриване на своеобразното богатство, което носи ръкописната книга. През тридесетте години Й. Йовков е замислял да напише исторически роман от времето на Иван Асен II. На 28. VIII. 1930 г. той казва на проф. Сп. Казанджиев: „Ще изляза от надписа: „Аз, Севаст Огнян, бях кефалия при цар Иван Асен и много зло претеглих“ (нещо подобно). Герой ще ми бъде този Севаст Огнян. Ще искам да нарисувам един верен военачалник — от съвест и кръв (мъжество), който направил последни усилия да спаси царя. Блазни ме много времето, пейзажът, състоянието на народа и тази българска военна страст. Ще възсъздам всичко въз основа на несъмнени исторически данни и после въз основа на народни песни и легенди от онова време, в които са запазени спомени за боевете на тоя цар. Отдавна съм събирал материал и вече ми е доста ясна работата. Остава да ѝ се отдам. Все се каня да се срещна с нашите византолози, да ми покажат, ако имат в библиотеките си, книги с илюстрации от онния времена, да ми препоръчат някои книги, които биха ме пренесли в оная епоха. Каня се също да прегледам в Народната библиотека стари ръкописи, дамаскини и пр. Знаеш, понякога е достатъчно да прочетеш стар текст, за да видиш живи хората на неговото време. За внушението и колорита на това време подобни впечатления дават много повече, отколкото едно историческо съчинение.“

Можем да не се съмняваме, че Йовков би написал замисления исторически роман с онова художествено майсторство, което ни е познато от „Старопланински легенди“.

6. Трябва да бъде изтъкната *ролята на ръкописната книга за развитието на науката*. Безспорно всеки обект на научното изследване намира своите горещи поклонници и почитатели. Обаче характерът на занимания с ръкописната книга развива особена изследователска страст. Преди всичко издирването на ръкописи, което увлича и придобива черти на „приключение“. Към това се прибавя психологията на откривателството; възможността да се правят открития, от една страна, засилва напрежението, от друга — е свързана с изживяването на дълбоко удовлетворение и радост. Издирването и изследването на ръкописните книги е своеобразено „иманярство“, с всички произтичащи от това последици: необикновено увлечение в работата, която се превръща в страст, благородно съперничество, лесно обясним стремеж

за предимство в откритията и т. н. Разбира се, над всичко стои любовта към науката и родната култура.

Наблюдавал съм отблизо работата на мнозина страстни изследвачи на ръкописи. Ще спомена преди всичко името на Йордан Иванов. Една от основните задачи на неговите университетски преподавания по старобългарска литература бе да събуди у студентите любов към ръкописите. Целият му научен живот бе преминал сред ръкописите и в работа над ръкописите. За това свидетелствуват преди всичко забележителните му трудове „Северна Македония" (1906), „Български старини из Македония" (1908, 1931) „История славеноболгарская. . ." (1914), „Св. Иван Рилски и неговият манастир" (1917) и др. Един от най-щастливите моменти в живота на Й. Иванов бе откриването на Зографския текст на Паисиевата история. Помня и друг момент: научната екскурзия до Рилския манастир през 1931 г. с група студенти по славянска филология. Целта на екскурзията бе да се запознаят младите филолози непосредно със старинни ръкописи и с начините на тяхното проучване, т. е. палеография на практика. Пред студентите Й. Иванов направи своето откритие: извади от подвързията на ръкопис от XV в. седем от Рилските глаголически листове (един от тях — осми — бе намерен по-рано от В. Григорович и отнесен в Русия). Това бе незабравим урок по научно изследване на средновековното ръкописно наследство.

Познавам археографската работа на проф. К. М. Куев; на неговата дейност дължим издирването и обнародването на голям брой преписи на важни старобългарски произведения. Когато се намира в чужбина на научна конференция или научно заседание, проф. Куев използува всеки свободен час, за да отскочи до библиотеките — да прегледа ръкописна сбирка, да направи справки, да провери оригиналния текст (когато е работил с фотоснимки или микрофилми) и т. н. Всички други интереси отпадат пред нуждите на науката.

Винаги съм се възхищавал от дейността на проф. Б. Ст. Ангелов, който — дългогодишен научен сътрудник в Института за литература при Българската академия на науките — последните три десетилетия буквално прекара в ръкописния отдел на Софийската Народна библиотека. Воден от дълбока любов към българското и славянското книжовно наследство, той изследва почерците на многобройни книжовници, за да установи авторството на ръкописите, да ги препише, да ги подреди и коментира, да ги издаде.

Имах щастието да познавам съветския учен В. И. Малишев, ръководителя на ръкописния отдел при Института за руска литература (Пушкинския дом) в Ленинград, един необикновен познавач на славянските ръкописи, с огромни заслуги за събиране на ръкописното наследство на стара Русия. Ръкописите бяха станали смисълът на неговия живот; с това той събираше симпатиите на близки и далечни.

И още един случай — съветският ориенталист акад. И. Ю. Крачковски. Наскоро след Втората световна война в софийските книжарници пристигна една книга „Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях" (II изд. М.—Л., 1946). Писана в суровите години на войната, излязла в I издание през 1945 г., очевидно тя бе имала успех сред читателите. Когато я прочетох, разбрах защо: един голям учен разказваше увлекателно за своите „приключения" с ръкописите през дългия си живот. Той пишеше: „Моля на тази книга да не се гледа като на лични мемоари на автора. Аз писах спомени не за самия себе си, а за арабските ръкописи, които изиграха голяма роля в моя живот, които имах щастието да намеря и които чрез моите ръце влязоха в научния свят.

Ръкописите често водеха със себе си спомени за различни библиотеки, където са се съхранявали, за хората, с които са били свързани, и, разбира се, за самите себе си. Но не всичко това бе основното. Преди всичко ми се искаше да покажа какво преживява ученият в своята работа над ръкописите, малко да открия чувствата, които го вълнуват и за които той никога не говори в специалните си трудове, излагайки получените научни изводи. Искаше ми се да разкажа за радостите и огорченията на кабинетната работа, за които мнозина и не подозират, смятайки я за отегчителна, суха, откъсната от живота.

Може би в моя разказ някои ще видят твърде много сантименталност и романтизъм, но аз не се боя от този укор: именно така аз преживявах своята работа и така си я спомням" (с. 5).

7. Ще кажа няколко думи *за смисъла* на голямата работа, която се извършва в областта на славянското ръкописно наследство. Създават се навсякъде ръкописни сбирки, подготвят се описи на ръкописи, издават се ръкописи.

Каква е в дълбоката си същност тази работа? С какво се занимават толкова много мъже и жени в библиотеките и архивите с ръкописни книги, дошли от далечното минало? Не са ли това самоцелни занимания на членове на някаква странна секта — в един век на огромно развитие на науката и техниката, насочени към преките практически нужди на живота на съвременния човек? Не е необходимо да се доказва значението на ръкописното наследство. Искам само да подчертая, че изследвачите на ръкописите са хора, които са изпълнени с вяра в човешката култура. За тях ръкописните книги са носители на културната история, на културното съдържание на времето.

Заниманията с ръкописните книги означават борба със забравата, защита на тленното в историята — човешката памет. Средновековните книжовници често повтарят, че пишат „рѣкою брѣнною и тленною", че човекът е тленен, но написаното слово е нетленно. Книжовникът определя своята тленност по следния начин: „азъ многогрѣшнн ..... ему же мн ѥсть гробь ѡчьство, а землꙗ мтꙑ, прьсть прьва wдежда, црьвнѥ вѣчнн гостн". Голяма е радостта от завършването на един ръкопис; разбира се, често това е радост, че книжовникът се е освободил от тежко задължение. Радостта е изразена в сравнения с особено щастливи моменти от човешкия живот: „Ꙗкоже радоуѥтьсѧ женнхъ о невѣстѣ, тако радоуѥтьсѧ пнсець, внда послѣдьнин листъ"; „Радуѥтсѧ купець прнкупъ створнвъ, и кормьчнн в wтншье прнставъ, и странин в wчьство свое прнше. Тако радуѥсѧ и книжнын спнсатель, доше конца кннгѧ."[10]

Основната задача на специалистите е преди всичко ръкописите да бъдат издирени и съхранени, да бъде показано ръкописното наследство на човечеството.

Палеографите бдят над съдбата на ръкописите. Борят се с времето, което значи — с унищожението. Това е борба срещу смъртта на историческата памет на човечеството.

---

[10] Е. Ф. Карский. Славянская кирилловская палеография. Л., 1928, с. 277, 279.

ЗНАЧЕНИЕТО НА ЧИСЛАТА В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

ДОНКА ПЕТКАНОВА

Числата в средновековната християнска литература играят голяма роля. Това е особеност не само на Средновековието, а е продължение на стари традиции. В античността Питагор и неговата школа обосновават мистиката на числата. Мистика на числата има и във фолклора от най-далечни времена. Някои изследователи дори прокарват идеята, че всяка етническа група си има любими числа.[1] Началото на мистиката на числата се корени в митологическото мислене, като схващанията за едно или друго число търпят развитие и дават през различните времена или у различните народи варианти. В древността за всяко число се установява определен смисъл въз основа на аналогии с природата, митологически представи, философски или аритметически принципи.[2] В архаичните традиции числата се използват „в ситуациях, которым придавалось сакральное „космизирующее" значение"[3].

От фолклора и древните религии „типични" числа намират място в библейските книги, преосмислят се, като се свързват с нови лица и действия и оттам преминават у християнските писатели като „свещени" числа. Така например 3, 4, 7, 12, 40 стават „библейски" числа, ползуващи се с голям авторитет. В християнската литература те се употребяват в библейския им смисъл, като някои при опита за обяснение придобиват допълнителен смисъл. Новозаветните книги продължават старозаветната традиция, придават на някои числа ново смислово съдържание, въвеждат като „свещени" нови числа.

Така според употребата им в Светото писание и тълкуването им в ранно-християнската епоха ред числа придобиват през Средновековието трайно значение. Вярва се, че числата, които се употребяват в каноничните книги, и особено най-често срещаните, не са споменати случайно, а имат таен смисъл. Известни са различни тълкувания на библейските и евангелските числа на Запад и Изток, проявява се стремеж за обяснението им от страна на известни богослови, например Августин, Исидор, Амбросий, а също така и от анонимни автори.[4]

---

[1] R. M. Meyer. Die altgermanische Poesie nach ihrer formelhaften Elementen beschrieben, 1889.

[2] В. Н. Топоров. О числовых моделях в архаичных текстах. — В: Структура текста. М., 1980. с. 3—58; Числа.—В: Мифы народов мира. Т. 2. М., 1982, с. 629—631.

[3] Пак там, с. 629.

[4] E. R. Kurtius. Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern—München, 1978 (9 Aufl.), S. 493; D. Forstner. Die Welt der christlichen Symbole. Tyrolia Verlag, 1977 (3 Aufl.), p. 48.

Не само употребата на определени числа в библейските книги и дефинирането им от страна на отците на църквата стават причина те да се предпочитат от християнските писатели. Библията дава и „теоретическо" указание за значението на числата. Установено е, че в западноевропейската литература числата-символи намират място както в съдържанието на средновековните творби, така и в композицията на произведенията.[5] Според Курциус ролята на числото в композицията на творбата се определя от един стих в Премъдрост Соломонова: „. . .но ти си направил всичко с мяра, брой и тегло" (11:21.). Следователно бог внася в света строг ред, всичко е претеглено, премерено, премислено. Божият промисъл определя числото на количеството, времето, разстоянието, теглото; оттук и идеята за божествения ред и хармония в света. Числото става чрез библейския стих „als formbildender Faktor des göttlichen Schöpfungswerkes"[6]. Ето защо редица често срещани в Библията, следователно осветени, числа се използуват като основа за литературна композиция — писателят се явява като подражател на твореца. Множество средновековни творби са построени в определен, обмислен предварително брой книги, глави или стихове. Съзнателно се избира и следва едно число, прието за „добро" или „свещено". Така творбата със самата си постройка придобива нов допълнителен смисъл. Един от най-известните примери е „Божествена комедия" на Данте, построена в три части, които съдържат общо 100 песни (1+33+33+33). Така се проявява „божественият ритъм, на който се подчинява цялата вселена"[7].

Същото използуване на авторитетни числа с определен смисъл за основа на литературна постройка установяваме и в творчеството на видни писатели на Източната църква и византийската литература. Василий Велики построява своята прочута литургия в три части. И Презвитер Козма знае, че това не е случайно. В „Беседа против богомилите" той пише: „След това великият Василий в Кападокия, като прие откровение от бога, нареди причестяването и ни предаде литургия, като я раздели на три части, както му заповяда светият дух." „Църковна история" на Евсевий Кесарийски (IV в.) е в 10 книги, а неговата Биография на Константин Велики е в 4 книги. Съчинението на Йоан Дамаскин (VIII в.) „Извор на познанието" е съставено в 3 части. Хрониката на Георги Амартол (X в.) е в 4 книги, „Диоптра" на Филип е също в 4 книги и 17 000 стиха. Романът в стихове на Теодор Продром (XII в.) „Родонте и Досиклес" е в 9 книги; други романи следват това деление; творбата на Николай Кавасила (XIV в.) „За живота в Христа" е в 7 книги.

Всички тези числа, с които е съобразена постройката на творбите, носят своя символика, философия за бога и света. Естествено всяка средновековна творба не е построена на този принцип, но множеството примери показват, че символиката на числата във Византия прониква в литературното мислене и заема в литературата определено място. Още по-добре проличава това, ако се проследи употребата на числата в текста на книжовните произведения. Тя ще да стои пак във връзка със същия библейски цитат, който приведохме. Нищо не става без божия промисъл, във всеки ход на нещата стоят вътрешни закономерности, смисъл. Затова, когато писателят трябва да спомене в творбата си число, следва да помни, че както в Светото писание няма случайни числа, тъй като библейските книги са боговдъхновени, така нищо случайно не бива да става и в неговото съчинение. Той трябва да прецени дали съответното число подхожда за героя му и за съ-

[5] E. R. Kurtius. Цит. съч., с. 494.
[6] Пак там.
[7] А. Я. Гуревич. Категории средневековой культуры. М., 1972, с. 264.

държанието на произведението му, за да даде верен израз на вътрешните, невидими закономерности, създадени от бога.

Във Византия образованият писател се запознава със символиката на числата не само чрез практиката, но и чрез училището. Във византийските школи значението на числата се разяснява, излиза се извън тяхната пряка, числена стойност и се навлиза в идейния им символически смисъл. Дякон Игнатий в житието си за патриарх Никифор (806—815) пише, че неговият герой изучавал математически дисциплини, и дава за тях обяснения. Според писателя музиката се отнасяла до отношенията между числата, а аритметиката разглеждала числата извън отношенията, т. е. „в первую очередь таинственный, мистический, пифагорейско-платоновский „смысл" числа"[8]. Античната мистика на числата се зачита и в някои манастири.[9] Трябва да се смята за несъмнено, че във византийските училища са се изучавали не само питагорейско-платоновските значения на числата, но и онези нови християнски значения, които произлизат от Стария и Новия завет и се утвърждават в християнската литература и живопис.

През Средновековието символиката на числата навлиза не само в творби с църковно предназначение, не само в „световни хроники" и жития, но и в документи с напълно светско съдържание. А. Я. Гуревич забелязва (за съжаление не дава примери), че в документите при определяне на отношения, които имат „количествени показатели", като площ, обем, тегло, количество на хора, дати, съществува голяма „неточност, приблизителност", дори „произвол". Основна причина за това е отношението към числото: „В нем склонны были видеть в первую очередь не меру счета, а проявление царящей в мире божественной гармонии, магическое средство."[10]

Така числата през Средновековието се явяват *израз на идеи*, защото са знаци-символи на определени неща. Тази особеност се отразява в изкуството, в литературата, в документацията. През античността се гледа на числото като на „световен принцип", смята се, че природата на числата може да се види не само в „демоничните и божествените творения", но и във всички „човешки дела и думи".[11] Оказва се, че през Средновековието тези възгледи продължават да съществуват, но с ново съдържание. Числата се свързват с божествения промисъл, с християнския бог, с философията на християнството. Числото с неговия сакрален смисъл, наследен от езическата епоха, съществено изменен или новопридобит през християнско време, е интересен и *важен момент от мисленето на средновековния образован човек*. В научната литература не съществува специално изследване на този въпрос въз основа на обемист и разнороден материал от средновековната литература. Той е засяган бегло и общо, във връзка с други теми. Въз основа на български материал изобщо не е разработван, той отсъствува от проблематиката на изследването на старата българска литература.

* * *

Наивно би било да се поставя въпросът, дали старобългарските писатели са запознати със символиката на числата. Те са я познавали — едни по-задълбочено, други по-повърхностно. Онези, които са учили във византий-

[8] А. П. Каждан. Книга и писатель в Византии. М., 1973, с. 54.
[9] F. Dölger. Antike Zahlenmystik in einer byzantinischen Klosterregel. Ἑλληνικά, Beiband 4, 1953, p. 183—189.
[10] А. Я. Гуревич. Цит. съч., с. 51.
[11] F. Dornseiff. Das Alphabet in Mystik und Magie. Leipzig—Berlin, 1925, p. 13.

ските училища аритметика (Константин-Кирил, може би Йоан Екзарх), са знаели езическата и християнската числена символика. Имали са определени понятия и тези, които са чели отците на църквата, тъй като у някои от тях въпросът е поставян и отделни числа са обяснявани (например у Григорий Назиански). Най-сетне от самата Библия всеки е знаел кои са „свещените" числа, макар че едва ли всеки е бил запознат с тълкуването им. Интересно е обаче да се види *как* старобългарският книжовник използува числата: механично ли ги използува, по подражание, защото знае, че са подходящи за книжнина, или като разбира добре техния смисъл, свързва ги с философията на творбите и с поведението на героите си.

Най-напред ще се опитам да установя дали числото, изразено в броя стихове, играе някаква роля в постройката на творбата. Казвам стихове, тъй като българската литература не разполага с обемисти съчинения в множество книги като латинската и византийската. Затова вземам за основа на проучването само декламационната поезия.

„*Азбучна молитва*" — стихотворна творба в 40 стиха. Славянската азбука има 38 букви, но молитвата — 40 стиха. Защо 40, когато можеха да бъдат 38 според буквите на азбуката? Числото 40 е „типично" библейско число. То означава време на наказание и време на постене и молитва, значи надежда за спасение. Потопът трае 40 дни и 40 нощи; Исус пости в пустинята 40 дни; след възкресението се явява след 40 дни на учениците си. Въз основа на библейските примери християнската църква въвежда 40-дневен пост, време на разкаяние, надежди, душевно и телесно очищение и подготовка за светлия великденски празник. През Средновековието съществуват опити за обяснение на числото 40. Според Амбросий (339—379) това число е било подходящо за тъжни събития, за унищожаване на създанието, затова при Ной вали 40 дни и 40 нощи. Но същото число след това е дадено за премахване на греховете, затова 40-те дни на поста не са дадени за наказание, а за живот. А чрез възкръсването на Исус това число става *първо* — „Die gleiche Zahl bringt uns das Leben, die vorher zur Vernichtung gegolten hatte".[12]

Като се има пред вид всичко това, трябва да предполагаме, че Константин Преславски съзнателно натъкмява стиховете на 40. Първо, то е традиционно свещено число, а 38 няма този авторитет. Второ, то носи живот; в Библията и в християнската практика се свързва с молитвата, очищението и надеждата. Следователно числото 40 е подходящо за основа на литературния жанр молитва. Исус се моли 40 дни, Константин се моли в 40 стиха; постещите и молещите се 40 дни искат духовна благодат, опрощение, поетът също иска духовна благодат — „пространно слово", „херувимска мисъл и ум". И още: някога числото 40 е било за унищожение и наказание, а след това за живот; то се превръща следователно в символ на подготовката за нов живот. Тази идея съответствува на епохата, в която живее Константин, и на смисъла на азбуката. Езичници и безкнижни, славяните са обречени на унищожение, но азбуката и чрез нея бързото шествие на християнството ги водят към живот — нов живот на земята и спасение отвъд. Писаното слово е „за благото на всички", с молитвата поетът се подготвя за голямото дело да прави „явно евангелското слово". Така цялото идейно съдържание на творбата и самата азбука, поставена като акростих, са в единство със смисъла на числото, в рамките на което са побрани всички стихове. Символиката на 40 като подтекст обогатява идейното съдържание на творбата, придава ѝ по-голяма философска вглъбеност.

---

[12] D. Forstner. Цит. съч., с. 58.

„*Проглас към евангелието*“ — стихотворението се състои от 108 стиха. Това число като цяло не е типично библейско. Един анализ на числото обаче ме кара да мисля, че и този брой на стиховете не е случаен. През Средновековието често числата се схващат не като цяло, а се раздробяват на елементи. Така например Августин надълго разсъждава върху евангелското сведение, че ап. Петър уловил 153 риби. Той взема 3 като множител и схваща 150 като три пъти по петдесет. Числото 50 раздробява на 40+10.[13] Но не всяко число, раздробено на елементи, дава някакъв смисъл, защото не всяко число носи трайна символика. Числото 108 обаче, анализирано по горния начин, разкрива един цял свят от мисли и представи, поднася идеи, сродни с тези в стихотворението. Така то, вградено в основата на стихотворната сграда, му придава душа извън тази на думите, но съгласуваща се с тях. Стихотворението придобива вътрешно богатство.

Числото 108 би могло да се разгърне на 100+8, както се и произнася. Числото 100 не е библейско. В епохата на елинизма обаче се смята за съвършено число и означава „съвършено добро“[14]. Ориген (II в.) схваща 100 като съвършено число, което обхваща тайните на „цялото съзнателно творение“, и го окачествява като божествено. Числото 8[15] също така още в древността се смята като съвършено число и се превръща в символ на съвършенството. А според старохристиянската църква осмият ден е ден на възкръсването на Христос, тя го вижда като „мистерия на бъдещия свят“, като „тип на новия живот“, начало на ново битие отвъд всичко земно. Осмоъгълните вани за кръщаване са символ на новия живот след кръщението в името на Христа.

С други думи, в 108 са събрани две съвършени числа, които се допълват. В такъв случай то самото като цяло означава съвършенство, добро, божествено число, начало на новия живот, на бъдещия свят или на вечния живот. Символиката на 108 много добре подхожда на цялостното съдържание на „Проглас към евангелието“. В него се възхвалява книгата като „дар божи“, като дар съвършен, дар „за душата, който никога не тлее“, дар, който откъсва човека от „скотския живот“ и го подготвя за вечните блага, като извисява душата. Чрез книгата се навлиза в тайните на божественото творение и божиите закони, както и 100 символизира тайните на вселената. Ако книгите стоят под знака на 8, те са за славяните възкресение, едно второ кръщение, начало на нов разумен живот на земята и подготовка за вечен живот в отвъдния свят. Така числото 108, скрито в броя на стиховете, със смисъла, който носи, не само се съгласува със славянския текст, но и обогатява творбата с нови идейни нюанси. Новото благо за славяните, с което започва нова ера в живота им, се „омагьосва“ за добро със съвършените числа сто и осем.

Прави впечатление, че традицията на сто и на осем иде от късната античност и ранното християнство. Оттук следва, че авторът на „Прогласа“ е добре запознат с древните традиции, преосмислени в ранните векове на християнство. В такъв случай изборът от страна на поета на числата 100 и 8, които си подхождат и взаимно се допълват (и двете означаващи добро и начало), би могъл да бъде един косвен аргумент в полза на авторството на Константин-Кирил, който чете Григорий Назиански (един автор, силно повлиян от античността), изучава в Магнаурската школа елинската древност, спори сред арабите с учени мъже, запознати с „всички елински изкуства“,

[13] E. R. Kurtius. Цит. съч., с. 493.
[14] D. Forstner. Цит. съч., с. 54.
[15] Пак там, с. 54—55; Lexikon christlicher Kunst. Themen. Gestalten. Symbole. Freiburg—Basel—Wien, 1980, p. 344.

а от Теофилакт е наречен „велик в езическата философия и още по-велик в християнската“[16]. А ето още едно съвпадение, което, струва ми се, не е случайно и също има отношение към авторството на „Прогласа“. Кирил превежда в Херсон „*осемте* части на граматиката“ (Пространно житие на Кирил). Методий превежда полемическите беседи на своя брат от гръцки на славянски, като ги разделя „на *осем* части“. Дали в оригинала на Кирил е съществувало такова деление, или то е дело само на Методий, не е ясно. Спорен остава и въпросът, дали сборникът е обхващал всички творби на автора или само пренията му сред хазарите. В случая интересното за мен е, че за систематизация на беседите отново е използувано числото осем. Оказва се, че то е предпочитано число от двамата братя, използувано като композиционно начало преди и след създаването на славянската писменост. Изглежда, числото е привличало Константин преди всичко с античното си значение като символ на съвършенство и ред.

„*Похвала на цар Симеон*“ — стихотворен предговор, построен в 54 стиха, към сборник, преведен по поръка на цар Симеон. Няма ли да отидем далеч, ако и тук се опитаме да открием символика? Ще направим все пак един опит за анализ, дори с риск той да се окаже неубедителен.

Числото 54 като цяло не крие някакъв определен, общоприет смисъл. То обаче може да се разглежда като 50+4. Така получава определен смисъл. Числото 50 има в „Светото писание един особено радостен, весел характер“[17]. Навсякъде се свързва с време на радост, например с празника на плодородието, когато всеки мъж тръгва към Йерусалим, за да поднесе на бога от първородното. Изобщо числото 50 означава радост, освобождение, „символ на вечния живот във вечна радост“. Още в древността числото 4 е символ на света. Този му смисъл се утвърждава чрез Библията. Има четири вятъра, четири посоки на света, четири годишни времена, в рая текат четири реки, има четири човешки възрасти.[18] Навярно във връзка със значението на четири като светско, космическо число в християнската епоха са канонизирани само 4 евангелия, които възвестяват на земните хора земния живот на бога-син.

Така в числото 54 се съчетават радостта с числото на света. Такъв един смисъл на 54 подхожда на „Похвала на Симеон“, в която има ведро, радостно чувство и в която се възхвалява светско лице. Това, което царят прави, е необикновено, празнично, той „като трудолюбива пчела“ събира в сърцето си духовни блага и ги раздава на болярите, той пълни палата си с книги. Със своята просветна дейност Симеон си създава „вечен спомен“, а това значи — вечен живот. Тържеството, радостта в стихотворението, книжовното и духовно плодородие се свързват със земни дела на светско лице, стоящо най-високо в йерархията на светските длъжности. Всичко това е скрито и в числото 54, чиито символични образи крепят сградата и й придават по-голяма сила.

* * *

Да видим сега какви числа се срещат в съдържанието на старобългарските творби, доколко има основания да се схващат като достоверни и имат ли някакво скрито значение. Статистическото проучване на няколко твор-

[16] А. Милев. Жития на св. Климент Охридски. С., 1961, с. 71.
[17] D. Forstner. Цит. съч., с. 59.
[18] Пак там, с. 50.

би от средновековната литература, в които се срещат повече числа, показва следните резултати:

Пространно житие на Кирил

3 (*три* пъти: Константин изучава граматиката за 3 месеца; Константин спори в Хазария три дни; в Рим три дни се чете литургия на славянски).
5 (петима сиромаси, на които Константин би искал да даде храна).
6 (6 месеца дирят Константин, който се скрива в манастир).
7 (*четири* пъти: Лъв има 7 деца; когато Константин е на 7 години, сънува пророчески сън; в Рим има 7 епископи — Арсений Ортски е един от седемте; в Рим държат ковчега на Кирил 7 дни, готвейки го за път).
14 (родителите на Константин след раждането му прекарват 14 години като брат и сестра).
24 (на 24-годишна възраст философът отива при сарацините).
33 (Философът удря със секира дървото, на което се кланя фулското племе, 33 пъти).
40 (Кирил и Методий престояват в Моравия 40 месеца).
50 (*два* пъти: Коцел предава на Константин 50 ученици да ги учи; Кирил прекарва в монашески образ 50 дни).
200 (*два* пъти: 200 души хазари се покръстват; Константин освобождава от Хазария 200 пленени гърци).
900 (От Коцел и Ростислав Константин измолва 900 пленници и ги освобождава).

Пространно житие на Методий

3 (*три* пъти: Кирил и Методий стоят в Моравия 3 години; умирайки, Методий казва: „Вардете ме до третия ден“, и наистина на третия ден почива; в Рим са ръкоположени трима свещеници).
2 1/2 (толкова години немците държат Методий затворен в Швабско).
24 (манастирът „Полихрон“ има 24 крини злато).
70 (Полихрон има 70 монаси).

Народно житие на Иван Рилски

5 (ловците на цар Петър не били яли 5 дни).
7 (Иван прекарал в местността Голец 7 месеца).
7 и 4 (7 години и четири месеца Иван Рилски живял на скалата).
9 (ловците, изпратени от цар Петър, били 9).
40 (на два пъти се споменава, че скалата, при която Иван Рилски живял, била висока 40 сажена).

Житие на Иван Рилски от Патриарх Евтимий

От Народното житие за светеца Евтимий заема числата 5 и 9 в същия смисъл, както е в извора му. Освен тези числа у Евтимий има още следните:
7 (7 дни престояват мощите в Кръстец, докато бъде довършена новата църква).
12 (в пещерата в Рила Иван Рилски проживял 12 години).
70 (Иван умира на 70-годишна възраст).
300 (300 „храбри воини“ съпровождат светеца от София до Търново).

„Чудото с българина“

3 (*пет* пъти: трима старци слушат разказа на българина; селото на Георги отстои от битката на три дена път; връщат се живи от първата битка само трима души; при втората война конят на Георги се поболява на третия ден; в коляното на коня са намерени три железни обръча).
50 (толкова войници, между които е и Георги, са гонени от маджарите).

Пространно житие на Климент от Теофилакт Охридски

Както е известно, житието е писано на гръцки език от грък, но основният му материал е взет от славянско житие от X в. Така творбата обединява византийската и славянската традиция.

3 (*шест* пъти: докато светците са в затвора, три пъти става чудо — разтърсва се земята и падат оковите; между първото и второто земетресение изтичат три дни, а чудото става по време на молитвата в третия час; Климент и Наум свързват 3 дървета с липово лико, за да преплуват Дунава; Борис подарява на Климент 3 къщи в Девол; в Охрид след строителството на Климент стават три църкви).
4 (Владимир управлява 4 години).
7 (*два* пъти: Борис опасал България със 7 съборни храма; Климент учителствува в Кутмичевица „цели седем години“).
10 (*два* пъти: Кирил проживял след приемането на монашеска схима 10 дни; между второто и третото чудо с Климент в затвора изминали 10 дни).
200 (Методий оставил след смъртта си 200 ученици духовници).
300 (във всяка област Климент си служи с 300 ученици, които не плащали данък, а служели на бога).
3500 (Климент обучил толкова ученици).

Статистиката показва, че в 6 творби на средновековната литература употребените числа могат да се групират така: а) кръгли (10, 40, 50, 70, 200, 300, 900, 3500); б) типични библейски и фолклорно-традиционни (3, 4, 5, 7, 9, 12); в) числа, които правят изключение от общите тенденции (2 1/2, 6, 14, 24, 33). При числата от първата и втората група се забелязва честа повторяемост. Само в рамките на 6 творби 40 се повтаря два пъти, 50 — три пъти, 70 — два пъти, 200 — три пъти. Повторяемостта на 3 от втората група е многократна — 17 пъти, а 7 се среща 8 пъти.

Ще се опитам да обясня употребата на всяко число поотделно.

Не само българските писатели обичат кръглите числа. Изобщо Средновековието има „слабост“ към кръглото число. Това се наблюдава в западноевропейската литература. Установено е, че кръглите числа в поетическите произведения имат предимно „естетическо“ значение.[19] Това засяга и броя на стиховете при постройката на творбите (50, 100, 200). Стремеж към закръгляване на числата се открива и във византийската литература. Например според хрониката на Георги Амартол Лъв Арменец изселва от Одрин 1000 души и ги заселва отвъд Дунава. Броят на узите бил според Михаил Аталиат 600 000; владетелят на българите повикал, „както казват осведомените хора“, съюзна скитска войска около 4000 души (хроника на Г. Акрополит). Когато в хрониките става дума за брой на войници, те са най-често 5000, 8000 или 10 000 (например у Георги Пахимер). У Йоан Кантакузин срещаме: 60 войници (свита на императора), 1000 избрани Момчилови вой-

[19] E. R. Kurtius. Цит. съч., с. 494.

ници, 5000 души войска на Момчил, отблъсната от турците, 20 000 гръцки конници.[20]

От посочените примери, а и от редица други може да се забележи, че кръглото число идва обикновено там, където липсва точна документация— нещата се знаят от слушане, предполагаеми са или пък съпровождат сведения с легендарен характер. Ето още един пример в това отношение. В Именника на българските ханове при първите двама хана, където летописецът се опира на устни предания, се сочат кръгли числа. Хан Авитохол живее 300 години, вторият — Ирник — 150 години. По-нататък вече не се забелязва някаква закономерност при употребата на числата. Посочените години са най-различни и ,изглежда, твърде близки до историческата истина.

Особено често се срещат кръглите числа в апокрифната литература. Нейният фантастичен характер благоприятствува за употребата на кръгли числа, които очевидно имат голяма сила на внушение. Например в „Откровение Варухово" колесниците на слънцето и на луната се теглят от 20 ангели; в „Книга за Енох" всяка от четирите звезди е съпровождана от по 1000 ангели, големината на халкедрата и феникса е 900 мери, 400 ангели вземат венеца на слънцето; Енох стои на небесата 60 дни, а след това 30 дни разказва на синовете си какво е видял там. В „Слово за лукавия Антихрист" Антихрист има 40 000 ангелски чинове, дължината му е 100 лакти, ширината му 50 лакти, крилете на Михаил са 40 лакти широки, камъкът от езерото, с който Сатанаил разбива леда, е 200 лакти дълъг и 100 лакти широк. Във „Видение Павлово" всяко дърво в рая ражда по 50 плода, финиковите палми са високи 30 лакти, а Христовият град има пред всяка от 12-те стени по 100 стълба, пропастта, в която се мъчат грешниците, е 300 000 лакти дълбока; Павел, като гледа дървото на живота, забелязва да идват 200 ангели, а Ной строи ковчега 100 години.[21] Примери, разбира се, могат да се приведат още много. Тези кръгли числа вървят неизменно редом с типичните библейски и древни фолклорни числа 3, 4, 7, 12, 40.

От казаното проличава, че честата употреба на кръглите числа в старобългарската литература е закономерно явление в духа на общата средновековна литературна тенденция към закръгляне на числата, която в същност иде от по-далечно време. Лесно е да се забележи, че кръглите числа са често срещани в античната литература, а също така и във фолклора. Няма да отивам далеч, достатъчно е да се вгледаме в българската народна песен: „три хиляди войска"[22], „три хиляди все отбор юнака" (№ 553, стих 23), „петстотин сватове" (№ 385), „сто дечица", „сто невести"[23], „на ден по триста зимала"[24], „ударила петстотин кметове", „ударила петстотин попове"[25]. Подобни примери могат да се приведат още стотици.

Ярък пример за употреба на кръгли числа в античната литература са Животописите на Плутарх. Там те са в голямо изобилие. Следователно касае се за прастара традиция на предпочитане на кръглото число, която в същност продължава и днес; кръглото число отдавна се е превърнало в устойчив езиков трафарет. Тази традиция — фолклорна и литературна — почива на някакво убеждение. Кръглото число си е спечелило авторитет на

---

[20] Примерите се основават само на откъси от творбите в Христоматията по история на България. Състав.: Ал. Бурмов, П. Петров. С., 1964.

[21] Примерите са взети от Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи. Съставителство и редакция Д. Петканова. С., 1981.

[22] Български юнашки епос. — СбНУ, кн. LIII. С., 1971, с. 687, № 572.

[23] Българско народно творчество. Т. 4. Митически песни. С., 1961, с. 192.

[24] Пак там, с. 312.

[25] Пак там, с. 365.

стабилност, непоклатимост, схващало се е като израз на пълнота и хармония. То притежава голяма сила на внушение, предава най-добре идеята за *множественост*, за *монументалност* и има *психологически* и *естетически* ефект. Част от кръглите числа получават и своего рода осветеност и безспорност, тъй като са свещени библейски — например 40. Други са производни от първично-мистични много важни числа — 70 от 7, 300 и 3000 от 3, 900 от 9.

Разгледани на фона на литературната и фолклорната практика през вековете, очевидно е, че кръглите числа в старобългарската литература не са случайност, а са съзнателно употребени. Те играят естетическа и идейна роля. Щом е така, трябва да направим един извод, който засяга отношението ни към старобългарските литературни творби като към исторически извори: на кръглите числа в средновековните литератури не бива сляпо да се вярва, *те не бива да се приемат като „документални" числа*, а трябва да се разглеждат като *условни* или *приблизителни*, понякога може би близки до истината, но в никакъв случай не исторически точни. Авторите съзнателно закръглят — било защото нямат точни данни и се съобразяват с установената практика, било поради обаянието на кръглото число, защото то е мощно число, прави впечатление. Следователно не бива безкритично да се твърди, че Константин освободил 900 пленници или обучил при Коцел точно 50 ученици, че Методий оставил след смъртта си точно 22 духовници, че Климент образовал ни повече, ни по-малко 3500 ученици и си служел във всяка област с 300 верни свои възпитаници. Несъмнено тези цифри са закръглени. Но тъй като в случая става дума за исторически личности и събития в творби, писани от съвременници на литературните герои (допускам, че цифрите у Теофилакт са взети от старото изгубено славянско житие), можем да предположим, че част от тези числа не са съвсем произволни, а закръглянето става към реалната най-близка цифра. При отдалечени събития обаче или при подробности, които помагат да се очертае духовната мощ на героя и неговата устойчивост (като например височината на скалата, където се моли Иван Рилски), налице е една пълна условност на числото.

Абсолютно точният брой на монасите, на пленниците, на учениците, на годините дори не допринася с нищо за обрисовката на героя или на събитието. Кръглото число обаче помага на художественото изображение. То подчертава резултатите, извисява героя, запомня се. Когато се знае точната възраст, на която е починал светецът, няма нужда от закръгляне. Затова приемаме годините на Константин-Кирил (42) за автентични; при това те се повтарят неизменно в няколко паметника. Точната възраст обаче, на която е починал Иван Рилски, не се знае, тя е наближавала 70 или е надхвърляла 70. А Евтимий не е съвременник на светеца. Ето защо той закръгля на 70. Това се съгласува с традицията на кръглите числа, а и светецът се свързва със светото число 7, което, както ще видим, е много подходящо за светец.

Употребата на втората група числа в старобългарската литература е също така обяснима. През Средновековието, както казах, ред числа се превръщат в алегории и символи с философско и теологическо съдържание. Говорих вече по друг повод за числата 4, 8, 40 и 50. С още по-трайно значение, истински свети, сакрални числа-символи стават 3, 7, 9, 12. Византийската литература от V в. насетне и още повече българската литература заварват една традиция в употребата на числата, утвърдена от старозаветните и новозаветните книги, от извънцърковната литература и от отците на Източната и Западната църква. Те наследяват и обясненията за смисъла

на числата и идеята, че както бог всичко е устроил с мярка и брой, така и в творчеството на писателя не може да има случайни числа.

При анализа на числата в отделните творби трябва да се внимава дали става въпрос за случайно съвпадение на исторически вярно число с библейско, или съзнателно е избрано библейско число. Несъмнено числото 4 у Теофилакт (годините на управлението на Владимир) трябва да се смята за съвпадение; в него не се влага символичен смисъл. Тук трябва да виждаме документална вярност, тъй като времето на управлението на Владимир се потвърждава и от други извори. Документална точност съзираме и в част от онези числа, които са изключения в творбите — не са кръгли, нито типични библейски (например Константин 6 месеца се крил в манастир; Методий 2 години и половина прекарал в затвор). Имаме основания да виждаме историческа достоверност и в сведението, че Климент учителствува „цели седем години". Тук числото 7 не е търсено заради символиката му, а съвпада с действителните години на Климентовото учителствуване — то се съгласува с други исторически факти. Прави впечатление обаче, че Теофилакт го *подчертава* и навярно не без умисъл. Той казва: „цели седем години", а би могъл да каже направо: „на осмата година", както пише по-нататък. С това подчертаване числото 7 се налага на вниманието с древното си библейско обаяние. Сякаш по такъв начин писателят иска да добави, че учителската дейност на Климент е свята.

При повечето от останалите случаи според мен съзнателно се следва традицията, като числата не се употребяват механично, а се подбират във връзка със семантиката на конкретния епизод или с цялостния смисъл на творбата. Те допълват текста, обогатяват го мисловно и емоционално, „осветяват" го със скрития си смисъл. За един добре образован в християнската философия и символика читател значението на числата е било ясно, а за слабо образования човек те са оставали „исторически" числа или са се възприемали като обичайни, като елемент от стила на литературата.

Числото 3 през Средновековието се смята като число на бога. В християнската литература то е символ на Троицата — отец, син, дух. В живописта тази троичност се изобразява обикновено с триъгълник. Троичността се явява още в древните религии и се отразява вече като традиция в библейските книги, но все в някаква пряка или косвена връзка с бога. Светостта на числото обаче укрепва с троичния образ на бога и то получава в християнската литература трайно значение на божествено. Ето защо съвсем не е случайно, че Константин-Кирил изучава граматиката за три месеца, докато за другите това е невъзможно.[26] Тук няма хиперболизация, както по-рано ми се струваше, а символика. Числото 3 в текста означава не само че Константин е много надарен и притежава усет към граматиката. Този извод читателят може да направи от външната история на неговото образование. Текстът има и вътрешен смисъл, произлизащ от символиката на числото. То говори, че Кирил навлиза в науката с помощта на бога, че от ранна младост бог е с него, той му е дал „бързия" ум и трудолюбието, той бди над него. Този смисъл хармонира и с по-нататъшната дейност на Константин, който ще посвети голяма част от живота си в бран за света Троица. Троицата е с него от ранни години, но и той от своя страна ще бъде готов да умре за нея, както казва на император Михаил по повод на сарацинската мисия. Така външната биография на героя и символиката на числото са в единство. Нарочно е избрано числото три и в житието на Климент. Методиевите ученици връзват три дървета с липово лико, което ще рече, че те с помощта на св. Троица се

[26] D. Forstner. Цит. съч., с. 49—50.

впускат в опасния път по водите на Дунава, за да излязат на отсрещния бряг. Те на нея се надяват, защото на нея са посветили живота си, а с щастливия изход авторът показва, че тази надежда е била оправдана.

Във връзка с цялостната логика на творбата стои числото 3 в „Чудото с българина". Петорното му повторение (трима старци слушат разказа, трима оцелели войници, три дни път, три железни обръча. . .) внушава идеята за присъствието и намесата на Троицата във всяко дело. Всеки ход се извършва по волята на троичното божество, то е вездесъщо, то е начало и край на всичко. Че авторът на „Чудото. . ." има пред вид числото 3 като символ на бога и напълно съзнателно го повтаря в различни моменти от действието, проличава в края на разказа. Тук четем: „И аз, като разбрах милосърдието и човеколюбието на светата Троица, повиках ковача и му рекох: „Скови ми, братко, кръст от тия обръчи. . ." Така вече направо, не само чрез числото, се разкрива философията на разказа. Бог е навсякъде, но за добро на човека праща временни изпитания. Така в разказа се получават две линии на изображение, които в края на творбата се сливат. Едната е външна, повествователна, изразена чрез земни събития, герои и понятия. Втората е вътрешна, философска, изразена чрез числото 3, повторено в различни етапи от живота на героя.

Числото 5 не се ползува с особена популярност, но и то е символично. Някога в античността е означавало микрокосмоса-човек.[27] През Средновековието обаче този символ се позабравя. Петицата става известна главно от Евангелието, според което Христос нахранил с 5 хляба 5000 души. Като се съобразяваме с този евангелски пасаж, става ясно защо и в двата случая в старобългарската литература, в които се среща числото 5, все става дума за нахранване. В житието на Кирил, без да се цитира Евангелието, се прави асоциация с него. Запознатите със светите книги веднага са проумявали тази асоциация. Константин няма нищо за ядене, но се надява, че ще има и че дори още 5 сиромаси ще се нахранят, както Христос е съумял с малко да нахрани мнозина. В житието на Иван Рилски ловците, които 5 дни не са яли, са пряко свързани с въпросния евангелски пасаж. Тъкмо защото се касае за нахранване и се прави аналогия между Иван Рилски и Христос, е избрано числото 5. Ловците пет дни не са яли и Иван Рилски успява да ги насити с една малка просфорка, както някога Исус нахранил с пет хляба 5000 души. Така се възхвалява светецът и в същото време с цифрата се получава и една своеобразна игра.

Култът към числото 7 води началото си от дълбоки, незапомнени времена. В Библията обаче числото 7 има следния основен смисъл. Бог създава света за шест дни, а на седмия почива. Седмият ден е свещен, защото сам бог го е определил за почивка; свята е и всяка седма година. В такъв смисъл тълкуват седморката и отците на църквата; седмият ден е „украшение" на дните.[28] От седморки буквално гъмжи каноничният Апокалипсис и тук те са в различно значение, тъй че не могат да се свържат с една постоянна представа, но числото се налага като тайнствено, магическо. Според някои тълкуватели седмицата е синтез на бога и света, защото тя се получава от събирането на тройка с четворка — символа на бога със символа на универсума, на видимия свят, или още седморката означава земният живот на човека, създаден от душа и тяло; тялото се символизира чрез четворката, а душата чрез тройката.

---

[27] Lexikon christlicher Kunst. . . , p. 343.
[28] D. Forstner. Цит. съч., с. 53—54.

Сведението, че дрyнгарият Лъв има седем деца, се намира само в Пространното житие на Кирил. Днес не сме в състояние да проверим дали тази вест отразява точно действителността. Възможно е да е исторически вярна вест, но у мен се ражда съмнение, че може и да не е така. Прави впечатление, че авторът *акцентува* върху числото седем. Веднъж той казва: „Като живя със съпругата си, родиха му се седем деца." И втори път: „От тях най-малкото беше седмото, философът Константин. . ." Така числото седем се повтаря два пъти, без това да е необходимо за външната биография на героя. Щом Константин е най-малкото дете, естествено е, че ще е седмото. Очевидно писателят иска да наложи на съзнанието на читателя числото 7 и със символиката, която то носи. И в двете основни средновековни значения числото 7 е подходящо за Константин. Както седмият ден е свещен като ден за почивка за бога, така седмото дете на Лъв е гордостта на семейството, негова украса, избрано от бога. Че е седмо дете, това означава, че е даден знак от бога; знак е на съдбата, че ще стане богоугодник, ще блести с празнична яркост като деня на божията почивка, който според някои отци трябва да се прекара в борба със злото. С второто си основно значение числото 7 също е подходящо за Кирил и изобщо за светец, отдал живота си в служба на вярата. Затова срещаме 7 и в житията на Иван Рилски, и при дейността на княз Борис, който опасва България със седем църкви. Светецът е най-ярък синтез на божественото със земното, на тялото със стремящата се към бога душа. Светецът се е отказал от земните радости и е посветил живота си на вечното, на Троицата, но все пак той си остава човек със земна плът и човешки потребности. Така в образа на служителя на бога и вярата, издигнат до светец, земно—небесно, а това значи тленно—вечно, светско—божествено, намира най-ярък израз. Затова числото 7 в това си значение приляга за канонизирани личности, заслужили за вярата и църквата.

Поднесъл веднъж по своеобразен символичен път идеята за Константин като необикновен човек, предопределен от бога за големи, светли дела още от рождение (независимо дали използува един жизнен факт, или не), авторът праволинейно прокарва и по-нататък тази идея отново с помощта на числото 7. Не може да се счита за случайност в текста, нито за отражение на една реалност, че детето сънува пророчески сън, бидейки седемгодишно. Тъкмо тогава бог му посочва постоянната му спътница в живота — мъдростта, с която той ще върви до края на живота си и която ще го направи светец, гордост и слава за славянския род. Между скрития смисъл на седмицата и съдържанието на съня има идейна връзка.

Обикновено се смята, че Борис действително построил 7 храма. Ако приемем, че е било така, трябва да приемем също, че князът и неговите най-близки съветници са знаели добре символиката на числото 7. Със седемте храма българската държава се освещава, с тях Борис бележи победата на християнството, те са украса за България, победна почивка след битката с езичеството, както седмият ден. Не е изключено обаче храмовете да не са били седем и ние напразно търсим следите им. Но затова пък писателят-славянин, от когото Теофилакт черпи материал, чудесно е знаел силата на числото и дотъкмява храмовете до седем. Теофилакт също познава символиката на 7 и влага във вестта за строителството на 7-те храма от Борис подълбок смисъл. Това показва сравнението, което той прави със светилник със седем свещи: „Като видял [Климент], че този княз е опасал цялата си подвластна България със седем съборни храма, и като че ли е запалил с вярата си светилник със седем свещи, пожелал и той. . ."[29]

[29] А. Милев, Цит. съч., с. 110.

В християнското изкуство свещеникът със седем свещи е символ на Стария завет, но също така и на Христос като нова светлина на света.[30] Така символът на числото е свързан със символа на свещника със седем свещи. Външно — по линията на подобието, и вътрешно — философски, чрез символите се подчертават заслугите на Борис и се сочи онзи исторически момент като тържество за България, като пълна победа на християнството. По подражание на Борис Климент също започва да строи и в строителната си дейност отново следва символиката на числата. В Охрид стават *три* църкви. Случайно ли е, че като продължение на строителната политика на Борис отново се явява едно свещено число, символът на Троицата?

Можем да разсъждаваме и по въпроса, дали наистина тленните останки на Кирил остават в Рим 7 дни, подготвяни за път, или не. Възможно е римската църква напълно съзнателно, символично да е решила тъкмо 7 дни да престои тялото на Кирил в Рим, за да се освети градът чрез силата на числото 7. Тук искам да припомня, че според Владислав Граматик мощите на Иван Рилски престояват в София също 7 дни, тъкмо на седмия ден след утринното славословие те биват вдигнати и понесени към манастира. Както и да тълкуваме числото 7 в Пространното житие на Кирил —като литературен елемент или като отражение на една обмислена и организирана действителност, — винаги стигаме до символиката на числото, до авторитета му на свещено число.

Числото 12 е също така едно „добро" число.[31] То подобно на 3 и 7 има дълга стара история и различни тълкувания през различните епохи. В случая ни интересува Средновековието. Тогава подобно на 3 и 7 12 се свързва с християнската философия и теология. В Стария завет 12 са еврейските племена, 12 са първите еврейски патриарси, 12 са „малките пророци", 12 са скъпоценните камъни по свещеническите одежди на Аарон и пр. Осветено от Стария завет, числото 12 минава и в Новия завет — 12 са апостолите на Исус, а в Апокалипсиса числото 12 се среща 22 пъти — особено място има това число в описанието на небесния Йерусалим. Отците на църквата се питат защо Исус е избрал 12 апостоли. Тълкуването на едни се опира на Библията, други схващат 12 като резултат от умножението на най-важните числа 3 и 4.[32]

Както се вижда, в самите канонични книги и в тълкуването им употребата на 12 се схваща твърде различно, но ако се вгледаме в случаите на употреба, все пак ще забележим известна закономерност. Числото 12 се употребява във връзка с лица и предмети, свързани с църквата — земна и небесна, при това с нейното основаване, с началото на нова църква. Аарон е първият свещеник, 12-те патриарси са първите патриарси на евреите, 12-те апостоли са основатели на новата християнска църква, небесният Йерусалим е храмът на праведниците и според тълкувателите трябва да означава църквата на съвършенството. Щом е така, числото 12 се оформя главно като символ на църквата и на новото църковно начало. В такъв случай то подхожда за духовни лица и по-точно за църковни организатори, строители и реформатори. Може би затова у Евтимий то се явява при Иван Рилски, и то тъкмо когато се говори за престоя на светеца в Рила. Защото там той става основоположник на нов манастир и родоначалник на българското монашество. Ако допуснем, че Евтимий познава тълкуване, подобно на Августиновото, числото 12 също е подходящо за Иван Рилски. То добре се съгласува със 7,

[30] Lexikon. . . , p. 203—204.
[31] D. Forstner. Цит. съч., с. 56—58.
[32] Пак там, с. 57.

употребено в житието, подчертава заедно с него божественото у отшелника, у когото се съчетават и в същото време се борят духовното с телесното.

Остава да се спрем на числата, които не влизат в първата и във втората група и се явяват като нетипични за средновековната литература. Годините 2 1/2 в житието на Методий трябва да се схващат само документално; числото не се побира в системата на символичните числа. Същото бихме могли да кажем за числото 24, дадено като възраст на Константин при сарацинската мисия. Повторението му с „24 крини злато" в житието на Методий може би е случайно. Семантична връзка между числата в двата текста не успях да забележа. Смята се, че числото 24 може да се тълкува като два пъти по 12.[33] Смята се също, че още в античността числото 24 е на почит у гърците, тъй като толкова букви съдържа гръцката азбука. В чест на азбуката някои произведения имат 24 глави.[34] Между тези значения на числото обаче и конкретния текст на житието не виждам някаква по-тясна връзка. Затова ми се струва, че и тук авторът се придържа към реалността, а не се съобразява със символиката на числото. В случая споменаването на възрастта на Константин играе художествено-изобразителна роля. Авторът подчертава контраста между младостта на Кирил и постигнатите резултати. По този начин издига героя в очите на читателите, убеждава ги в неговите способности. Същата художествено-изобразителна роля играе и контрастът — млад/стар („юношата" Константин и „старецът" патриарх Йоан) в епизода за спора на Константин със свалените патриарх-иконоборец.

Размисъл буди числото 14 като време на въздържание на родителите на Константин след неговото раждане. Лъв и жена му живеят като брат и сестра, докато смъртта на Лъв ги разделя. Ако тълкуваме тази вест в буквалния ѝ смисъл, това означава, че Константин е останал сирак на 14-годишна възраст. Не можем обаче да оставим без внимание обстоятелството, че през Средновековието 14 често се третира като два пъти по седем. Не можем и да не забележим, че 14 в житийния текст идва непосредствено след числото 7, подчертано във връзка с раждането на Константин, и непосредствено преди сън, сънуван на 7-годишна възраст. В 14 мистичното число се явява отново, но скрито. Подредени според употребата им в текста, числата дават следната схема: 7, 14, 7, а хронологически подредени изглеждат така: 7, 7, 14. Оказва се, че в разказа за детството на Константин числата се употребяват в система, в която 14 с основание може да се схване като два пъти по 7. Следователно тук има място и за друг тип разсъждения. Лъв може да е починал, когато Константин е бил на 13- или на 15-годишна възраст, но тези числа нямат особено значение. Затова писателят натъкмява годините до 14, за да се побере в рамките на установената числена символика и да обоснове по-убедително необикновената същност на Кирил, избран и издигнат от бога за славянския род — идея, изразена по пряк път в увода на житието.

При числото 33 се натъкваме на съзнателно търсена от автора на Пространно житие на Кирил символика. Константин удря дървото, на което езичниците се кланят, тъкмо 33 пъти[35], защото това е възрастта на Исус при неговата смърт. Тази възраст, посочена в Евангелието, също не може да се смята за исторически вярна. Тя произхожда от сакралното число 3, което и

[33] D. Forstner. Цит. съч., с. 344.

[34] E. R. Kurtius. Цит. съч., с. 492.

[35] В три преписа от руска редакция четем „три пъти", вж. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов. С., 1973, с. 116. Смятам, че автентичното число е 33, защото се среща в повечето преписи и преди всичко в южнославянската редакция, която стои най-близо до първичния текст.

преди Исус се свързва често с божества и митологически същества. Възрастта на Исус се получава от нареждането на две тройки една до друга. Във фолклора и в литературата на древността срещаме и други подобни случаи (например 333 или 99 в магията); така на магическото число се придава двойна или тройна сила. Възприето обаче от християнските писатели като автентична възраст на Христос, числото 33 става символ на Христос или на смърт в името на спасението на човечеството. Ударите на секирата са един вид магическо действие в името на Христа. То означава погром на езичеството под ударите на вярното, истинско учение на християнството. Това значи смърт на един кумир и спасение на душите по пътя на вярата в правия бог. Константин се бори с езичеството в името на Христа и с негова помощ.

* * *

Независимо от това, дали всички конкретни мои тълкувания ще се приемат или някои от тях ще се оспорят, приведените факти, съпоставки и анализи дават достатъчно основания да се направят следните общи изводи:

1. По най-сложен път се изразява символиката на числата през Средновековието в литературата. Числото е момент от повествованието със своя „обективен" смисъл, но в същото време крие и друг, философско-теологичен. Този скрит смисъл е много важен и не бива да се пренебрегва при анализа и оценката на творбите. Ако съвременният читател или изследовател не влезе в духа на епохата и в мисленето на средновековния човек, би могъл да се заблуди, да стигне до неверни изводи.

2. Старобългарският писател познава средновековната символика на числата и я използува както в композицията на поетическите творби, така и в съдържанието на произведенията си. Не можем да смятаме за случайност, че в рамките на една творба се среща четири пъти 7 (Житие Кирилово) или шест пъти 3 (Житие на Климент). В повечето случаи писателите употребяват числата не по подражание, а във връзка със същностната характеристика на главния си герой, с основните идеи на творбата или с конкретния смисъл на отделни епизоди. Между число и словесен текст обикновено има съгласуваност. Без да се тълкуват и обясняват, числата със скрития си смисъл придават на творбата една втора, философска концепция, свързана с основни догми и идеи на християнството, и *обогатяват вътрешното съдържание* на творбите.

3. Старобългарските писатели в редки случаи употребяват числата в абсолютната им реална стойност. Онези числа, които не са символични и не са кръгли, с най-голяма вероятност могат да се приемат за действителни исторически факти. Всички останали трябва да се подлагат на критическа преценка; ученият не бива безрезервно да им се доверява. Като се изхожда от практиката на закръгляне на числата и подбора на числа със символическо значение, станали традиция в книжнината, трябва да се смята, че голяма част от числата в старобългарската литература *нямат документална стойност, а имат художествена и идейно-философска функция.*

4. За писателя историческата точност на числата не е от голямо значение, затова той *не се стреми към нея.* Той е преди всичко художник-философ, възпитател, който се интересува главно от въздействието на творбата си, от начина на внушаване на идеите, от изграждане на култ към героя и пр. Ето защо старобългарският писател закръглява числата или подбира библейски и магически числа с установено в християнската литература значение. Колко условност, метафоричност и неточност има в числените данни

на средновековната литература, ясно проличава при вести на различни творби за едно и също събитие. Сравни например: според Пространното житие на Кирил двамата братя престояват в Моравия 40 месеца, което прави три години и четири месеца; според житието на Методий те прекарват там три години. Според Пространното житие от приемането на монашеската схима до смъртта на Кирил изтичат 50 дни; според Теофилакт изминават само 10 дни. В Пространното житие на Кирил се казва, че той освободил в Моравия 900 пленници; в Успение Кирилово освободените пленени християни са 200. При подобни различия обикновено се търси „грешка", която е или авторова, или е направена по-късно при преписването. Разбира се, в ръкописната традиция грешки не са изключени, но тук се очертава една закономерност. В първия случай се закръгля на 40 — едно типично библейско число, във втория случай годините се свеждат до свещеното число три; следователно истината не е нито в 40, нито в 3, а някъде около тях. В другите случаи се спазва принципът на кръглото число, като от авторите се предпочита едно или друго. Между тях има твърде голяма числена разлика, за да можем лесно да решим в кое от тях се съдържа приблизителна точност. Ясно е, че за авторите не е важна точността в исторически смисъл, а е нужно числата да се включат в системата на общата им традиционна употреба, да се свържат с определени идеи.

5. Част от символичните числа в литературата съвпадат с действителността, достоверни са в конкретния случай. При един исторически анализ се оказва, че причината може да бъде случайността или творбата отразява символиката в църковния ред, при църковното строителство и пр.

6. С предпочитането на кръглите числа и със символиката на числата старобългарската литература е в традициите на средновековните европейски литератури. Числовата символика е само един момент от богатата и разнообразна християнска символика, която намира място във всички прояви на културния живот през Средновековието (в живописта, в църковната литература, в музиката, в църковния ритуал — облекло, жестове, предмети).

Във фолклора числата също заемат широко място и играят роля както в композицията на творбите, така и в съдържанието им. Фолклорната символика на числата обаче е по-различна от християнската. Тя е по-древна, има други извори, числата в народното творчество имат друг смисъл; при външна близост се открива вътрешна разлика. Но този въпрос трябва да бъде предмет на друго изследване.

БИЛ ЛИ Е КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ЕПИСКОП НА ДРАГОВИЩА

ИВАН ДОБРЕВ

Приживе учителят на българския народ Климент, един от най-ревностните разпространители и продължители на Кирило-Методиевото дело в България (починал през 916 г.), не е носил епископската титла Охридски. Тази титла му е приписана по-късно въз основа на историческо предание, появило се навярно към XII—XIII в., според което Климент е имал епископско седалище в Охрид. Причината да се появи подобна легенда е, че през XII—XIII в. гръцката архиепископия България (ἀρχιεπισκοπὴ Βουλγαρίας)[1] със седалище Охрид, която Василий II Българоубиец учредил през 1019—1020 г. в поробените западнобългарски земи на мястото на българската Охридска патриаршия от времето на цар Самуил[2], е трябвало да се

[1] За историята ѝ вж. Е. Голубинский. Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской. М., 1871, с. 106—145; H. Gelzer. Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden. Leipzig, 1902; И. Снегаров. История на Охридската архиепископия (от основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците). С., 1924. За епархиите ѝ вж. H. Gelzer. Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche. — Byzantinische Zeitschrift, II, 1893, p. 40 и сл.; С. Новаковић. Охридска архиепископија у почетку XI века. — Глас Српске краљевске академије, LXXIV, други разред 46, 1908, с. 1—62; Й. Иванов. Епархиите в Охридската архиепископия през началото на XI в. — Списание на БАН, I, 1911, с. 93—112; И. Снегаров. Цит. съч., с. 162—187; Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 547—562. Според известието на Нил Доксопатор от 1143 г. (вж. Й. Иванов. Български старини. . . , с. 562—564) през византийското иго архиепископията България не е била присъединена към Цариградската църква (вселенската патриаршия), а подобно на Кипърската църква е останала независима (αὐτοκέφαλος) — тя получавала архиепископ от византийските императори, когото ръкополагали собствените му епископи. От документите на византийските църковни събори, свикани през втората половина на XIII в., се вижда, че охридският архиепископ е заемал много високо място в църковната йерархия — преди кипърския архиепископ, непосредствено след патриарсите. Вж. И. Снегаров. Цит. съч., с. 86—87.

[2] Охридската архиепископия е пряка продължителка на първата българска патриаршия, основана по времето на цар Петър, чието официално седалище е било в Дръстър (Силистра). След превземането на този град от византийците патриархът последователно се е местил в Триадица (ок. 971 г.), Воден, Мъглен, Преспа (ок. 980 г.) и Охрид (ок. 990 г.). Дръстър е споменат като патриаршеско седалище в Парижкия списък на българските архиепископи (изд. Й. Иванов. Български старини. . . , с. 566). Приемствеността между Дръстърската българска патриаршия от времето на цар Петър (927—969) и Охридската българска патриаршия от времето на цар Самуил (997—1014) личи от втората грамота на Василий II Българоубиец, издадена през 1020 г., според която Дръстърската епархия е причислена към Охридската архиепископия с правото да има 40 клирици и 40 парици, „защото при царуването на Петър в България тази епархия е

бори упорито с цариградските, а след превземането на Цариград от кръстоносците през 1204 г. и с никейските императори и патриарси, за да защити правата, които тя е имала като наследница на автокефалната българска църква от X в. Гръцките охридски архиепископи са бранели преди всичко икономическите привилегии, дадени им от Василий II Българоубиец, които към края на XI в. императорската власт силно ограничила[3], и са се мъчели с всички сили да попречат на онези църковни и светски дейци в Цариград, които искали да унищожат самата архиепископия. За да обосноват автокефалните си права, охридските архиепископи убедено са настоявали, че: 1) Охридската архиепископия е тъждествена с т. нар. Iustiniana prima (архиепископството, учредено при император Юстиниан I през средата на VI в. в родните му земи между Дунав и Шар планина, което след един век безследно изчезнало) и с това са доказвали, че тя е много древна и че нейният архиепископ е пръв след папата и цариградския патриарх[4], и 2) тя

блестяла с архиепископско достойнство, а след това архиепископите преминаваха от едно място на друго, един в Триадица, друг във Воден и Мъглен, и сетне ние намерихме сегашния архиепископ в Охрид, затова самият Охрид нека има архиепископ, а за Дръстър да се ръкополага епископ" (Й. Иванов. Български старини. . . , с. 557). Вж. И. Снегаров. История. . . , с. 8—15; В. Златарски. Български архиепископи-патриарси през Първото царство (до падането на Източното царство). — Изв. на Бълг. истор. дружество, VI, 1924, с. 75; В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2. С., 1971, с. 507—509, 597;И. Снегаров. Първата българска патриаршия. — Годишник на Софийската духовна академия, I, 1950—51, с. 3—25.

[3] Никифор Мелисин, кесар при Алексий I Комнин (1081—1118), не се съобразил с втория хрисовул на Василий II, който давал право на охридския архиепископ да събира каноничен данък (τὸ κανονικόν) от целия си диоцез, и издал указ, според който охридският архиепископ няма право да взема такъв данък от царските имения (τὰ δεσποτικά) в границите на диоцеза (вж. Patr. gr., vol. 126, coll. 512—513). За размерите на каноничния данък (за венчавка, за ръкополагане и поселищен) през XI в. вж. Н. Скабаланович. Византийское государство и церковь в XI веке. СПб., 1884, с. 367. Митрополит Симеон. Писмата на Теофилакт Охридски. — Сборник на БАН, XXVII (15), 1931, с. 102. При същия император били конфискувани и църковни земи, принадлежащи на архиепископията, а париците им били изгонени. Посегнато било и на привилегии, наследени от римското право — подобно на жреците от елинско-римските храмове християнските клирици още през IV в. били освободени от лични повинности (визант. προσωπικαὶ λειτουργίαι 'градска служба по избор или ред', съответстващо на рим. munera civilia), от повинността да поправят пътищата и мостовете (ῥυπαραὶ λειτουργίαι, съответстващо на munera sordida), от данък за занимание със занаят или търговия (ἔξω ὡρισμένα τελέσματα, съответстващо на munera extraordinaria), а се облагали само с поземлен данък; към подобно юридическо правило се придържали и българските владетели Борис и Симеон — учителят Климент според Пространното му житие имал във всяка енория, а енориите му били около дванадесет, по триста ученика, „които не плащали нищо на княза, но служели на бога и били определени нему да плащат или поскоро да му се отплащат" — тези ученици на Климент ставали четци, иподякони, дякони и свещеници. По силата на първия хрисовул на Василий II Българоубиец всички клирици от Охридската архиепископия били освободени от натуралния данък οἰκομόδιον (среднобълг. комодъ) и от другите повинности (ἐπήρεια), задължителни за византийските поданици, понеже такива били привилегиите на българските клирици по Самуилово време. За значението на οἰκομόδιον и ἐπήρεια в първия хрисовул на Василий II вж. М. Ласкарис. Ватопедската грамота на цар Иван Асеня II. С., 1930, с. 42—43. При Алексий I Комнин отделни високопоставени лица не спазвали правото на клириците да са освободени от натурални тегоби освен от поземления данък ζευγολέων и свещениците на Теофилакт Охридски, също като светските поданици, освен данъка ζευγολέων (такъв данък се вземал от всички, които обработвали земя с чифт волове) изпълнявали и други повинности, а чиновниците ги използували за свои частни нужди (вж. Patr. gr., vol. 126, coll. 516—517).

[4] Първото съвсем сигурно указание, че Охридската архиепископия е отъждествена с Iustiniana prima, е подписът на охридския архиепископ Йоан Комнин под деянията на църковния събор, който бил свикан в Цариград през 1156 г. — ὁ ταπεινὸς μοναχὸς Ἰωάννης καὶ ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος πρώτης Ἰουστινιανοῦ καὶ πάσης Βουλγαρίας ὁ Κομνηνὸς ὁρίσας

по народонаселение и традиции е чисто българска, независима от Цариград църковна общност, с което се обезсилвал стремежът на централната византийска духовна власт да се намесва пряко в църковните ѝ работи.

Като са настоявали за по-предно място във византийската църковна йерархия и са изричали апологии за своята архиепископия, охридските гръцки архиепископи са имали ясното съзнание, че истинската основа на автокефалните им права е българската народност на паството им, сред което като техни предшественици са се подвизавали учениците на Кирил и Методий. За да покажат, че Охридската архиепископия има славни основи, положени от благочестиви и духовни мъже, те е трябвало да възвеличат дейците на старобългарската просвета, но най-много Климент като пръв епископ на българския народ в югозападните предели на българската държава, споменът за учителската дейност на когото още не е бил заглъхнал в народната памет. Едно след друго изпод перото на охридските архиепископи се появяват Пространното житие на Климент, приписвано на Теофилакт (ок. 1085—1107)[5], и службата за Климент от същия автор (началните букви на тропарите в нейния канон са образували акростиха Κλήμεντος μήγα κῦδος ἐν ᾄσμασιν. Ἔξαχα μέλπω)[6], Краткото житие на Климент, приписвано на Димитър Хоматиан (ок.

ὑπέγραψα (Patr. gr., vol. 140, col. 197). В хрониката на Вилхелм Тирски във връзка със събития от 1168 г. е съобщено, че градът на император Юстиниан се наричал Acreda (Охрид) domini Justiniani civitatem, videlicet Justiniam primam, quae vulgo hodie dicitur Acreda (Patr. lat., vol. 211, col. 783). Срв. K. Jireček. Das christliche Element in den Balkanländern. Wien, 1897, с. 68—69. Вж. и отъждествяването на Охридската архиепископия (архиепископия България) с Iustiniana prima у Теодор Валсамон (втората половина на XII в.) в тълкуването на второто правило на Втория вселенски събор (τὸν μὲν γὰρ ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανός — Patr. gr., vol. 137, col. 320) с позоваване на 131-ата новела на император Юстиниан, в която са посочени каноничните права на архиепископа на Iustiniana prima. В. Prokić. Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonenensis hist. graec. LXXIV, München, 1906, p. 35, 48—49 и Й. Иванов. Архиепископията и градът Първа Юстиниана. — Библиотека. Приложение към Църковен вестник, X—XII, 1903, са на мнение, че отъждествяването на Охрид с Iustiniana prima датира още от началото на XII в. Те се позовават на една прибавка към гръцкия кодекс на Йоан Скилица, съставен през 1118 г. с участието на деволския епископ Михаил и запазен в препис от XIII—XIV в. в Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Според тази прибавка император Василий II Българоубиец признал българското архиепископство за автокефално, след като напълно се уверил от разпоредбите на император Юстиниан, че то е Първа Юстиниана. В. Златарски. Кой е бил български архиепископ в Охрид при покорението на България от Василия II (Християнска мисъл, II, 1909, с. 464—472) обаче е на мнение, че споменатата притурка не е на Михаил Деволски, а на преписвача на Cod. Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Срв. C. de Boor. Zu Johannes Skylitzes. — Byzantinische Zeitschrift, XIII, 1904, p. 366—369. Не е изключено обаче авторът на интерполацията за Iustiniana prima да е наистина Михаил Деволски, който според V. Gardthausen. Griechische Palaeographie. Leipzig, I, 1911, p. 348, е преписвач на Codex Iustinianus, та може би е имал възможност да се запознае със съдържанието на 11-ата и 131-ата Юстинианова новела, които се отнасят до Iustiniana prima, и да добави, че когато учредявал архиепископията България, Василий II уж се бил ръководил от разпоредбите на Юстиниан. Вж. още Б. Гранић. Оснивање архиепископије у граду Justiniana prima 535 године после Хр. — Гласник Скопског научног друштва, I, 1925; Р. Љубинаковић. Традиције Приме јустинијане у титулатури охридских архиепископа. — Старинар, XVII, 1966, с. 61—76.

[5] За спорове около авторството вж. O. Polách. Kdo je autorem tak. zv. „Bulharrské legendy“? — Acta Akademie Velehradensis, XVIII, 1947, p. 53—74; А. Милев. За авторството на Пространното Климентово житие. — Изв. на Инст. за бълг. литература, V, 1957, с. 405—434; Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 31—71; A. Vaillant. Constantin-Cyrille et le Pseudo-Théophilacte. — Slavia, 1969, p. 517—520; I. Snegarov. Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — Byzantinobulgarica, I, 1962, p. 79—91.

[6] В московското издание от 1742 г. заглавието на канона е Ἕτερος κανὼν ἑορτάσιμος εἰς τὸν αὐτὸν Ἅγιον καὶ Θεοφόρον Κλήμεντα. οὗ ἡ ἀκροστιχὶς Κλήμεντα μέγα κῦδος ἐν ᾄσμασιν. Ἔξοχα μέλπω, но част от тропарите на Теофилакт са заменени с тропари от

1217—1234)[7], който е автор и на три служби в чест на Климент[8], службите в чест на Климент, написани от Константин Кавасила (средата на XIII в.)[9], стихирите на Григорий (началото на XIV в.)[10], Пространното гръцко житие на Наум, приписвано на Димитър Хоматиан или на Константин Кавасила[11].

С цел да бъде прославена Охридската архиепископия още през средата на XII в. Методий, Горазд и Климент са били наречени архиепископи на България (οἱ ἀρχιεπίσκοποι Βουλγαρίας)[12]. В краткото гръцко житие, приписвано на Димитър Хоматин[13], и в гръцките служби Климент е наречен епископ български в Охрид (ἐπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ ἐν τῇ Ἀχρίδι). Срв. наслова паметь прⷭобнаго wцⷣа нашего архїепа хва и чюдотворца кли-

---

други канони, та акростихът е нарушен. Теофилактовото авторство се установява въз основа на славянския превод канѡ дрⷭ . твореніе . кѵ . ѳеѡфилакта архїеппа блъгарьскаго . емоуже краегранесїе сїнцево . климентоу вѣлнка слава вь пѣне люзна пою, който е публикуван заедно с успоредния гръцки текст от Г. Баласчев. Климент епископ словенски. С., 1898, с. ıа.

[7] За авторството вж. Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 314—316; И. Дуйчев. Кратко Климентово житие на Димитрий Хоматиан. — В: Климент Охридски. Сборник статии по случай 1050 години от смъртта му. С., 1966, с. 161—171; А. Милев. Гръцките жития . . . , с. 169; I. Snegarov. Les sources . . , p. 92 sq.

[8] В първата служба началните букви от тропарите на канона образуват акростиха Κλήμεντα τιμῶ ποιμενάρχης Βουλγάρων Δημήτρος — климента чтоу пастирь бльгарьскыї дмитрїе. Във втората служба началните букви от тропарите на канона образуват акростиха Τὴν ὀγδοάδα τῶν μελῶν Κλήμη δέχου τοῦ Βουλγαρίας 'октавата (осмицата) на песните (от архиепископа) на България приеми, Клименте' (според москополското издание авторът на този канон е Димитър Хоматиан — ἕτερος κανὼν τοῦ Χοματιανοῦ, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς. τὴν ὀγδοάδα . . . — в споменатото издание посоченият канон е смесен с канона на Климент от Константин Кавасила). В третата служба началните букви от тропарите на канона образуват акростиха Μέλος στεναγμοῦ Κλήμεντι Δημητρίου τοῦ Βουλγαρίας 'песен на стенанието пред Климент от Димитър (архиепископа) на България' — според москополското издание това е κανὼν παρακλητικός, ψαλλόμενος ἐν συμφοραῖς καὶ θλίψεσι καὶ νόσοις. Подробности за тези три служби вж. у Г. Баласчев. Цит. съч., който е използувал не само москополското издание, но и преписите от византийските пергаментни минеи, извършени от Г. Бодлев (ръкопис № 589 от Софийската народна библиотека). Срв. И. Снегаров. История . . , I, с. 278. Вж. и И. Снегаров. Неиздадени преписи от гръцки служби на св. Климент Охридски. — Годишник на Духовната академия, V (XXXI), 1955—56, с. 221—239.

[9] Според москополското издание службата в чест на Климент, написана от Константин Кавасила, има акростих Καβάσιλά σοι δεύτερον πλέκει κρότον ὁ Βουλγαρίας Κλήμη 'Кавасила, (архиепископът) на България, ти плете, Клименте, второ песнопение'. Константин Кавасила е автор и на служби за Наум (две). Вж. И. Снегаров. История . . ., с. 251. Срв. Г. Баласчев. Цит. съч., с. LXXIII. Думата δεύτερον в акростиха на канона за Климент свидетелствува, че Константин Кавасила е написал още един канон за Климент, който е неизвестен.

[10] Вж. чнь великон вечрнн . твореніе кѵ грігорнїа архїеппа прьвїе ностнѣнніанїе . н все бльгарїе. Григорий е автор и на стихирите на великата вечерня в службата за Климент, както се вижда от надписа на стнѣно стьı . кѵ грігорїа архїеппа бльгарьскаго. Вж. И. Снегаров. История . . . , с. 283.

[11] Вж. И. Дуйчев. Пространното гръцко житие и службата на Наум Охридски. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1969, с. 261—279.

[12] Вж. списъка на българските архиепископи в гръцкия ръкопис № 880 от XIII в., който се съхранява в Парижката национална библиотека. Изд. Й. Иванов. Български старини . . , с. 565.

[13] Димитър Хоматиан. Кратко житие на Климент. Изд. А. Милев. Гръцките жития . . , с. 174—175.

мента епкпа бльгарскаа, нже вь охрнд҃ь в среднобългарския превод на Краткото житие[14], а също и в насловите към славянските служби за Климент — вь тьже дн҃ь . свщенномнка климента wхрндьскаго[15]. паметь нже вь стын оца ншего вьлькаго ар'хїерса хва и чюдворца стго климента охрїдскаго[16], както и календарната бележка в ръкопис 882 от Софийската народна библиотека (пергаментен среднобългарски апостол от XIII в.) — вь тѣ дн҃ь памѧ стго wц҃а климента wхрнскаго[17]. Вж. и календарната бележка в гръцкия Пролог Cod. mus. Brit. 24 378 от XIV в. τῇ αὐτῇ ἡμερᾷ τὴν γέννησιν ἑορτάζομεν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγαρίας τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι[18]. В по-късни паметници на Климент е приписана дори архиепископска титла — вж. слово похвално стоую архаггелоу мнхаилоу . сѫтворено климентом архіепніскопѣмъ в сборник жития от 1390 г., руска редакция[19]. Този пример е много по-стар от архиепископската титла в наслова към печатните издания на Пространното житие на Климент Βίος καὶ πολιτεία . . . τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων и в протоколите от Синода на Охридската архиепископия през XVII—XVIII в. — καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν.[20]

Обаче историческата истина е, че Охрид не е бил епископско седалище на Климент. В този град той построил само манастир и към него прибавил още една църква, която по-късно, до построяването на храма „Св. София“ през XI в., станала архиепископска катедрала. В същия манастир, от дясната страна на притвора, се е намирал и гробът, който Климент собственоръчно си бил приготвил.[21]

Първото седалище на учителя Климент се е намирало в гр. Девол където според Пространното житие княз Борис му предоставил три къщи, които били на комитски род.[22] След това княз Симеон го назначил за

---

[14] Изд. Й. Иванов. Български старини . . . , с. 316.

[15] Пак там, с. 324.

[16] Изд. Г. Баласчев. Цит. съч., с. 4.

[17] Вж. М. Стоянов, Х. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. III. С., 1964, с. 55.

[18] Вж. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis opera et studio Hippolyti Delehaye. Bruxellis, 1902, p. 255_{51}.

[19] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. С., 1970, с. 242.

[20] Вж. Кодекс на Охридската патриаршия. — СбНУ, VI, 1891, с. 200, 202, X, 1894, с. 538, 546.

[21] Теофилакт Охридски. Пространно житие на Климент. Изд. А. Милев. Гръцките жития . . . , с. 132—133, 133—134, 142—143.

[22] Както обръща внимание Н. Л. Туницкий. Св. Климент, епископ словенский. Сергиев Посад, 1913, с. 167, трите комитски къщи в Девол са станали княжески имот при конфискацията, която била извършена след антихристиянския бунт през 866 г., когато според Бертинските анали недоволните боляри (proceres moleste ferentes), колкото били в десетте комитата (quotquot igitur fuerunt intra decem comitatus), се събрали около двореца на Борис-Михаил, но князът, като призовал името Христово, само с 48 души, които останали предани на християнството (qui erga christianam devotionem ferentes sibi remanserant), смазал бунта и предал на смърт 52-ата боляри, които най-много бунтували народа против него, а на останалия народ позволил да се разотиде невредим. От отговорите на папа Николай I до княз Борис-Михаил става ясно, че бунтът е дело на хора, които вече били покръстени, но въстанали, защото князът им дал лош закон (qualiter autem illi postquam baptisati fuere, insurrexerunt unanimiter cum magna ferocitate contra vos, dicentes non bonam vos eis legem tradidisse), и че виновниците били унищожени заедно с целия им род (qualiter omnes primates eorum atque maiores cum omni prole suo gladio fuerint interempti). Сред наказаните ще да

епископ на Драговища или Велика (ἐπίσκοπον Δραγβίστας ἤτοι Βελίτζας в Cod. Vat. 1409, f. 352 от XIII в., ἐπίσκοπον Δρεβενίτζας ἤτοι Βελίτζας в Cod. Mosq. Rum. 113 (818), f. 28 от XIV в., ἐπίσκοπον Δρεμβίτζας ἤτοι Βε-

са били и предводителите на десетте комитата (началниците на десетте области, на които се деляла по онова време българската държава), които по някакъв повод се намирали в столичния град. За отнемането на имотите на онези, които са живеели без вяра, свидетелствува един откъс от Климентовото „Похвално слово за пророк Захарий и за зачатието на Йоан Предтеча“ — ДОКОЛѢ ЖЕ НѢ ѥСТЬ ПУСТОШИ СЕН ПРИАЛПѢТИ . ДОКОЛѢ НЕ НАСЪІТИТИ СѦ НМѢННІА ВЪСКОРѢ МНИОТЕКУЩА . ПОМѢІСАНМѢ ЖЕ И О ТѢХѢ . НЖЕ БѢША ПРЕЖЕ НАСЪ БОГАТИ . ТО НЕ АИ ТО ВСЕ АКѢІ СТѢНЬ МИНУАЪ . АИ ІАКО СѢНЬ . АИ ІАКО ЦВѢТЬ ѠПАЛО . ДА КДЕ ТО ѥСТЬ НѢІНѢ МИНУВШАІА ТА СЛАВА ТОГО БѢІВШАГО ПРЕЖЕ БАТА . НИКИИМНЖЕ ВѢДОМА НАИ ЗНАЕМА ѥСТЬ . МНОЗИ БО ЦРИ И БОГЕ ВЪ БАТЬСТВѢ ПОЖИВЪШЕ БЕЗ ВѢРЫ . БЕЗ ОУСПѢХА ОУМРША И МУЦѢ ВѢЧЬНѢИ И ПОВИНЬНИ СѦ СЪТВОРШЕ ПОГЫБУ . НЕ ОУСПѢША НМЪ НИ ЗЛАТОПОКОВАННИ ХРАМИ . НИ БЕЗЦѢННЫІА РИЗЫ . НИ МНОГООБИАНЫІА КЛѢТИ . НО ВСѢМЪ БЫША НА РАСХЫЩЕНИЕ . ИИИИ БО ТѢМИ СѦ ОБОГАТИША И ОБОГАЩАЮТЪ И ВСѢМЪ БЫША В РАСХЫЩЕНИЕ . МЫ ЖЕ ПРИВЕРЗЕМЪ ВСЕ БАТЬСТВИЕ НАШЕ ХВИ (Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I, с. 183). Това не е едно просто възвръщане към темата за тленността *Ubi sunt* (ДА КДЕ ТО ѥСТЬ НѢІНѢ МИНУВШАІА ТА СЛАВА ТОГО БѢІВШАГО ПРЕЖЕ БАТА), която в библейските книги се среща за пръв път у Варух (III. 14—16) и се повтаря често у източните и западните християнски писатели — Ефрем Сирин (Opera, ed. Assemani, vol. III, p. 308—311), Йоан Златоуст (Patr. gr., vol. 52, col. 391), Кирил Александрийски (Patr. gr., vol. 77, col. 1077), Исидор Севилски (Patr. lat., vol. 83, col. 865). За историята на темата вж. Th. Batiouchkof. Le débat de l'âme et du corps. — Romania, XX, 1891, p. 1—55, 513—575; J. Bright. The „Ubi sunt“ formula. — Modern language notes, VIII, 1893. C. H. Becker. Ubi sunt qui ante nos in mundo fuere. — In: Islamstudien. Leipzig, I, 1924, p. 491—519; E. Gilson. De la Bible à François Villon. Appendice. Table pour l'histoire du thème Ubi tunt? — In: Les ideés et les lettres. Paris, 1932, p. 1—38.

Като говори за преходността на богатството изобщо, Климент намеква и за пресни политически събития, които са добре известни на слушателите му — за безславната смърт на боляри, които през 866 г. отстъпили от християнството (БОГЕ ВЪ БАТЬСТВѢ ПОЖИВЪШЕ БЕЗ ВѢРЫ, БЕЗЪ ОУСПѢХА ОУМРША), и за съвсем скорошното наказание над княз Владимир (889—893) и неговите привърженици (по думите на Регион, абат прюмски, починал през 915 г., през 893 г. княз Борис напуснал манастира, където се бил оттеглил, снел монашеското расо, препасал военен пояс и облякъл отново царски дрехи, за да накаже сина си княз Владимир, който се опитал да върне новопокръстения народ към езическите обреди (omni conamine ad gentilitatis ritum populum noviter baptizatum revocare). Владимир бил ослепен и хвърлен в затвора, където наскоро умрял. Че по времето на Владимир е имало разколебаване на вярата, може да се заключи от 43-ата беседа в Учителното евангелие на Презвитер Константин, писано през 893 г.: ДА ПРОЗЬРѢМЪ ДШЬНѢІНМА ОЧИМА ТВОРИТИ ЗАПОВѢДИ ІГО . И СЛАВИТИ ІГО БГОЛѢПЬНО . НЕ БОЯЩЕ СѦ ЦРА . НЕ СТЫДАЩЕ СѦ КНАЗЬ . НЕ СРАМЛАЮЩЕ СѦ ВЕЛЬМОЖЬ . НЪ АЩЕ И ГОНЕНИЕ НАСТОНТЬ . АЩЕ МОУКЫ ПРѢДЪЛЕЖАТЪ . АЩЕ НОУЖДА НАЛЕЖИТЬ . НЕ БОЯТИ СѦ НИ ѠТЪЛОУЧИТИ СѦ ѠТЪ ЛЮБЪВЕ ІГО . НЪ СЪ ДРЪЗНОВЕНИЕМЬ ПРОПОВѢДАТИ И МОЛИТИ СѦ ІЕМОУ — вж. В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2. С., 1971, с. 253—254. Срв. Ю. Трифонов. Бележки върху Учителното евангелие на епископа Константина. — В: Сборник в чест на Васил Н. Златарски. С., 1925, с. 468—470. От Климентовите думи, че онези царе и боляри, които са живеели без вяра, са загубили богатство и власт (НЕ ОУСПѢША НМЪ НИ ЗЛАТОПОКОВАННИ ХРАМИ . НИ БЕЗЦѢННЫІА РИЗЫ . НИ МНОГООБИАНЫІА КЛѢТИ . НО ВСѢМЪ БЫША НА РАСХЫЩЕНИЕ) и че техните блага бързо са преминали и все още преминават в други ръце (ИИИИ БО ТѢМИ СѦ ОБОГАТИША И ОБОГАЩАЮТЪ И ВСѢМЪ БЫША В РАСХЫЩЕНИЕ), трябва да се направи извод, че „Похвално слово за пророк Захарий и за зачатието на Йоан Предтеча“ е написано наскоро след събитията през 893 г., когато е бил смазан последният опит да се възвърне езичеството и наказаните са били лишени от имоти.

λίτζας в москополското издание от XVIII в.) и по такъв начин според Пространното житие Климент станал пръв епископ на българския народ (καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρῳ γλώττῃ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης καθίσταται). В календара на Асеманиевото евангелие и в насловите към собствените му произведения Климент е наречен само епископ Велички: мца ню нж стаго пантелеимона мка н стаго стлѣ оца наг климента епскпа велчскаго (Асем., л. 151 а)[23], вь оутрѣ по бгоꙗвлениии слово хвал'но іωаноу кр̃телю. створено климен'томь епк̃мь велчьскыимь (в „Тържественик“ от XIV в., западнобългарска безюсова редакция и в Пролог-минеи от XIV в., западнобългарска редакция — вж. Климент Охридски, т. I, с. 378—381), в не цвѣ сло стаго климента еп̃па велч'скаго ѡ ср̃тении хвѣ ѡ̃ мланць (в пергаментен триод от 1328 г., западнобългарска безюсова редакция — пак там, с. 586—587).

По тези данни, опиращи се на старобългарската традиция от X в., може да се заключи, че Климент е бил епископ Велички, но не е бил епископ Драговищки. Срв. и титлата на Климент ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας в Парижкия списък на охридските архиепископи (XIII в.)[24], както и онова място от Краткото житие на Кирил, където един неназован пряко ученик на славянския първоучител е наречен еп̃пь вьлнкѹе (=велнкна) пр̃звѣ оученнка своего нже бы еп̃пь вьлнкѹе сава аггелара горазда. навма[25] — в оригинала на този кръсен препис ще да е стояло пр̃звѣ оученнка своего клименътѣ. нже бы еп̃пь велнкыа[26].

---

[23] Според Пространното житие Климентовото погребение се е състояло на 27. VII. На този ден според Краткото житие и според гръцката служба за Климент (изд. Г. Баласчев. Цит. съч., с. $\overline{\text{а}}$) се е чествувала паметта на Климент. Климент е починал през м. юли и според късния надгробен надпис, прибран в църквата „Св. Богородица“ в Охрид — въ лѣто $\overline{\text{s8кф}}$ месеца їѳан . . . пр̃естанше с̃ть климѣть wхр̃нтьскн (изд. Й. Иванов. Български старини . . , с. 40). Навярно това е охридският храмов надпис от XIV в., споменат от Н. Туницкий. Цит. съч., с. 224, на който през XIX в. след їѳан все още се е чело $\overline{\text{к}}$ $\overline{\text{з}}$ (27 число). В историческата достоверност на тези вести може да се съмняваме. Денят 27 юли е в същност празникът на храма „Св. Пантелеймон“, който е бил построен от Климент и където е било Климентовото погребение. Храмовият празник (27. VII, св. Пантелеймон) още през X в. се е превърнал в ден за всенародно поклонение над гроба на Климент, вследствие на което е възникнала невярната представа, че самият Климент е починал на този ден. По-късно 27 юли, св. Пантелеймон, се е превърнал в ден, на който са се чествували св. Седмочисленици. Не е исторически достоверно и съобщението на Британския синаксар (вж. заб. 18), че Климент е роден на 25. XI. На 25. XI църквата е чествувала св. Климент Римски, но по-късно, през XIII—XIV в., на този ден е започнал да се чествува и св. Климеит Охридски. Срв. датата 25. XI на славянската служба за св. Климент, издадена от Г. Баласчев. Цит. съч.

[24] Изд. Й. Иванов. Български старини. . . , с. 565.

[25] Изд. Й. Иванов. Пак там, с. 288—289.

[26] Вж. А. Воронов. Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877, с. 196. Н. Туницкий. Цит. съч., с. 201. Й. Иванов. Български старини . . ., с. 288.

За местоположението на Величката епархия има множество предположения[27], но най-правдоподобно е мнението на Г. Баласчев[28], възприето и от В. Ягич[29], А. Теодоров-Балан[30] и Ив. Снегаров[31], че названието на епископството произхожда от името на р. Велика. Така в наше време се нарича само горното течение на р. Треска, десен приток на Вардар, но в едно по-далечно минало Велика се е наричала реката Вардар, поне в горното и средното ѝ течение, както показва това Й. Иванов[32] с ясни примери, които е извлякъл главно от грамотите на българските и сръбските владетели от XIII—XIV в.

Ако съюзът ἤτοι (ἐπίσκοπος Δραγβίστας ἤτοι Βελίτζας)[33] в двойните названия на епархиите свързва старото название на епархията с нейното по-ново название или обратно (срв. ὁ Σαρδικῆς ἤτοι Τριαδίτζης, ὁ Κεφαληνίας ἤτοι Γλαβενίτζης, ὁ Σιγγηδῶν ἤτοι Βελαγράδων, ὁ Τιβεριουπόλεως ἤτοι Στρουμίτζης, ὁ Ἐδέσσης ἤτοι Μογλένων, ἡ Χριστούπολις ἤτοι Καβάλα, ὁ Νικοπόλεως ἤτοι Νευροκόπου от списъците на епархиите в Охридската архиепископия и в Цариградската патриаршия[34], то може да се приеме, че Велика е старото название на Климентовата епархия, както тя е била наричана в самото начало на X в., а Драговища е по-новото ѝ име, под което тя е била известна по времето на автора на Пространното житие. През XI—XII в. Драговища се е наричала една област в Средна Македония, обиталище на силната богомилска община ecclesia Dragovitiae, за която Райнер Сакони в съчинението си Summa de Catharis et Leonistis от 1250 г. пише, че е една от майките на всички дуалистични църкви в света. Известен е и драговищкият епископ Симеон, живял през XII в., чийто приемник Никита е участвувал в събора на дуалистите в Сен Феликс дьо Кара-

---

[27] Вж. Н. Туницкий. Цит. съч., с. 194—215; А. Теодоров-Балан. Св. Климент Охридски в книжовния помен и в научното дирене. С., 1919, с. 30. В. Златарски. Де се е намирала епископията на св. Климент Охридски. — Македонски преглед, I, 1924, кн. 1, с. 1—14; История . . . Т. I, ч. 2, с. 266—277; И. Снегаров. Българският първоучител св. Климент Охридски. — Годишник на Богословския факултет, 1927, с. 82—93; Г. Ильинский. Об епископском титуле Климента Словенского. — Македонски преглед, VII, кн. 4, с. 11—24; И. Снегаров. Пак за епархията на свети Климента Охридски. — Македонски преглед, VIII, 1932, кн. 1, с. 54—64; P. Gautier. Clément d'Ohrid, évêque de Dragvista. — Revue des études byzantines, XXII, 1964, p. 199—214; И. Снегаров. По въпроса за епархията на Климент Охридски. — В: Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. С., 1966; П. Коледаров. Климент Охридски, „пръв епископ на български език" на драговитите в Солунско и на Великия в Западните Родопи. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 141—167.

[28] Г. Баласчев. Цит. съч., с. XXV—XXXIV.

[29] V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin, 1913, p. 115—116.

[30] А. Теодоров-Балан. Цит. съч., с. 22.

[31] И. Снегаров. Българският първоучител . . „ с. 310.

[32] Й. Иванов. Аксиос—Велика—Вардар. — Македонски преглед, I, кн. 3, с. 17—28; вж. и В. Кънчов. Орохидрографията на Македония. Пловдив, 1911, с. 33—34; Р. М. Грујић. Топографија хиландарских метохија у Солунској и Струмској области од XII до XIV века. — В: Зборник радова, посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетпетогодишнице научног рада. Београд, 1924, с. 527; I. Duridanov. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln — Wien, 1975, p. 35—36, 57—58.

[33] Род. п. Βελίτσας вм. очакваното Βελίκας (срв. Κλήμης γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας в Парижкия списък на охридските архиепископи) следва да се обясни с влиянието на формата за дат. или мест. п. ед. ч. великъ в съчетания като напр. епископъ въ великъ или епископъ великъ (дателен притежателен) от старобългарските извори, въз основа на които е съставено Пространното житие на Климент. Вж. М. Дринов. Новый церковно-славянский памятник с упоминанием о славянских первоучителях. СПб., 1885, с. 18—19; Н. Туницкий. Цит. съч., с. 201.

[34] Вж. И. Снегаров. По въпроса . . ., с. 298—299.

ман през 1167 г. В самото Пространно житие на Климент има ясно указание, че земите, където той е проповядвал, след смъртта му са станали разсадник на гибелна ерес, която като зараза се вмъкнала сред паството му: καὶ τὴν πονηρὰν ἀπελαύνοις αἵρεσιν, ἥ τῷ σῷ ποιμνίῳ νόσος λοιμώδης παρεισεφθάρη, μετὰ τὴν σὴν πάντων ἐν Χριστῷ κοίμησιν, ἣ διασπείρει καὶ διαφθείρει τὰ τῆς νομῆς πρόβατα, ἣν στήσαις, ἅγιε ποιμὴν καὶ χρηστότατε.[35]

През XI и XII в. средищата на богомилската област Драговища ще да са се намирали по горното течение на р. Вардар, която в миналото се е наричала Велика, в областта Полог и по горното течение на р. Треска, което и сега се нарича Велика. Едно от писмата на Димитър Хоматиан съдържа важното съобщение, че драговищката, сиреч богомилската власт, била проникнала в Полог (καὶ τῆς τοῦ Πολόγου χώρας ἡ Δρουγουβιτικὴ κατεχόρευσεν ἐξουσία).[36] За разпространението на богомилството в земите край горното течение на р. Треска, наричано Велика, свидетелствуват и някои местни названия — източно от р. Велика е планината Бабуна, в чиито поли е Богомилското поле и с. Богомил[37], където според народното предание е гробът на поп Богомил.[38] От името на планината Бабуна (през Богомилското поле тече р. Бабуна) произхожда едно от названията на богомилите — *бабуни*, което е широко разпространено в средновековните паметници.[39]

---

[35] Изд. А. Милев. Гръцките жития . . . , с. 146.

[36] Ed. B. Cardinal Pitra. Juris ecclessiastici Graecorum, VII, Parisiis — Romae, 1891, p. 410. С вярното предположение на Г. Баласчев. Цит. съч., с. XXXIV, че под ἡ Δρουγουβιτικὴ ἐξουσία трябва да се разбира драговищката църква, не са съгласни D. Obolensky. The Bogomils. A study in Balkan Neo-manichaeism. Cambridge, 1948, p. 165 и I. Dujčev. Dragvista-Dragovitia. — Revue des études byzantines, XXII, 1964, p. 219—220.

[37] Селото Богомил е съществувало още през Средновековието — то е споменато в сръбските хрисовули от XIV в. — ѡ богомилѣ въ бабунѣ, стасѧ ѡ богомилѣхъ (вж. Гласник друштва српске словесности, XI, 1859, с. 134; XIII, 1861, с. 371).

[38] Според една народна легенда, запазена сред населението на Бабуна планина (в селата Малък и Голям Сланик, Богомила, Нежилово, Папрадища, Ореше и др.), за която легенда съобщава И. Клинчаров. (Поп Богомил и неговото време. С., 1947, с. 36), поп Богомил е роден в едноименното село и умрял там, а гробът му бил до самото черковище, което турците наричали *Али баба такеси*, сиреч светилище на поп Богомил. Името на споменатото по-горе село Нежилово без съмнение стои във връзка с названието *нежити* (нежитн 'зли духове, причиняващи болести и пакости на хората'), за които се говори в апокрифите, приписвани на поп Йеремия. Срв. Н. Геров. Рѣчник на блъгарскый язъıкъ. Т. III, Пловдив, 1899, с. 260.

[39] Вж. ѡ масалиѧнѣхъ иже сѫтъ ѡнѣ глемн богомилн бабѫнн (гл. 42 от Иловичката кърмчая от 1262 г., изд. В. Ягич в Starine, VI, 1874, с. 100—101); и сына своєго богомь дарованнаго стефана нарече да ѥ млады по нѣмь краль . и посла єго на безбожные и поганые бабѫны (в приписка към едно сръбско евангелие от 1328/1329 г. — изд. Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Београд, I, с. 25, № 55); кто рече бабѫн' скѫ рєчь . ако бѫдѣ властєлнн . да платн . р . перперь . ако ли не бѫдѣ властєлнн . да платн . єі . перперь и да се бїе стапїн (вж. Законик Стефана Душана цара српског 1342 и 1354. На ново издао и објаснио Стојан Новаковић. Београд, 1898, с. 67); зли єретнцн трьк' лєтн бабѫнїє . вєрѫющєн въ бабѫн' скѫю вєрѫ . . . вѣдѫще ꙗко бабѫн' скнє вѣрн ѥ . . . всакыє зли єресн паче нзлнха єретнкы нарицающнних сє бабѫне . . . и всакы бабѹннь да бѫть прокле (в Плевалския синодик от края на XIV в., изд. Љ. Стојановић в Споменик Српске краљевске академије, VI, 1922, с. 22—30). Както отбелязват още Е. Голубинский. Цит. съч., с. 156—157, и F. Miklosich. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886, p. 6, бабѫнн като название на богомилите произлиза от името на планината Бабуна, която е била средище на стара богомилска община. Името на

По времето на епископ Климент земите край горното и средното течение на р. Вардар и нейния приток р. Треска и край планината Бабуна не са се наричали Драговища (Δραγβίστα).[40] Това име се е появило по-късно, след края на X в., когато известна част от българите в Средна Македония станали привърженици на драговищката църква, която изповядвала краен дуализъм, и приели едно от названията на богомилите — драговищи. През VII в. драговищи е име на едно славянско племе, което живеело в околностите на Солун и според „Чудесата на св. Димитър Солунски" участвувало в славянските нападения срещу този град.[41] Според Йоан Камениат в началото на X в. драговищите (αἱ δραγουβῖται) живеели в полето между Солун и Верея (Бер) като данъкоплатци на Солун.[42] От списъка на митрополитите, които били подчинени на цариградския патриарх по времето на Лъв VI (886—912), се вижда, че областта Драговища на запад от Солун е имала свой епископ (ὁ Δρουγουβιτίας). Той бил зависим от солунския митрополит, а негови съседи били епископът на Верея (ὁ Βεροίης) и епископът на Сервия (ὁ τῶν Σερβίων) — сега Селфидже[43]. Епископът на Драговища (Πέτρος Δραγοβιτεῖας) е присъствувал на събора, който патриарх Фотий свикал през 879 г.[44]

Павликянската дуалистична ерес е проникнала в епископството Драговища през 988/989 г., когато според арменския историк Асохиг[45] император Василий II преселил една голяма група арменци в македонските области, за да укрепи по такъв начин границите си с България. Като се има пред вид, че по време на гражданската война на Василий II с Варда Фока и Евстатий Малеин (септември 987 — април 989 г.) Самуил, според известията на Яхъя Антиохийски[46], на няколко пъти опустошавал Византия до Солун, то най-застрашените места по българо-византийската граница без съмнение са били крепостите в Солунската тема на запад от града, където Василий II ще е настанил арменските преселници. Взетите предпазни мерки

планината Бабуна обаче не идва от *бáба* 'altes Weib, Großmutter, Greisin', както твърди I. Duridanov (Цит. съч., с. 103), а от, по-първичния корен *баб- 'нещо издадено, набъбнало, издуто' (>бременна жена, жена, митическа прамайка, баба, мешецът, от който излиза на бял свят човешка или животинска рожба); вж. бълг. *бáба* 'бахур, дънешник на дебело свинско черво, напълнено на наденица', *бáба* 'пеликан, птица с голяма гуша', *бабáн* 'болест в слабините, от която става слеза', *бáбур* 'охлюв', *бáбка* 'мидена черупка', *бабýшка* 'слаба овца с голям корем', *бáбурци* 'кукери, маскари' (маскирани с изкуствени гърбици — срв. корена *kouk- в синонима *кук. кукер*, един и същ с корена в *кук-а* и *чук-а* от *keuk- с е-степен на кореннaта гласна), рус. *бáба* 'рибка с голяма глава', *бабýр, бабýра* 'гъба,' сръб. *бабýра* 'полусферична селска пещ без комин'. Само по себе си в български *бáба* служи за название на планински върхове и възвишения, които се издигат като гърбици — вж. например връх *Баба* в Тетевенския Балкан, възвишението *Баба* в Моравско, планината *Баба* в Херцеговина.

[40] Срв. Δραγοβίστα в Тесалия у M. Vasmer. Die Slaven in Griechenland, Berlin, 1941 p. 89.

[41] Patrologia graeca, vol. 116, col. 1325.

[42] Patrologia graeca, vol. 109, col. 533.

[43] Ed. H. Gelzer. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episkopatum. München, 1901, p. 554.

[44] D. Mansi. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, vol. XVII^{A} — XVIII^{A}, col. 376.

[45] Вж. Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ига по прозванию. Переведена с армянского и объяснена Н. Эмином. М., 1864, с. 142. Асохиг е съвременник на Самуил и Василий II. Своя исторически труд той написва по внушение на владиката Саргис, за когото е известно, че се качил на патриаршеския престол на арменската църква през 992 г.

[46] В. Р. Розен. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхъи Антиохийского. СПб., 1883, с. 27.

обаче не помогнали на Византия. Ф. Рачки[47] и Д. Оболенски[48] предполагат, че преселените от Василий II арменци, сред които ще е имало и много павликяни, не били доволни от византийските си началници, въстанали и преминали на страната на българите. Според Лъв Дякон[49] кометата, която се явила през април 989 г., предсказала, че мизите (сиреч българите) ще завладеят Верея, което наистина станало около м. юни същата година.[50] Тогава била превзета и силната крепост Сервия.

Павликянската дуалистична община Драговища,[51] на която цар Самуил ще е дал верска свобода,[52] е просъществувала в Южна Македония докъм

---

[47] Fr. Rački. Bogomili i patareni. — Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, VII, 1869, p. 109.

[48] D. Obolenski. Цит. съч., с. 147.

[49] Leo Diakonos. Ed. Bonn., p. 175.

[50] В. Р. Розен. Цит. съч., с. 215. Срв. В. Златарски. История . . . Т. I, ч. 2, с. 647.

[51] В преписите от трактата на Райнер Сакони „Summa de Catharis et Leonistis" (1250 г.) тя се нарича Ecclesia Drugometiae, Drogomethiae, Drugonthiae, Drugunthiae, Dugunnithiae, Dugrutiae, Drugariae, Druguriae и под., като най-близо до първообраза е Ecclesia Drugometiae или Ecclesia Drogometiae — вж. P. J. Šafařík. Památky hlaholského písemnictví. Praha, 1853, p. LX; Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 67; Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1980, с. 357. Вариантът Drogometia е засвидетелстван и в актовете на събора в Сент Феликс дьо Караман, близо до Тулуза, който бил свикан през 1167 г. Каталонският писател Дуранд де Хуска в съчинението си „Liber contra manichaeos", писано през 1228—1229 г., нарича богомилите-драговищи Dragoveti (nonnuli enim eorum obediunt graecis hereticis, alii autem Bulgaris et alii Drogovetis). В един анонимен кратък трактат срещу еретиците (Brevis summula), написан между 1230—1250 г., има раздел за заблудата, която се разпространява от Drugovithia.

[52] Срв. F. Rački. Цит. съч., с. 109; Д. Ангелов. Цит. съч., с. 297. Едва ли обаче в българското царско семейство на Самуил е имало богомили (павликяни, месалиани), както свидетелстват за Йоан Владислав (1015—1018), син на Арон, и за неговата братовчедка Косара, дъщеря на Самуил, запазените в късна обработка гръцки жития (пространно и кратко) на Йоан Владимир, съпруг на Косара и зет на Самуил. Според тези жития и двамата (Йоан Владимир и Косара) били еретици и държали корените на отровната ерес на месалианите (βαστῶντες ταῖς ῥίζαις τῆς ἰοβόλου αἱρέσεως τῶν Βογομίλων καὶ μασσαλιανῶν — вестта на Паисий Хилендарски, че Йоан Владислав и Косара бнли еретици новатиани и не любили стаго цра владимира, заради православне и чистое его житие и съгласили се на кръщение его, е заимствувана от гръцките жития на Йоан Владимир). Формулата помощїж и молїтвамї прѣстыа владычица нашеа бца и в(ъ заст)жпенїе ік и врьховънюю апл̃ъ в Битолския надпис обаче ни представя българския самодържец Йоан Владислав като истински православен християнски владетел, който призовава Богородица и двамата върховни апостоли Петър и Павел. Посоченият епиграфски текст не може да бъде в съответствие с верую̀то на един краен дуалист (павликянин), защото: 1) павликяните без мярка хулели пресветата Богородица и когато били принудени да кажат: „Вярвам в пресветата Богородица, в която влезна и от която излезна нашият Господ", те нямали пред вид божията майка, а говорели алегорично за горния (небесния) Ерусалим, и 2) павликяните не признавали великия първоапостол Петър, злословели го, наричали го отстъпник и не приемали съборните му послания. Вж. J. Friedrich. Der ursprüngliche bei Georgios Monachos nur teilweise erhaltene Bericht über die Paulikianer. — Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der K. b. Akademie der Wissenschaften zu München. Heft I, 1896. Очевидно в началото на XI в. в западнобългарските земи, където имало много павликяни, формулата къ нма̀ оца и сна и стаго дха сама по себе си не е била доказателство за ортодоксално християнство, тъй като и павликяните казвали „вярвам в отца, сина и светого духа и анатема на онзи, който не вярва", но с това само изкусно прикривали ереста си, защото, когато говорели за небесния отец, не мислели, че той е „единчък и истински бог, творец на небето и земята и на всичко, което е на тях" (творецът на видимия свят според павликяните бил дяволът). За да се докаже принадлежност към православната църква, е било необходимо: 1) когато се говори за отца, непременно да се упомене, че той е творец на небето, земята и на видимото, и 2) да се призоват Богородица и двамата върховни апостоли Петър и Павел (както е сторил и Йоан Владислав в Битолския надпис).

1002 г., когато Византия успяла да отнеме Верея и Сервия от българите.[53] Едно от писмата на Димитър Хоматиан съдържа важното сведение, че при съдебния процес за някаква градина във Верея ищецът представил старинен документ, издаден от българския епископ на града по времето на драговищкото господство (καὶ σημείωμα Βουλγάρου τινὸς προστάντος τῆς ἐπισκοπῆς Βερροίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς Δρουγουβιτῶν τυραννίδος).[54] Споменатият документ без съмнение е бил изготвен по времето на цар Самуил, между 989 и 1002 г., когато Верея е била в пределите на българската държава, а верейското епископство — в пределите на българската патриаршия; в олтара на храма „Св. Ахил" близо до цар Самуиловата столица Преспа, в който е имало катедра за българските епископи, е отбелязано и името на Верейското епископство (θρόνος Βερροίας).[55]

През XI—XII в. средищата на павликяните (крайните дуалисти), наречени драговищи, са били пренесени от Южна Македония (Солунско) в Средна Македония (вж. по-горе), край Осоговската планина, в Софийско, в Пловдивско. За това свидетелствуват редица местни названия — река Драговищица в Кюстендилско, която е спомената в грамотата на Стефан Дечански за манастира „Св. Николай Мрачки" край Радомир (н селище человекь на драговищицн до калоугерского брода н до рьждавичьского дроума н село драчево на строумѣ)[56], софийското село Драговищица (от Синодика на цар Борил става ясно, че през XII в. вече е имало срѣдьчькын дѣдьць — глава на местната богомилска църква)[57], Δραγοβίντια Пловдивско) в титлата на гръцкия пловдивски митрополит през Среднове-

---

[53] Верея е град в българската държава от 889 до ок. 1002 г. с известно прекъсване през 991 г., когато Василий II успял да си възвърне някои крепости, отнети му от българите. Една част от тези крепости той трайно овладял, а разрушил онези, за които сметнал, че не ще може да удържи задълго. Сред разрушените крепости е била и Верея. Вж. В. В. Розен. Цит. съч., с. 28. Срв. В. Г. Васильевский. Русско-византийские отрывки. К истории 976—986 годов (из ал-Мекина и Иоанна Геометра). — Журнал Министерства народного просвещения, CLXXXIV, 1876, с. 141). По-подробни сведения ни съобщава Асохиг (Цит. съч., с. 187—188) — Василий II обсадил и превзел гр. Верея, като оставил там сина на таронския княз, магистър Григорий, с войска против българите, а също и хандуитския княз Саак, син на Абел. Когато внезапно българската войска ги нападнала, срещу нея излязъл юношата Ашот, син на Григорий, и бил пленен. Баща му Григорий се притекъл, но загинал с цялата си войска, а Саак също бил пленен. Вж. и G. Cedrenus. Ed. Bonn., II, p. 449. По-късно Ашот се оженил за цар Самуиловата дъщеря Мирослава и станал управител на Драч.

[54] Ed. B. Cardinal Pitra. Analecta sacra et classica, VI, 1891, p. 354. За τυραννὶς Δρουγουβιτῶν вж. и p. 410.

[55] Ф. И. Успенский. Две исторические надписи. — Известия Русского археологического института в Константинополе, II, 1898, с. 189; П. Н. Милюков. Християнские древности Западной Македонии. — Известия Русского археологического института в Константинополе, IV, 1899, с. 50—51.

[56] Законски споменици српских држава средњега века. Изд. Ст. Новаковић. Београд, 1912, с. 647. Други местни названия от богомилско потекло в Кюстендилско са с. Кутугерци, чието име произхожда от средновековното название на богомилите κουδούγεροι в някои краища на Македония (срещу кутугерите проповядва солунският митрополит Симеон, живял през XIV—XV в., вж. Patr. graeca, vol. 155, coll. 65—73, срв. с. Котугери във Воденско, където през XII в. срещу богомилите се бори Иларион Мъгленски), осоговското село Богослов (от името на апостола и евангелиста Йоан Богослов, на когото богомилите приписвали авторството на „Тайната книга"), осоговското село Еремия (от името на поп Йеремия, чиито апокрифи са намирали радушен прием сред богомилите), село Недокръщени на запад от Осогово (от обичая на богомилите да не се кръщават). Вж. Й. Иванов. Богомилски книги . . . , с. 164.

[57] Т. Флоринский. К вопросу о богомилах. — Сборник статей в честь Вл. Ив. Ламанского. СПб., 1883, с. 40, предполага, че богомилската църква в Средец и драговищката църква са едно и също нещо.

ковието (ἔξαρχος πάσης Εὐρώπης καὶ Δραγοβιντίας у G. Codin, ed. Bonn., p. 407).[58]

И така, българският учител Климент е бил епископ на Средна Македония, към която спадала и Вардарската област (Велика), и Струмишката област (Тивериопол), както личи от титлата му ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας в Парижкия списък. По-късно, към 904 г., когато южната граница на българската държава достигнала до Солун и до градовете Йерихо и Канина на албанското Адриатическо крайбрежие, епископството на Климент се разширило и обхванало една трета част от българското царство (τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς βασιλείας. ἤγουν ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἄχρις Ἰεριχὼ καὶ Καννίνων ἤτοι Τασηπιάτου според Парижкия списък на българските архиепископи). Не са обосновани опитите на П. Коледаров[59] да отъждествя епархията на Климент със земите на запад от Солун, където през VIII—IX в. е живеело славянското племе драговищи, защото по времето на владетелите Борис и Симеон тези земи не са влизали в пределите на българската държава и българските князе не са имали право да поставят в тях епископи.[60]

---

[58] Според Г. Кедрин (ed. Bonn., II, p. 382) и Ана Комнина (Patr. gr., vol. 131, со 1038) павликяните са били преселени в Пловдивско по времето на Йоан Цимисхий (969—976. С течение на времето пловдивската дуалистична църква взела името на южномакедонската църква на павликяните-драговищи, а областта, в която се живеели пловдивските драговищи, е започнала да се нарича Δραγοβίτια (Δραγοβίντια).

[59] П. Коледаров. Цит. съч. За съжаление неговото мнение, което се основава отчасти на мнението на Н. Туницкий. Цит. съч., с. 210 и сл., е некритично повторено и в История на България. Т. II. С., 1981, с. 255.

[60] Култът към Климент Охридски в Южна Македония е доста нов и датира от времето, когато монасите от манастира „Св. Йоан Предтеча" на юг от Верея (Бер) откраднали от катедралния храм в Охрид главата на св. Климент и я пренесли в своя манастир. Последица от тази постъпка е, че до XIX в. Климент бил чествуван ежегодно не само в Южна Македония, но и в Елада. Вж. В. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции. М., 1877, с. 98; Л. Туницкий. Цит. съч., с. 20.

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ЛЕТОПИСНИ СЪЧИНЕНИЯ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

БОНЮ АНГЕЛОВ

През Средновековието българите подобно на другите народи и най-вече на своите съседи също проявяват интерес към историята, искат да знаят подробности из своето минало или пък из миналото на други народи. Сведенията от исторически характер, възникнали тогава, са пръснати из различни съчинения — сборници, жития, похвални слова и др. В тях покрай другото се съдържат по-обширни или по-кратки бележки с историческо съдържание, които запознават читателите с миналото. В голяма степен нуждата от историческо знание бива задоволявана от житията и летописите, в които се дава по-пълно и по-системно изложение на историческите събития. Ценни исторически паметници напр. са житията на Кирил и Методий (Панонски легенди), Кратко житие на Кирил (Успение Кирилово), житията на Климент Охридски, Наум Охридски, Иван Рилски, написаните от Патриарх Евтимий жития, разните проложни жития и др. Такива творби са още прочутото съчинение на Черноризец Храбър „За буквите“, Бориловият синодик от 1211 г., летописният разказ на Монах Исай от XIV в. и други.

В старобългарската литература обаче освен съчиненията, в които историческото съдържание не е централно, има и произведения с определено исторически характер. Такива творби са летописите (хрониките).

Безспорно в нашата стара литература е имало повече летописни съчинения, отколкото днес са познати; някои от тях са били унищожени през тежките години на робството. Но въпреки това у нас, общо взето, историческата книжнина е била далеч по-слабо развита в сравнение със сръбската и особено в сравнение с богатата руска летописна традиция. Докато русите и сърбите, въпреки че първоначално заемат от нас преводни исторически творби, отиват далеч напред в това отношение, изграждайки своя богата родна летописна традиция, у нас в повечето случаи историческият интерес се ограничава в превеждане и преписване на византийските хроники. Интересът към българските събития понякога се изразява чрез внасяне на допълнителни бележки към преведения чужд текст. Ние нямаме цялостни, пространни исторически съчинения, каквито са руските и сръбските летописи, хронографи, родослови. Руси и сърби имат не само няколко редакции на подобни съчинения, но и много преписи от тях. Нашите домашни съчинения на историческа тематика, доколкото има такава, са по-малки и по обем, понякога твърде фрагментарни. Основна причина за това ще е фактът,

че в тях се говори за съвсем определено събитие или лице, при това изолирано от окръжаващата го среда, без връзка с миналото.

Летописите в българската литература проникват от Византия, изграждат се под силното въздействие на византийската историографска книжнина. През средните векове византийската историография е една от най-богатите, в чийто състав влизат два вида творби — мемоари и хроники.

В мемоарите се отбелязват събития от времето на автора, а хрониките описват събития, станали от „сътворението" на света до времето на писателя. Мемоарите са предназначени предимно за управляващите кръгове, докато хрониките (летописите) имат предназначение за по-широк кръг читатели. Те са писани най-вече от духовни лица. В тях повече се застъпва християнският елемент, отделя се повече място на чудесата.

Византийските хроники имат компилативен характер; някои са илюстрирани с миниатюри и са написани в стихове. Изложението на събитията става според Библията — започва се със „сътворението" на света (съгласно Библията), след което се дават сведения за библейските патриарси, историята на древните царства — евреи, египтяни, асировавилонци, перси, римляни, гърци и накрай историята на Византия, в повечето случаи доведена до времето на автора на хрониката. Историческият материал в хрониките се свежда най-вече до изброяване на имена и на по-важни събития, главно войни.

Покрай този материал обаче хрониките съдържат още разни легендарни разкази, религиозни поучения и размишления върху догмите на християнската вяра, изобличават ересите. Тъкмо с тая страна на съдържанието си те са по-близки на читателя, поради което получават по-голямо разпространение и оказват значително влияние върху развитието на византийската и старобългарската литература. В хрониките, наситени с религиозно съдържание, събитията се предават сухо, без посочване на връзка между тях, винаги се явяват като последица от божията воля. Летописците обичат да отправят съвети към хората, как да се поучават от историческите събития.

По-важни византийски хронисти са: *Йоан Малала* (VI в.), Георги Синкел (VIII в.), Теофан Изповедник (IX в.), патриарх Никифор (VIII—IX в.), Георги Амартол (IX в.), Симеон Логотет (Метафраст) (X в.), Йоан Скилица (XI в.), Йоан Зонара (XI—XII в.), Георги Кедрин (XI—XII в.), Константин Манасий (XII в.). Повечето от тия византийски хронисти са преведени на славянски език — има старобългарски, староруски и старосръбски преводи. Българските преводи бързо проникват сред русите и сърбите, както и обратно — руски и сръбски преводи се разпространяват сред българските книжовници. На български език са преведени хрониките на Йоан Малала, Георги Синкел, Георги Амартол, патр. Никифор, Йоан Зонара, Симеон Метафраст и Константин Манасий, запазени по преписи от XIII до XVII в.

Някои от българските преводи на тези хроники съдържат ценни бележки, отнасящи се до историята на българския народ. В тия бележки най-често се разказва за войните на българските царе срещу византийците, главно за Крум и Симеон, за покоряването на Източна България от Йоан Цимисхий, пленяването на 15-те хиляди войници от войската на цар Самуил и завладяването на Западна България от Василий Българоубиец.

Манасиевата хроника била преведена през времето на цар Иван Александър и се намира в сборник от 1345 г. (Сега е в Москва, Държавен исторически музей — ГИМ.) От този превод има още два преписа — единият е във Ватиканската библиотека, също от XIV в., с цветни миниатюри, а другият е в Хилендарския манастир, препис от XVI в. Манасиевата хроника излага събития от „сътворението" на света (по Библията) до края на

XI в., като дава и някои твърде ценни бележки из историческото минало на българите. Например към преведения гръцки текст са притурени от българския преводач бележки с такова съдържание: „Сь Никіфорь царь изыде на блъгарскѣю землю прн Крѣмѣ кнезн. Испрьва оубо побѣдн его н расхытн имѣніе, носнмое нмь тогда. Н потомь же събра се Крѣмь съ своимн, оставшнмн отъ разбоіа, нападе нощію на царя н не тькмо разбн грькы, нь н самомѣ царю главоу отрѣза. Н окова врьхь ее сребро, н вълнвае внно въ ню, даше блъгаромь пнтн."

Старата българска литература обаче има и оригинални историографски трудове. За това говорят не само някои съвременници, които казват, че при писане на своите съчинения използуват стари исторически произведения. Това добре проличава от факта, че днес са познати няколко оригинални български летописа. Веднага трябва да се изтъкне, че българските хроники за разлика от византийските са далеч по-кратки по обем.

Оригинални и компилативни български летописи, в които се излагат събития предимно из българската история, са Именникът на първите български владетели, Историкиите на Константин Преславски, Летопис в Симеоновия сборник от 1073 г., Българският апокрифен летопис, Безименният български летопис, Летописни бележки на поп Петър от село Мирково (Пирдопско) от 1690 г., Летописният разказ на Методи Драгинов от XVII в. и др.

Именникът на първите български владетели е най-старият български исторически труд. Запазен е в три славянски ръкописа от XVI в., което доста затруднява правилното му разясняване. Той представя списък на българските владетели от най-старо време до втората половина на VIII в. Дадените в него сведения за всеки владетел са съвсем кратки: името на владетеля, общото число на годините на живота или царуването му, от кой род е и кога е заел властта. Този паметник е много важен източник за първите столетия от историята на българския народ. Ето част от неговото начало: „Авитохол живя 300 години. Родът му беше Дуло, а годината му на заемане на властта дилом твирем. Ирник живя 150 години. Родът му беше Дуло, а годината му на заемането на властта дилом твирем. Гостун, наместник на тогова, управлява 2 години. Родът му беше Ерми, а годината му на заемането на властта докс твирем. . ."[1]

Като използува широко гръцки исторически извори, Константин Преславски в края на IX в. съставя своите „Историкии", поместени в бележитата му творба „Учително евангелие". Те представляват хронологическа таблица на по-важни библейски и светски лица, сведенията за които са съвсем кратки; те дават и някои указания за уточняване на моменти из живота на Константин Преславски.

Възстановяването на българската патриаршия при цар Иван Асен II (1218—1241) било извънредно важно събитие в живота на българския народ, оставило дълбоки и трайни следи в народното съзнание. Такива следи то оставило и в нашата книжнина. Най-пространен и ценен разказ за него се намира в прочутия Борилов синодик, възникнал в резултат на църковния противоеретически събор през 1211 г., свикан от цар Борил за борба срещу разрастващото се влияние на богомилите. Разказът за възстановяването на българската патриаршия през 1235 г. възникнал доста късно — по времето на Патриарх Евтимий през XIV в. За това събитие говорят още

[1] И. Дуйчев. Стара българска книжнина. I. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. С., 1940, с. 1.

две съчинения — житие на патриарх Йоаким I (познато по ръкопис от XIVв.)[2] и разказът за възстановяване на българската и сръбската патриаршия (възникнал вероятно през XVI в.).[3]

Безспорно измежду българските произведения с историческа тематика за периода XIII—XVII в. изпъква като най-важна и цялостна творба т. нар. Българска безименна хроника. Възникнала в началото на XV в., тя е ценен източник за политическата история на балканските народи през XIV в., за турските завоевателни походи и борбите на християнските народи срещу тях. Известна е по един препис среднобългарска редакция от XVI в.[4] Авторът на хрониката „не е безстрастен летописец на събитията, взема отношение към тях, изтъква несъгласията на балканските народи като една от причините за разгрома, посочва техните по-късни героични усилия да спрат турското нашествие, изразява — макар и неособено обширно — своята ненавист към турските нашественици"[5].

Поп Петър от село Мирково разказва за войните на Турция с австрийците, които тя водила в края на XVII в., за настаналите тежки последици в живота на християнското население. Поп Петър разкрива отношението си към турците и към политическите събития, станали тогава. Той говори с възмущение за турците като притеснители на християнските народи. Ето началото на неговите летописни бележки, ясно свидетелстващи за чувствата му към турската власт: „Пишем аз, ерей Петър, да се знае какво време беше. . . при злочестиваго царя султан Мехмеда, да го бог убие и да го порази, че той разсипа християнске вере и велики цркви и велики градове. . ."

Поп Методи Драгинов от с. Корова дава трогателен разказ за потурчването на българите в Чепинско, станало през 1657 г. Разказът разкрива важна страница из историята на нашия народ — потурчването, извършено под силния натиск на турската власт, която умело използува и тежкото икономическо положение на населението, за да го привлече към мохамеданството — на всички потурчени българи турците раздават хранителни продукти; тия българи, които не се отказвали от вярата си, били избити или трябвало да бягат. Поп Методи разказва искрено, непринудено, на жив български език: „И повеле [пашата] на еничерите да ги изколят сите. Тогис некои кара-имам Хасан оджа умоли пашата да ги прости, ако се потурчат. . . Нашите се турчиха до Богородица [августа]. Които се не истурчиха, едни исклаха, други бегаха по гората и тям изгореха кащите."

Освен посочените дотук летописни съчинения-преводи — оригинални и компилативни — в нашата средновековна литература има и други такива съчинения. Има и по-малки хронологически текстове с компилативен характер, възхождащи пак към чужди първоизвори; има и летописни разкази, които се появяват особено през XVIII в. и началните десетилетия на XIXв. Повечето от тях засега остават непознати на историческата наука. Измежду събраните материали по тази тема тук ще посоча само някои, а всички материали възнамерявам да обнародвам в отделна книга „Летописни съчинения в старобългарската литература", в която ще включа такива съчинения

---

[2] И. Снегаров. Неиздадени старобългарски жития. — Годишник на Духовната академия, III, 1953—1954, с. 162—168.

[3] Б. Ангелов. Стари славянски текстове. — Изв. Инст. за бълг. лит., VI, 1958, с. 259—269.

[4] Обнародвана от румънския учен Йон Богдан в ASlPh, т. XIII.

[5] П. Динеков. Стара българска литература. Т. II, с. 137.

до 1762 г., до появата на Паисиевата „История славяноболгарская". Тук посочвам следните летописни произведения, поместени в наши ръкописи:

1. *Беляковски летопис.* Ръкопис от XVI в. — Народна библиотека „Кирил и Методий", № 309.

2. *Софийски летопис.* Ръкопис от XVII в. — Народна библиотека „Кирил и Методий", № 267.

3. *Захариев летопис.* Познат е само по публикацията на Стефан Захариев в издаваното от П. Р. Славейков списание „Гайда" (III, 1866, кн. 13, с. 203—206).

4. *Висарионов летопис.* Ръкопис от XVI в. — намира се в манастира „Николац" — Бело поле (Югославия).

5. *Габаревски летопис.* Ръкопис от XVI в. — Одеса, Научна библиотека „А. М. Горки", № 415.

6. *Хилендарски летопис.* Ръкопис от XVI в. — Одеса, Научна библиотека „А. М. Горки", № 1/112 (стар № 11).

* * *

Към летописните съчинения в старобългарската литература е проявен научен интерес още от средата на миналия век, най-вече от руски учени. Такъв интерес показват и български възрожденски деятели — Г. С. Раковски, Хр. Даскалов, П. Р. Славейков, Ст. Захариев, М. Дринов и др. Това добре се вижда от уводните историко-археографски бележки към издаваните тогава летописни произведения. Тук няма да правя преглед на появата и развитието на българската историография, свързана с нашите средновековни летописи — това не е цел на труда. Доколкото има такива изследвания, те са по частни въпроси, свързани с отделно летописно съчинение. Обобщаващите изследвания са съвсем малко. Такива са например две проучвания на Горан Д. Тодоров — „Зараждане и начално развитие на българската историография" и „Българската историография през XI—XIV в.".[6]

В досегашните проучвания върху българската и старославянската летописна традиция (руска, сръбска, румънска) понякога се изказват предположения за повече летописни творби в средновековна България. В. И. Григорович например пише: „Краткие летописи южных славян, заключая преимущественно события со второй половины XII столетия до половины XVI столетия, будут всегда драгоценным материалом для истории болгар и сербов. Судя по содержанию их, они были двух разрядов, болгарские и сербские. Болгарские, еще неоткрытые в самой Болгарии, встречаются в румынских переводах. Судя по этим переводам, можно заметить, что события, ими помеченные, относятся к сербам и болгарам, тогда как сербские летописи, сколько мне известно, ограничиваются только своим краем. *Что действительно существовали летописи болгарские*, в доказательство сего могу привести одну заметку, найденную в Номоканоне, хранящемся в библиотеке Букурещской митрополии. В Номоканоне этом после статьи о масалианах, глаголемых богомили, бабуни, следует статья о ложных учениях и в ней сказано: „Кождо рече, ꙗкоже рече Іоаннъ Ассѣнь царь, нже въ лѣтопнсцн напнсано н въ послоушьство того прнводеть, ꙗкоже тамо пнше, ꙗкоже ложна глаголанiѧ быша". Это свидетельство почитаю я нелишним доказательством того, *что болгаре имели своих летописцев.* Подвергшись разорению, которое подобному находим только у чехов, книгохранилища их едва ли теперь со-

[6] Исторически преглед, 1967, кн. 2, с. 82—97; кн. 3, с. 74—95.

хранили остатки этих летописей. Тем не менее *следы болгарских летописей*, как я думаю, сохранились в Молдавии, Валахии и, может быть, в Южной России, где случалось мне слышать о румынских летописях."[7]

В подкрепа на своите предположения и наблюдения Григорович привежда извадки из един румънски хронограф, писан от монаха Мокса Михаил през 1620 г., и обнародва изцяло сръбски летопис по ръкопис, намерен от него в село Габарево, недалеко от Казанлък. Румънският книжовник определено говори за изворите, въз основа на които направил своята значителна добавка върху историята на румъните, тясно преплетена с историята на българи, сърби и гърци. Още в самото начало той пише: „*Доселе* извлек я [переводя] *из других словянских книг* в язык наш жития и деяния императоров. . . *Отселе я извлекал* из других изворов о следующих царствованиях." И следва: разказ за събития и владетели, свързани с българската история.

Такива предположения се срещат често в български и чуждестранни изследвания, посветени на нашата средновековна историография. Както вече казах, тяхното проследяване не е предмет на настоящия труд — то може да залегне в друго специално проучване. В тази насока голям интерес представляват (особено за бъдещата по-обширна публикация) лекциите и бележките на акад. Йордан Иванов.[8] За съжаление те не са добре подредени, а също и не са в цялост запазени, особено бележките му за някои летописни творби. В тях авторът е набелязал широка тематика — включва преводните византийски хроники, кратките летописни съчинения, оригинални български летописи, повествователни творби, жития и разкази с историческа тематика, преводни и оригинални. За всички тях говори отделно — за проявения научен интерес, изказва свое виждане и решение на спорни въпроси; срещат се и новобългарски преводи на някои исторически съчинения. Желателно е тези занимания на Й. Иванов да бъдат публикувани, те ще бъдат ценен принос в проучванията върху нашата средновековна историческа мисъл. От тези материали ще приведа само началните страници на бележките му, носещи наслов „Историческа книжнина". В тях се казва: „Историческата книжнина, която през целия свой стар и среден период се намираше под мощното влияние на византийската, и то не само в богословските и черковнопоучителните си трудове, но и в тези със светски характер, тя еднакво се явява ученик на Византия и в своята историческа литература. Докато обаче византийската историография се смята заедно с китайската за първа и най-богата в света, българската представя не само нейно слабо копие, но, което може да се съжалява, тя е представена с крайно ограничено число свои трудове. Дори някои видове исторически съчинения в нея съвсем не са застъпени. Това важи не само за старата епоха, но и за средната. От тази страна българската книжнина стои много по-долу и от сръбската литература, която тъкмо със своите биографични трудове, с летописи, родослови, поменици и др. се издига на достойно място.

Няма съмнение обаче, че значителна част от книжовното наследство на нашите деди е загинало безвъзвратно при главоломните събития, които сполитат българските земи на два пъти, през XI в., когато настъпи византийското робство, и от XIV в. насам, когато към политичното турско иго се прибави и гръцкото духовно. Друга пък част от паметниците на българската книжнина стои още необявена по манастирски скривалища и различни библиотеки и сбирки; там навярно ще се намерят още исторически трудове от българското минало.

[7] В. И. Григорович. О Сербии в ее отношениях к соседным державам, преимущественно в XIV и XV столетиях. Казань, 1859, Приложения, с. 1—2.

[8] БАН — Научен архив, ф. 52 — Й. Иванов, арх. ед. 125, 126.

А че действително българската исторична книжнина не се е състояла от няколкото само до днес запазени хроники, летописи, разкази и поменици, в това ни подсеща някогашният държавен и обществено-духовен живот на българския народ. Симеонова, Асенова, Александрова България не е могла да мине без ред исторични творения от един или друг характер. Цар Калоян изрично бележи в писмата си до папата от 1202—1204 г., какво той притежавал стари домашни книги (in libris nostris invenimus esse scriptum. . . или — inquisioni antiquorum nostrorum scripturos et libros); по тези книги той направил справки и видял, че Симеон, Петър и Самуил били получили короните си от Рим. Днес литературната ни история не знае нищо за тези държавно-исторични книги. Също е загинал например и онзи летопис, в който се говорело за деянията на Асеня II, Калояновия наследник; за това знаем само от една бележка в един Номоканон в Букурещската митрополитска библиотека: „. . . ꙗкоже рече Іоаннъ Асѣнъ царь, иже въ лѣтописцѣхъ написано“ (В. Ив. Григорович. О Сербии в ее отношениях к соседным державам . . . Казань, 1859. Прибавления, с. 1).

Колкото впрочем и оскъдна да се явява българската литература с исторически дела, колкото малък да е нейният принос за общочовешката историческа наука, значението ѝ за българската културна и книжовна история не намалява: *като преводна* тя ни дава възможност да проумеем степента на развитието на някогашната наша интелигентна среда, да узнаем нейните вкусове към светски, нерелигиозни въпроси; а като самобитна, *оригинална* тя се явява между другото с неоценимо значение като исторически извор за миналото ни; най-сетне и като литературно творение тя може да посочи не само известен вкус при излагане на събитията, но и да изрази известни всенародни тенденции, защото историческото художествено изложение с пълно право влиза в областта на литературата в тесен смисъл на думата.“[9]

Към изнесените дотук факти и съображения на двамата видни представители на славистичната наука (В. Ив. Григорович и Йордан Иванов) считам за необходимо да посоча още един извор, говорещ за българска летописна традиция. Става дума за редица преписи на руските летописи (хронографи), които още в заглавието си отбелязват наличие на *български* летописни творби, използувани от руските автори-компилатори. В наслова се казва: „Лѣтописецъ отъ бытїи и сътвореніи мира и отъ прочихъ книгъ Моисеовыхъ ... и отъ русскыхъ лѣтописецъ и сербскыхъ и болгарскыхъ.“[10]

* * *

Оригинални български летописи, излагащи събития предимно из българската история, са Именникът на първите български владетели, Българският апокрифен летопис, Безименният български летопис, Летописният разказ на поп Петър от 1690 г., Летописният разказ на Методи Драгинов и др. Но в нашата стара литература се помещават и чужди летописни съчинения, гръцки и сръбски. Има и по-малки хронологически текстове с компилативен характер, възхождащи пак към чужди първоизвори. Тъкмо тези летописни съчинения — преписи и компилации, — проникнали в наши ръкописи, досега оставаха непознати, а следователно и неизползувани в исто-

[9] БАН — Научен архив, ф. 52, арх. ед. 125, л. 1—3 bis.

[10] Иером. Иосиф. Опись рукописей Иосифова монастыря. М., 1882, с. 293; Х. М. Лопарев. Описание рукописей Общества любителей древней письменности. Т. II. СПб., 1893, с. 255; А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. Вып. I. М., 1866, с. 99; Вып. II, 1869, с. 21, 25.

рическата наука. А те имат значение за поддържане на историческо съзнание у българина, защото в съдържанието им пряко се говори и за българския народ. Освен това те разширяват много историческата информация на средновековната българска интелигенция.

Задача на бъдещ труд е: 1. Да събере всички познати нам по-големи или по-малки летописни съчинения — оригинални, чужди и компилативни, — намиращи се в български ръкописи. Оригиналните творби да се включват без оглед на това, в какъв ръкопис са запазени — български, руски, сръбски или румънски. 2. Въз основа на събрания материал да се покаже, че съчиненията с историческа тематика са били много повече в старата ни литература, че интересът към историята, към миналото на народите е бил по-голям, че той се е задоволявал от оригинални, преводни и компилативни историографски творби. Българинът търси такава информация независимо от нейния произход, включва я в своята практика и в живота си.

Оказва се, че този род съчинения не е малък, че чувствително надхвърля броя на историографските произведения, използувани досега в науката. Няма никакво съмнение, че изнесеното тук не е всичко, че това е само *известното нам*. Бъдещи издирвания ще изнесат още подобни творби, ще обогатят този важен жанр в развитието на нашата стара литература: оригинални български летописи, преводни летописи, чужди (сръбски и руски) летописи и компилации. Основание за такава надежда дават както известните сега наши летописни творби, за които става дума тук, така и някои старинни писмени извори.

Историческите съчинения, особено оригиналните български летописи, давали познания за миналото, чрез което действували ободрително върху съзнанието на българина. Някои разкази в тях и по-специално допълненията към византийските хроники повишавали патриотичното настроение, засилвали у българина съзнанието за ролята на своята народност в миналото, а чрез това укрепвали и вярата за неговото бъдеще.

Дейността на българските книжовници през Средновековието в областта на историческото четиво и на историографията е предпоставка за появата на Паисий Хилендарски, който до голяма степен изгражда своята „История славяноболгарская“ върху предишни чужди и родни историографски съчинения, за което и сам той свидетелствува.

* * *

Изброените летописни съчинения се дават независимо от произхода им. Всяка творба се предхожда от историко-археографски увод (по-кратък или по-обширен), в който се съобщава къде се намира летописното съчинение, проявен към него научен интерес (става дума за познатите досега творби), изказани мнения, сегашно състояние на въпроса. В подробности по такива проблеми не се впущам, защото основната цел не е такава. Изнесените материали и историко-археографските бележки по тях са естествена предпоставка за бъдещи по-обширни задълбочени изследвания върху зараждането, развитието и ролята на българската средновековна историографска мисъл.

След историографските бележки се дава текстът на съответното летописно съчинение, в който са внесени само такива промени: въвежда се съвременна пунктуация; личните имена се дават с главна буква; изпущат се разните диакритични знаци; ударението (дето се намира) не се означава. Летописно съчинение, от което има преписи, се дава с варианти от тях.

I. СОФИЙСКИ ЛЕТОПИС

Този сръбски по произход летопис е поместен в български ръкопис от XVII в. (№ 267 от ръкописната сбирка на Софийската народна библиотека, л. 105—119). Точни вести за възникването на ръкописа не могат да се дадат, понеже в него липсват листове от началото и края му. По почерк и оформление се свързва с ръкописи от Аджарската книжовна школа. Засилените културни връзки между българи и сърби намират отражение и в тази област на културния живот — в български земи се разпространяват сръбски ръкописи, съдържащи летописна творба (например № 293 на СНБ), или пък се преписва такава творба от сръбска книга, какъвто е даденият случай. Впрочем такова преписване се среща и в други ръкописи. Повечето от поместените в ръкопис № 267 съчинения са също сръбски — жития и служби на сръбски светци. Забележително е, че тая книга е попаднала в ръцете на видния български деятел от средата на XVIII век Партений Павлович. Като прочел книгата, през 1733 г. той написал на сегашния последен лист едно свое стихотворение, в което изразил чувствата, които го обхванали след прочитането ѝ (л. 126).[11]

През първата половина на XIX век ръкописът е в София — катедралната църква „Свети Крал“ („Света Неделя“). Това узнаваме от следните две приписки от поп Тодор поп Илиевич:

1. Таа книга є на стн Краль Стефанъ и кой а оукрадне, да є проклетъ отъ Інсвса Христа и отъ ста Богородица, и отъ 318 отцы, и от стн Краль Стефанъ, и отъ снчкнте сватій. Амнн̃ъ.

Азъ многогрѣшній пнсахъ това Ѳеодаръ П. Нлиевнчъ. 1845, мцъ декемвріа, 11 день (л. 126 об).

2. Сіа слвжба стмв кралю Стефанв оу храмъ стаа Кнріакна оу мнтрополнтъ (л. 126 об).[12]

Поместеният тук летопис възхожда към разпространените сръбски летописи. Сравнен с летописите, издадени от Люба Стоянович, най-голяма близост той показва със Загребския препис на летописа (родослова) (с. 2—8).

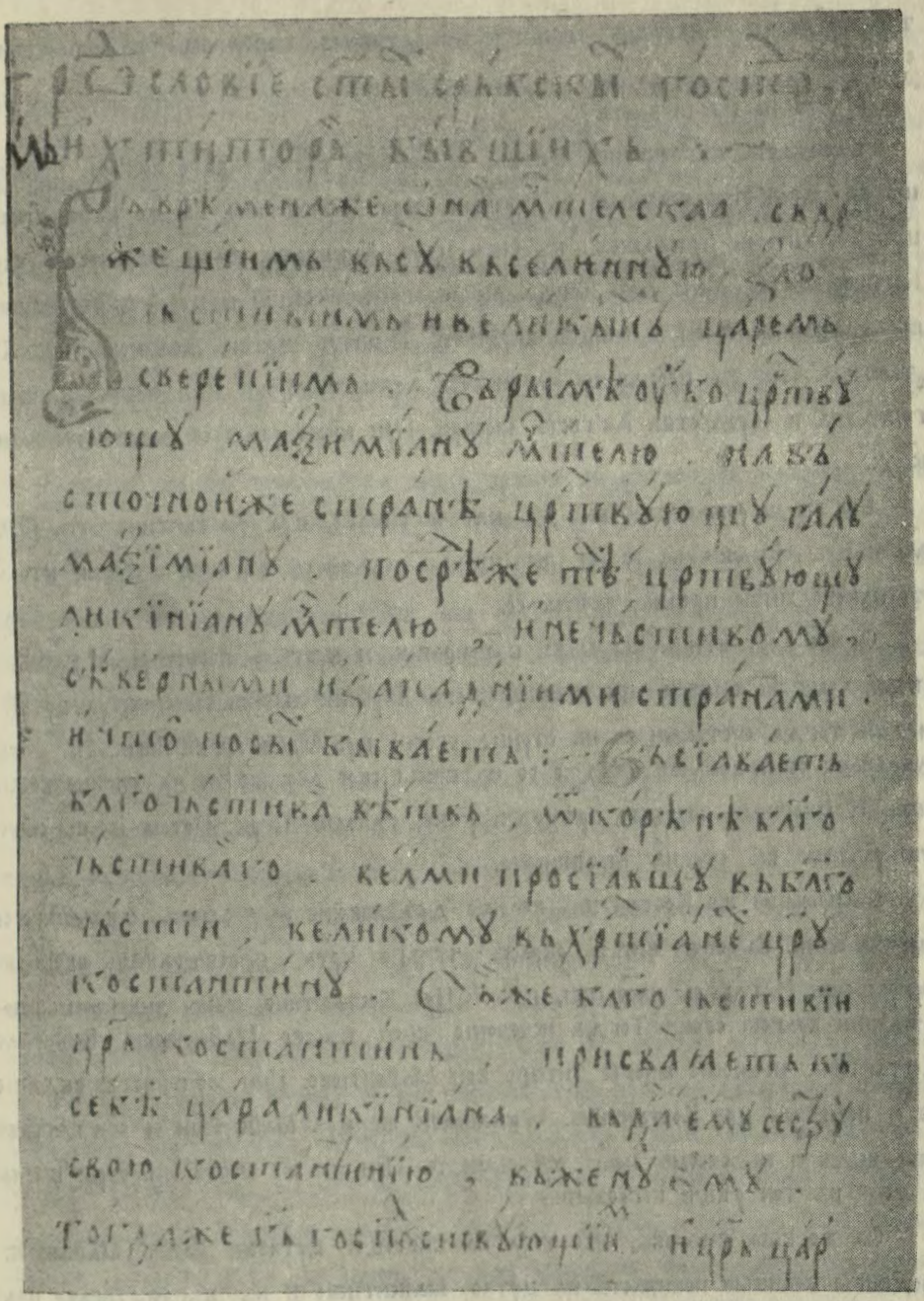
Л. 105 об

РѠСЛОВІЄ СТЫ̑ СРЬБСКЫ̑ ГОСПѠ И ХТНТОРЬ БЫВ'ШІНХЬ

Въ врѣмена же wна мтелскаа, сьдрьжешінмь вьсѣ вьселєннѣю злочьстнвінмь и велнкынмъ царемь свєрепінмь, въ Рымѣ оубо цртвѣющв Маѳнміанв мтелю, на въсточнон же странѣ цртвѣющв Галв Маѳіміанв. Посрѣ же

[11] Б. С. Ангелов. Съвременници на Паисий. II. С., 1964, с. 44—46.

[12] А. Цонев. Опис, I, с. 1, с. 170—172. Изследване на сръбския родослов именно по този негов препис даде Ђорђе Сп. Радојичић. Из старе српске подунавске књижевности и писмености. — Годишњак Филозовског факултета у Новом Саду, 1958. Кн. III, с. 159—176.

Обр. 1 — Софийски летопис, № 267

тѣ цртвующѵ Лнкінінѧ мтелю н нечьстнвомѵ сѣвернымн н западнінмн странамн.

Н что по сы бываеть?

Въсіяваеть блгочьстнва вѣтвь, ѡ корѣнѣ блгочстнваго вел'мн, просіав'ш8 вь блгочьстін велнкомѵ вь хртіане цр8 Костантнн8. Сь же блгочьстнвін 107
црь Костантнн8 прнсваѥть кь себѣ цара Лнкінінана, вьда ем8 сестр8 свою
Л. 106 Костантнню вь жен8 ем8. Тогда же гь госпоствующін н црь || цар'ствующін вьседрьжавною своею десннцею вьрвчаеть скнптро цртвіа велнкомѵ цр8 Костантнн8. Сем8 же просіав'ш8 блгочьстіа лозѣ ѡ корѣне н племена рашкаго господтва н сьрод'ства Ав'гѵста кѵесара. Прн нѣже родн се пльтію гь нашь іс хс.

Бы же ѡ рожьства Хва до блгочьстнваго цра Костантнна тм. [340] лѣ н црь Нскленнн8, ѡ нн же пнсанія сказѵють въ кннга цркы, кто ѡ нн каково жнтіе прѣшь, скончѧ се.

Сь же Костантнн8 бы мѫжь блгонравн8 н кротькь, пособѣ род8 хртнан'- I.
ском8. Сем8 же свщ8 н еще дѣтнщ8, ега вьрвчено ем8 быть скнптро цртвіа, н абїе тогда оустрьмн се на стрнца своего цра Маѳентіа вь Рнмь. Нь н ть
Л. 106 об wпльчает се прѣмо ем8, надѣе се на бѣсы свое лѵкавіе || н на тнсѵще воевь свон. Н многінмн корабмн прѣходѣ рѣк8, глемѵю Тігрь. Потом же бы сьнн- тію ратном8 вь страна Внѳінінскы.

Въспрнемш8 же Костантнн8 велнко дръзновеніе ѡ знаменіа, навльшаго се ем8 на нбсн. Вь снѣ вндѣ образь чтнаго крта, прѣсвѣтлінмн sвѣзамн оукрашень. Н гла сь нбсе бы, глѣ: „Цр8 Костантнне, сымь знаменіемь по- бѣднш врагоы свое.“ Тогда нсчезоше вьсн бѣсове Маѳентіевн. Воннн же Костантнна нсѣкоше многы тнсѵще вон Маѳентіеве. Нни же бѣгств8 вьдаше 10
се н повнн8ше цр8 Костантнн8. Wкаанныи же црь Маѳентнін н сьн бѣгств8 себе вьда н кь своем8 граѵ оустрьмн се. Прн нѣ же мост8 нспроврьг'ш8 се н том8 въ тон рѣцѣ погрезьш8.

Л.107 Сіа же вьса вндѣвь, нже тога на вьстоцѣ цртвѵен, Галъ || Маѳіміань, подвнгы велнкые повнзаеть на цртво Маѳентнево н на блгочьстнваго цра Костантнна. 8стрьмн же се црь Костантнн8 сь вон свонмн, нмѣе сь собою зета своего цра Лнкінінана воюѵща. Н wпльчает се на цара Маѳіміана. Н сь же, нмѣе сь собою множьство многь тнсѵщь вон свон, н быть сьнntію рат- ном8 вь страна Внѳінінскы. Воннн же цра Костантнна нсѣкоше мнwгые тн-

сѹще вон Маѳентіевѣ. Цр҃ь же Маѳіміанъ на тон бранн сьвръжень бы с коня
своего н вь оужасѣ велицѣ бывь, сьнимаеть сь главн свое цр҃кын вѣн'ць.
Н wставнвь вьсе н w вьсн вь в[ь]сь бѣгае. Н въ нѣкое вьсн прнбѣгнѹвь
вь храмнн8, посрѣ храмнни тое падаеть, лютѣ нзнемагаеть. Нсхожаше бо
7 об нзь вств его пламень огьнны, н || многімь чрьвемь кнпещімь по вьсѣ
оудѣ его. Н wчн его нскочнста w многіе лютостн. Н тако вьспріе кон'ць
wкаанном8 своем8 жнтію. Н тогда по вьсен земли не wбрѣте се мѹчнтелство.

По семь велнкын въ хр҃тіане цр҃ь Костантнн8 поставлиаеть зета своего
Лнкїніана цр҃товатн вь Рнме н вь всѣ страна западны. Сам'же цр҃тѵеть вь
вьсточнн страна.

Лнкініан' же въ томь цр҃тѵѣ мало прѣбы вь бл҃говѣрін, прѣложн се на
ндолославженіе н начеть мѹчнтн рw хр҃тіанскы.

Цр҃ѹ же Костантнн8 сьтвор'ш8 шьствіе на вьсточнѹю стран8 сь мт҃ерію
своею Єленою вь гра Внзантію.* Въ нже гра цр҃а Костантина бг҃омь дарован'-
108 ным ем8 вьсакымн бл҃годарѣнін мѹжескымь н бл҃гонрав'нінмн законы || цр҃кымн
оукраснвь н вьсѣмн законоположен'мн оутвръднвь, нарнцаеть вь свое нме
цр҃н градь Костантиновь.

Тогда цр҃ь Костантнн8 посла вь Іерѵсалнмь мт҃ерь свою Єлен8 на вьзы-
сканіе чт҃наго крта Хв҃а. Wна же шьшн н обрѣте его н прнесе его вь Цр҃н-
градь сь вьсѣмн прѣслав'нымн хв҃ѣмн знаменмн.

Костантіа же, сестра Костантина цр҃а, жена Лнкініана цр҃а, родн сна,
ем8же власы быше белы врь главн. Н нарекоше нме ем8 Бела 8рwшь. Родн
же н дьшерь, нменемь Фнлнмінію, вь стмже кр҃щенін нарен8ю Нрын8. Н тон
чт҃нѣн дв҃нцн н добропобѣднон мнницн бытн ен, ꙗко w мтелства нзвенен
08 об w стльпа трапезаріе н wц8 ее цр҃8 Лнкініан8 сію н8децю посагн8тн || кь брак8.
Wна же не вьсхоте того сьтворнтн н вьзненавндѣ wца своего. Н wврьже се
w вьсѣ боговь. Паче же нзволн оунев҃ѣстнтн се вьсечтном8 женнх8 своем8 Х8.

Wц҃ь же ее Лнкініань начеть мѹчнті ю многымн мѹкамн разлнчнінмн.
Повелѣ нзвестн ю кь wгньнон колѣстнницн н на вьсенарwное позорнще н
прѣбнті ю вь знакь, ꙗко да тѣмн попрана бѹдѣ н ѹмреть.

Тога стоецю8 Лнкініан8 на в'сенарwно позорнщи, еднн конь wтрьже се w
колеснницн н встрѣмн се на цр҃а н wтрьже ем8 десн8 рѹк8 н бы цр҃ь ꙗко

* Стамболъ есть (късна добавка).

мрьтвь. Пр҃стоещи же нарwды wгвоздышен ст҃вю мнищ҃ Нрын҃ w колѣснице
и глахѫ ен: „W, дво, вьзри и внѭ оц҃а своего оумрьша“. Wна же, вьзьм-
Л. 109 шїи рѧк҃ цр҃ев҃ wтрьжен҃ и положі ю на || мѣсто. И помлн се къ б҃ и сь-
твори его здрава.

Сіа же дв҃аа и добропобѣдна мнца хва҃ многа чюса и пр҃славна зна-
менїа сьтвори въ градѣ Амасінсцѣмь и въ градѣ Магдалінсцѣмъ, w
нїего же Магдалины Маріа мнwж'ство нарwда приведе въ вѣр҃ Хв҃ѧ иако
рл҃ · тьмь.

Цр҃ь же Костантинь начеть посилати къ своем҃ зет҃ Лнкініан҃ изьбранніе
слгы свое, wвогда моле и, wвогда и прѣте ем҃, и книгы вьспнсѣе, иако
да прѣстанеть w мчнителства. Лнкінїа же не вьсхоте того сьтворити. Тога Л.
посла цр҃ь Костантинь вое свое прѣселити зета своего Лнкініана w Рима въ
гра Солѫнь, некли мтелства wставити се. Оном҃ же паче на гор'шее мтелство
Л. 109 об встрьмнв'ш҃ се. И быв'ш҃ ем҃ на рѣцѣ || Двнавсцѣн и тоу мчн велнкые въ
мнице Ермнла и Стратоника, нхже въ синабарн wбрѣщеши. Мчн же и ннн
множ'ство, ниже имена въ книга животны. Цр҃ь же Костантинь, видѣвь зета
своего непрѣборимое мчнителство на хр҃тіанѣ, повелѣ же цр҃ь Костантинь
wсѣщи глав҃ Лнкініан҃ мчнителю.

Сіа же видѣвь сн҃ь его Бела ѳрошь и въ велицѣ страсѣ и ужасѣ бывь
и себе бѣг'ств҃ вьда. Бѣгаль бы. И прндѣ къ тврьдѣи земли западнѣи
Захальмю. И брак҃ себе сьчета женитвѣ и вьземь дщерь франчьскаго I. 1
краля, именем Ан'н҃. И родн съ свпрѫжницею своею Ан'ною в҃. сна, имже
имена суть-прьвом҃ Техомиль, в҃. м҃ Чюдомиль. И сы сьтворише цр҃ковь въ
Л. 110 дрѣвесе въ име стго прьвомнника Стефана въ помощ[ь] || себе. Тога велере-
чивїи людіе земли тое въ велѣхвал'нои своеи грьдны и блѣдословїи, сіи
рѣ въ поношение и оукорізн҃, сими нарекоше Чедомила епкпа, а Техомила
попwмь.

Техомилже родіи д҃ сны, высачьскыми добродѣтелми оукрашенїи и
храбрьствомь и м҃ж'ствомь, им'же имена сѧть сіа: Завида, Срацимирь, Пр-
вослав, Стефань Немања.

Вънегда быти ем҃ въ раз҃мѣ м҃жа съврьшена и въ в'сѣмь доблє-
стьвнаа, wврьзоста се ем҃ дшевніе очи видѣти и познати ст҃вю троиц҃, wц҃а
и сна и стго дха славити въ единомь бжтвѣ. Такоже истинно пѣти и
покланѣти се прѣчтѣи бц҃и, сщон мтери гда нашего Іу Ха и высѣ стымь
Л. 110 об о Хе wправ'давшим се аплw и прркwмъ и мнкw || и высѣмъ, иже въ пра-

вославнѣи вѣрѣ просіавшінмь, нхже стаа православ'наа и съборнаа и апльскаа црковь повелѣваеть прославлѧти и те въ матвѳ къ себѣ приводнти. И wпльчнв' се, прихоДнть прьвѣе въ црковь сты и васехвалны апль Петра и Павла, иже ѥ посрѣ Раса. И тоу пріемлѥть архіепкпа къ Лєwнтіа, възрастомь сн л. лѣт'нь. Таже начеть зати стые и бжст'ніе црквы.

а. Прьвою съзавь црковь стго великомнника Гєwгіа въ Расе, w два стльпа на высощѣ мѣстѣ.

в. Второю създа црковь стго и скораго помощнника іерар'ха Хва Никола в Топлицн.

г. Третію црковь съза хра прѣстѣи бцн прѣма рѣцѣ Косаннце.

д. Четвртѳ || съза црковь стго Никола в Нбрѣ. 111

Многіеже и нны сты мольбніе храмн въздвнже и wбновн въ своен области.

По сем'же наче выдати дневною и велнкою цркве въ мбѳ и похвалѳ и славѳ прѣстіе бце въ нме вспенїа ее, въ мнwго свѣтле и доброзрачнѣмь мраморе прн рѣцѣ, глємен Стѳденицн, мнwгымь ннокw въ вокоеніе и сты его мощн, ндѣже почнваютъ и до ннїа прѣбываютъ невредимїе и чтное и благовонное мро истачаютъ въсѣмь, вѣрою прнстѳпающїнмь къ рацѣ мощен его.

По сн же начннаеть благотрѳдно добрымь подвнгw подвизати се, оставль цртво земльное и славѳ его. И пріеть стын аггласкын и ннwчьскын образь, 111 об въ Стѳденицн пострнже се и ндѣ въ Стою горѳ, къ || снѳ сн Савѣ, въ нѥнже вьзвнже мнwгосвѣтлою црковь нзь основанїа, въ мбѳ и похвалѳ прѣстѣи бцн вьвенїа, глємын Хнландарь. И нные стіе цркви вьзвнже и wбновн въ Стѣи горѣ.

Сава же пострнже се прѣже оца въ Стѣи горѣ. По тоже wбразѳ стареншa братїа начеше выдати стые црквы въ помощь себѣ еднообразно. Завнда създа црковь сты апль Петра и Павла, w два стльпа прн рѣцѣ Лнмѣ. Прьвославь създа црковь стго Гєwгіа в Бѳднмлн, w два стльпа. Срацнмнрь съза црковь прѣстіе бце Градьць, w два стльпа прн рѣцѣ Моравѣ.

Стефан'же Немања, аще и младеншн бы въ братїн своен, нь испльнньше 112 на нємь глн пѣнопѣв'ца прка Двда и цра: || „Бе, соу твон цревн дажь и правдѳ твою снѳ цревѳ“. И пакы: „Младѣншін бы въ братїн моен и въ домѳ wца моего, и бь благоволн w мнѣ“.

Стефан'же Немања бы великын жупань и самодрьжьць высѣ срьб'скы и поморскы земль, Дiоклитіе и Далматїе, Травуніе и Захльмію.

Сь же Стефань Немања жупань роды сь супружницею своею Анною г. сны, имже имена сіа: Стефань, прьвовѣнчанын краль, и Вукань, великын кнезь. Треты же сынь его Раско, упрашает се у родитель свои, въ нѣкою страну прѣль свои ловити звѣры, възрастомь сн зі. лѣ, ходѣ сь властели своимн, и побѣже у Стую гору. И постиг монастирь, глаемын Ваѳопедь, въ
Л. 112 об ниже остриже власы главы своее и вьдаде и || родителюмь своимь. Сам' же, въспріемь стын агглескын образь и нарече бы Сава мона. И по семь поставлает се цроградскынмь цремь и патріархоу и проту монастира Стые горы да е стын Сава великын архіепкпь высѣ срьбскы земль и поморскы.

Прінде же прпбны кр Сава въ землю своего оучьства и просвѣти свое оучьство высакымь православіемь по правилѣ сты апль кралиевству и архіепкпствумъ. И поставлаеть епкпы и попы и діаконы и подіаконы, и вьсь служьбны чинь, иже стымн оцн на вьселен'скы съборѣ прѣдано бы.

Сын же прѣроенін прѣосщенныи прьвы архіепкпь Сава поставлаеть по
Л. 113 высѣ прѣлѣ своего оучьства въ Бжтвны цркви изьбран'ніе мужіи. Сін || поставлаеть пастирѣ цркважь свои рукоположеніемь. По сіи же поставлаеть.

а. Прьваго епкпа въ Хльмскои земли и Стонѣ въ храмѣ прѣстые бце.

в. Втораго епкпа поставлаеть и Зетѣ, Диоклитінскомь поморію, въ храмѣ архістратига Михаила.

г. Третіаго епкпа поставлъеть въ Дьбрѣ, въ храмѣ стго Николы.

д. Четвьртаго епкпа поставлаеть и Будими, въ храмѣ стго Геогіа.

е. Петаго епкпа поставлаеть въ Расе, въ храмѣ сты апль Петра и Павла.

ѕ. Шестаго епкпа поставлаеть и Фоси, въ храмѣ прѣстіе бце и Стефаніи.

з. Сед'маго епкпа поставлаеть и Призрѣни, въ храмѣ прѣстіе бцы.

и. Осмаго поставлаеть епкпа въ храмѣ прѣстіе бцы и Грачанице.

Л. 113 об ѳ. Деветаго епкпа поставлаеть и || Топлицы, въ храмѣ стго Николы.

і. Десятаго епка поставлаеть и Браничеви, въ храмѣ стго Николы.

аі. Праваго на десте епкпа поставлаеть и Белградѣ, въ храмѣ прѣстѣи бцы.

ві. Втораго на дете єпкпа поставлаєть в Моравница, въ храмъ стго Ахилія.

И въ в'сѣ страна тѣ заповѣда прпбны кѵ Сава дрьжати тврьдо и непоколѣбимо православ'ною и ствю вѣрѳ, стымн аплы проповѣданнѳю и пакы стымн wцн и вьселен'скымн ѳчителн сьборнѣ испльненнѳю и бжт'вным цркважь прѣдан'нѳю, тврьдо сьблюдати крщеніе и вѣнчаніе, и нна творити по правилѣ сты wць и законwмъ.

По сін же архіепкпь Сава сьборѳ повелѣ сьвькѳпнти се w вьсѣ прѣренін
114 прѣлѣ свѣен области въ велнкѳю архіепкпію Жичю Стефанѳ || прьвовѣнчаномѳ кралю и вьсемѳ сщенничьскомѳ чнно, и вьсемѳ снмлантѳ; малінмь и велнкінмь стымн и сщеннымн мѳжы венчаєть брата своего велнкаго жѳпана чьстію и вѣнцем кралев'ства. Такоже и по се оустраяєть вьсь снмлантнкь, коегожо по степены своемь въ слѳжбѳ кралев'ствѳ.

Стефан'же, прьвовѣнчанын краль, снь велнкаго жѳпана Немање, съ своею свпрѳжницѳ, дъщерію грьчьскаго кралѧ кѵ Алеѳіа, родн д. сны, нм'же нмена соу: Радославь, Владнславъ, Стефань, Прѣднславь. Съ же Прѣднславь послѣды нночьскын и сщеннічьскын образь вьспріемь, и наре се в'торы Сава, архіепкпь срьб'скын.

Радослав'же кралевствова s. лѣ и прѣда дхь свон гвн и положень
114 об бы въ домѳ стые бце въ мѣсто, рекомо || Стѳденица.

По нѣмѳ же пріеть прѣстоль братъ его Владнславь краль. И създа црковь Мнлешевѳ, ндеже прѣнесе моцн архіереа Хва Савѳ w слав'наго града Трьнова, ндеже лежнть и до сего дне. И кралѣствова Владнславь з. лѣ и прѣда дхь свон гвн. И положень бы въ домѳ спса въ Мнлешевѣ.

Стефанѳ же нарекоше нме Бела ѳрошь въ нме прѣдѣда своего. Съ бы прьвы ѳрошъ, храпавы крапавын [sic] краль, и подрѳжіе его франнчьскаго кралѧ дьцін, благочьстнваа кралнца Елены, нареннa въ аггласкw образи монахіа Елена. И родн в. сна: Драгѳтнна [н] Мнлѳтнна. И поемь дьщерь Драгѳтннь оугрьскаго кралѧ Владнслава. И ега бывшѳ бракѳ, тога ѳ веселосто храпавы краль wб'рече кралѣство снѳ Драгѳтннѳ за жнвота своего.
115 И мнwго wжндав'шомѳ | Драгѳтннѳ нареннoе w оца кралев'ство. И прншь къ wцѳ своемѳ, глѣ: „Дажь мн wбрен'но кралѣство“. И не да wць его кралев'ство. И съжалнв'шѳ се снѳ его Драгѳтннѳ и шь къ тьстѳ своемѳ кралю Владнславѳ и показа емѳ вьса. И ѳзьмь мнwго вон ѳ кралѧ Владнслава и

8 брата его ледіанскога краля вон, и шь къ wцѣ своемѣ. И па пре нимь, глѣ:
„Даждь мн, wче, wбѣщ нное кралѣв'ство и дам тн, нже тн є оугодно
мѣсто пребыватн въ жнвотѣ своемъ“. И не дать емѣ wць кралѣв'ство. И
шь, встрьмн се съ вон своимн на wца своего.

И бѣг'ство сътворн wць его въ землю Хльмскѣю, въ гра Драчь. Тамо Л.
Л. 115 об и дхъ предать гвн. И пренесень бы въ рѣкотвореномь емѣ монастнры, въ
домѣ стые тронце, || мѣсто рекомо Сопокіанн. И тоу лежнть и до сего дне.
Жена же его, благочьстнва краліца Єлена, въ свое рѣкотворено монастнрѣ
Грацѣ преда дхъ гвн. Тѣ и лежнть.

А Драгѣтнн, сн Храпаваго краля, быв'шін велнкын краль, нарен'ныи
Стефань краль, и іздѣцѣ емѣ по градо Єлече и сътрьв'шомѣ се коню и
пашомѣ се с коня, и сломив'шомѣ десн ногѣ, и глѣ: „Гн, простн мн, понеже
съгрѣшн wцѣ моемѣ, нже двнгw брань на нѣго“. И мнwга покаанія сътворн
и паче на любовь бжію и православіемь распалн се, дото хвално съблюдаеть
wчьство сн, пожнть, нnwкы любѣ и стар'це почнтве, снрін и ннцін мнлве,
вьсако же правосоудство и нстнн нспльнае. И шь въ землю Срѣм'скѣю, въ
Л. 116 монастнрь Дьбрьць, и прі нночство, || нарень бы мона Ѳewктість. И начьн'же
творнтн пость и матвѣ.

И прнзва брата своего Мнлѣтнна и давь емѣ кралѣв'ство и наре га в.
го вроша и самодрьжав'наго съ бмь вьсен срьб'скіе и поморкіе земли гна
краля Стефана.

И съзав'шін цркоы Стефань краль Мнлѣтнн прн рѣцѣ Бан'ске въ нме
тго прьвомнпка Стефана, въ нѣнже вьсе страны златw поліаль бѣше. Се
сътворн въ вокоеніе моцемь его. И по семь начьнь творнтн мнwгіе матынѣ,
іакоже нн нн краль, нн црь, нпктоже нн прьвін, нн по сы.

Где бо не слышаше нѣгова матнніа и правда? В в'сѣ єзыцѣ, глю же,
и въ Іерлмѣ, и на Снианскѣн горѣ, и въ Єип'тѣ, и по вьсен грьчьскон І
Л. 116 об земли и словенскон, и || wстровн же по морѣ и заморскіе, и по вьсоу мнлостн-
нѣмн достнже, и ревностію и любовь, іже w бсѣ wбьіавнвь. И болнице
съчнннше се, іакоже тамо жнвѣщінмь болнымь въ вокоеніе. И wбѣщаніе
сътворн кь бѣ: „Єлнко прѣ боу лѣть въ кралѣв'ствѣ, да вьздамь на
вьсако лѣто въ цркоы гвн.“ Понеже и бь оумножн цртво его мв. лѣтѣ,
толнкоже и црквы сътворн гвн.

Н бл҃женїн краль Милутинь Стефань родн два сна҃: Костан'тина и Стефана краля третіаго 8роша, иже създа красн8ю цр҃ковь възненіа гна҃ при рѣцѣ Бистрице 8 Дечани. Тоу и дн҃ь лежитъ чтніе моущи его цѣлн, невр҃ѣдніе и многа чюса и нсцѣленіа твореще и бл҃го8ханіе нспѣщае.

117 Съ же родн г҃. сны и в҃. дъщери. Прьвын сн҃ь его Д8шманъ, || др8гын Д8шана, третїн Симеwнь. Прьва дъщи его Елача, в'тора дъщи Ѳеwра.

Съ же Д8шманъ бы҃ краль и нс краљев'ства в҃нчанъ бы҃ на цр҃тво, срьблємь и грькомь и далны҃ страна҃. И бы҃ Д8шманъ Стефань цр҃ь прьв и таже постиже грьчьскіе земли. И сію повинн8вь, поставлыет се вь нїен цр҃емь.

Стефан'же краль, брать Милутин8 ралю, в'торомь Оугрош8, съ своею сп8ржницѣ Кафелинною, дъщерію краля оугрьскаго Владнслава.

Къ прьвінмже да възвратим се.

Вышереныи цр҃ь Д8шманъ, сн҃ь краля Милутина Стефана, въ лѣ swпд҃[=1346] и велми свое ѡ҃чьство прославивь и почьтъ землю срьб'скую и ѡ҃ высоу҃ распространивь и раз'ширивь, и окр҃тные єзыкы повинувь, браны 17 об въздвизае и побѣдн твореⷪ и велик8 тишин8. И 8мыслн създатн храмь великом8 архаггла Михаила и Гавріила 8 Призрѣн8, при рѣцѣ Бистрице. Тоу҃ лежитъ и дн҃ь.

Възвратим се въ прѣдніаа.

Сн҃ь великаго ж8пана Симеwна Немање Вълкань, братъ прьвовѣнчаном8 ралю Стефан8, сын же Вълкань, велнкн кнезь, родн сна҃ Дмитра ж8пана, въ нночьском'же образѣ нар҃ень бы҃ Дѣдь. Ть же съ҃зда цр҃ковь с҃тго бг҃оявленіа при рѣцѣ Лнмѣ, въ мѣсто Бродарева. Дмитрь же родн сны҃ и дъщеры. Прьвын сн҃ь его Вратко, велнкын кнезъ. Вратко же родн сны҃ и дъщери. Прьва дъщи его Милица книгнна, въдана бы҃ кнез8 Лазар8. Милица же родн сны҃ и дъщери.

118 Прьвын сн҃ь ее Стефань, деспоть срьблємь, и съ wбод8 стран8 || Под8навію. И съ҃зда цр҃ковь Ресав8. Т8 и лежитъ.

И сестра его бѣ въдата Вълк8 Бранковнкю. И на см҃ртн Стефан8 быв8ш8, нарѣчи деспотство сестрнчнкю Гюргю, Вълка Бранковнка сн҃8.

Гюргь пріємь деспотство и родн г҃. сны҃: Лазара, Грьг8ра, Стефана, новаго мнника, и единн8 дъщерь, Мар8, и др8г8 Катак8зин8. И быше wбр8чнице двонмь нновѣр'нимь. Въдана бы҃ Мара царь Мурат8 тр'ском8. Катак8зина

же вѣдата бы Wрнхѵ, латин'ском8 воеводѣ. И цар же Мѵрать нзмамн на
вѣрѣ Гюр'гіа деспота в. сна, Грьгѵра и Стефана, новаго мнка, и wслѣпін н.

И wць и Гюр'гіа деспо велнкы подвнго и мнwгы воннствомь, нхже
Л. 118 об мол'бою и велнкы нскѵпленіе w западнн || господа сьповнгь и еда вьзмогь
тѣ пакы кь своимь недро wслѣпленін вьзвратнтн.

И сем8 же w жнтіа wшьш8, третн же снь его, паче и юнѣншн, Лазарь
нме ем8, сьн прѣемннкь власти wца своего бы. И сем8 вь малѣ госпоствѵ-
вав'ш8, wтравою w свон властель ѵбіень бываеть.

И тако срьб'ское начел'ство коньчное раздрѵшеніе и запѵстеніе пріемаѥть.
И тврком насл҃діе порѵкw ѵстрон се.

По сы же братіа его, Стефань и Грьгврь, слѣпін сѵще, Грьгврь ѵбо нно-
чьское жнтіе на се вьспріеть и Германь мона прѣнменованъ бы. И вь томь
жнтін блженѵю кончнн8 пріемь.

Стефан'же, брать его, по раздроушенін wчьства его, нде вь Арбанаскѵю
Л. 119 землю. И тамо поемь себе || жен8, нменемь Ангелнн8, дьцн Аранита, тоеже
арбан'скіе земле воеводѣ и начелнпка. W нееже родн сна два: Гюр'га,
Iwанна, и дьщерь едн8. И по роженін тѣ чедь и по вьскрьмленін блженнѵю
свою дш8 по мнwгы странін и wзлобленін и w wчьства нзгнанін вь рѵцѣ
гнн прѣложн.

Сын вь страна тѵждін, вь земли латинскон якоже бисерь вь тнменн
поврьжено. Нли якоже прѣкрасным крн посрѣ трьніа цьв'тѵщь. Нь нже вь
чюдесе бь прославлѥен сты свон, прослави и сего своего ѵгодника чюсн и
знаменнн и различнимн нсцѣлен'мн, якоже тамошнн жнтель, аще и нновѣр'-
Л. 119 об нін, на внд҃ніе и поклонѥніе || и на нсцѣленіе сьтнцатн се. По времени же
нѣкоемь, ега благоволн бь възвратнтн его кь своем8 wчьств8 прѣнесеніе чтнымь
его моще и нзненіе своимн ем8 чедамн и подрѵжіемь ето и роуководство
ѵгрьскаго краля Матеаша бы. И положено чтно вь wчьствін его, вь земли
Среме, вь граде Кѵпнннw, на рѣцѣ, глемн Сава.

Снwве же его, Гюрга, Iwан'нь, властеле и прѣемннцн своего wчьства по
бжію промышленію бывають. Обаче аще и не самодрьжав'нѣ, нь по рѵкою
краля ѵгрьсѣаго и wчестн, нь насл҃дннцн и прнчестннцн своимь прѣломь
показвют се. Чтніе же мощи его знаменнн и чюсн вь велнчьство бь простн-
раеть, добры его дѣль проявлѥе.

II. ВИСАРИОНОВ ЛЕТОПИС

Този летопис е поместен в ръкопис, по чиито палеографски особености приемам, че е писан от продуктивния български книжовник от XVI век Висарион Дебърски. Ръкописът днес се намира в манастира „Николац" край гр. Бело поле, Югославия. Той е известен на науката частично чрез някои сръбски публикации. През 1930 г. Дж. И. Киселинович в своята работа „Стара школа у Бијелом пољу" говори и за ръкописа, за който казва „*Летопис*. Има шест листова (12 пуних страна) ситнога писма. Летопис има општи и посебни део; оба дела има у тачно по три листа. Али кад се има у виду да општем делу један лист недостаје, излази да је он већи за један лист од посебног дела.

У овом рукопису општи део почине од Дарија Истаспа. . ." След като предава по-важните дялове в летописа и извадки из него, Киселинович заключава: „Ово је крај летопису. Значајно је нагласити да се посебни део овог летописа креће од средине XIV до краја XV века; турском историјом бави се скоро више него српском; подаци, нарочито хронолошки, потпуно се подударају са онима, које је досад наука утврдила" (с. 23—24).[13]

Две години по-късно Д. Н. Анастасиевич накратко споменава за нашия летопис: „На крају истог рукописа је један још неиздан српски летопис. Спада у „млађе летописев, и то у „прву групу" (о томе я Љ. Стојановића. Стари српски родослови и летописи. . .). Од општеисторическог дела, који и у реченом белопољском летопису прво долази, и то у широј редакцији (. . .), недостаје почетак све до речи: Даріе Истаспь л҃ѣ. лѣть. . . Српски део, који је цео очуван, почиње, како и у осталим нашим летописама ове групе, смрћу Душановом. Прекида се пак са 1496 г. . . . , иза које није означан никакав догађај. Летопис садржи неке појединости из наше историје, којих у другим летописама нема."[14]

Пълно описание на сборника дава В. Джорович в ценната си публикация „Пролози за нашу стару књижевности и хисторију"[15].

Ръкописът има запазени 338 листа, голям формат (2/5×14,5 см), без начало. Според Джорович писан е „од више рука XV и XVI века". В края на книгата има приписка „**нинѣ же текѹщее лѣто з҃а҃д҃**". (7064—5508=1556), която показва годината на преписването. Между преписвачите на ръкописа е и Висарион Дебърски, който именно по средата на XVI в. е много активен преписвач. За съдържанието на сборника Джорович обобщава: Садржај овог важног зборника, о коме мислим писати посебну студију, потсећа на један зборник из збирке Валтазара Богишића, који је описао Ст. Новаковић у Starinama, X. 1879, 44—49. . . Тај зборник је, најпре, по самому формату сличан нашем (15,5×15 см). Затим у нему се, као и у нашем налази известан број обавештења о старом познавању земље. . . . У овом рукопису налази се један хронографски прилог, али не летопис него родослов, који је објавио Ст. Новаковић, ibid, 52—60" (с. 89—90).

Дали В. Джорович е писал още за този сборник, както е възнамерявал, и дали е обнародвал поместеното в него летописно съчинение, не ми е

---

[13] Извештај за школску 1929—1930 годину. Државна реална гимназија у Бијелом пољу, Бијелом поље, 1930, с. 13—26. Дадено е описание на няколко ръкописа и приписки по тях.

[14] Д. Н. Анастасијевић. Споменици из старих цркава у „Санџаку" неиздани или с погрешкама издани. — Богословље, Београд, VI, 1931, св. 1, с. 66—67.

[15] Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Књига I. Скопље, 1936, с. 86—90; Б. С. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература, Т. III, С., 1978, с. 232—238.

известно. Много важно е наблюдението на Джорович за връзка (по съдържание и формат) на този сборник със сборник от сбирката на В. Богишич в град Цафцат (Югославия).

Летописното съчинение, поместено в този сборник, се намира на крайните листове на ръкописа 333—338; последната му вест се отнася за 1496 г. За него Джорович бележи.: „На л. 333^{r}, који је поремећен из разнијег реда, почиње један важан летопис". Както е и в други преписи на летописа от този род, изнася кратки хронологични вести, свързани с историята на стария свят, на Византия, България и Сърбия, турските завоевания. Най-много и по-пълни са вестите за балканските народи. За съжаление летописът не е запазен изцяло — липсва началото му, а, изглежда, и неговият завършек. Като съчинение летописът е сръбска творба, от която има немалко преписи.[16] Съдържанието на летописа, еднаквата съдба на българи и сърби, както и общият книжовен език през XVI в. са причина той да бъде преписан от българския книжовник Висарион Дебърски. Това е било обикновена практика в дейността на българските и сръбските книжовници през XVI—XVII век.

Малки извадки от този летопис са печатани в сръбски издания.[17] Целият му текст, доколкото зная, не е издаван. И аз сега не мога да го обнародвам изцяло, понеже не разполагам със снимки от всички листове, на които е поместен (333—338). Имам снимки само от три листа. Остатъкът трябва да бъде напечатан допълнително. Липсите се отнасят за най-важната част на летописа — вестите за събитията из българската и сръбската история, турските нашествия на Балканския полуостров, завладяването на балканските народи.

Понеже началната част на летописа не е запазена в самия ръкопис (листовете са изчезнали), тая част помествам тук по ръкопис от XVI век — № 132 от сбирката на Държавна библиотека „А. М. Горки" — Одеса.[18]

СКАЗАНІЄ ВЪКРАТЦѢ СѢЩІНМЬ Ѡ АДАМА ДѠ ДНЕШНІАГО ВРѢМЕНЕ

Адамь родн Сі҃ѳа.

Сі҃ѳь родн Єноса.

Єнось [родн] Каннана.

Каннань [родн] Маленла.

Маленль [родн] Нареда.

Нарель [родн] Єнѡха.

---

[16] Љ. Стојановић. Стари српски родослови и летописи. 1927, с. 124—166.

[17] Ћ. Ј. Киселиновић. Цит. съч., с. 23—24; Д. Н. Анастасијевић. Цит. съч., с. 66; Л. Стојановић. Цит. съч., с. 120.

[18] Този ръкопис показва графична близост с Висарионовия ръкопис, но не може да се счита, че двата ръкописа са дело на един книжовник. Близост имат и по съдържание. Той е известен също като ръкопис на полския учен от XIX век Андрей Кухарски. За ръкописа някои подробности вж. А. Чертков. О переводе Манассииной летописи на славянском языке. М., 1842, с. 158; О. М. Бодянский. О времени происхождения славянских письмен. М., 1855, с. 89, LIII—LIV; V. Jagić. Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung. — Archiv für slavische Philologie, II, Berlin, 1877, p. 76, 92—102.

Єнохъ [родн] Маѳѳсала.

Маѳѳсалъ [родн] Ламеха.

Ламехъ [родн] Ноа.

Ное [родн] Сіма. Въ д҃нн же Ноевы бы потопъ.

И сѣть оубо ѡ҃ Адама до потопа лѣтъ всмв. [2242].

Сімъ, сн҃ь Ноевъ, родн Ар'фаѳада.

Ар'фаѳадъ родн Каннана.

Каннань [родн] Сал'а.

Салла [родн] Евера.

Еверь [родн] Фалека.

Фалекъ [родн] Рагава. Въ д҃нн фалекови раздѣлн се земла. Прн семь и стьпотвореніе бы.

По Фалецѣ Рагавь родн Серѳха.

Серѳхъ [родн] Нахора.

Нахорь [родн] Ѳара.

Ѳара [родн] Авраама.

Въкоупѣ бываютъ лѣта ѡ҃ Адама до Авраама гсоз҃. [3277] лѣтъ.

Авраамь [родн] Ісаака.

Ісаакъ [родн] Іакова.

Іаковъ [родн] Левїю.

Левін [родн] Каѳа.

Каѳь [родн] Авраама.

Аврамь [родн] Мѡѵсеа пр҃рка. Съ нзведе людін ѡ҃ Егип'та.

Соуть оубо ѡ҃ Авраамова прѣселенїа въ землю Хананьскоу до нсхода Іс҃лева ѡ҃ Егип'та лѣ ѵл҃. [430], а до скончанїа Ісса Навінна ѵче҃. [495]. ѡ҃ Адама же гѱо҃д. [3774] лѣта.

По Ісасе же Навінне соудіамн спсаше б҃ь людін, оскрьбляемын ѡ҃ окрѣстнын нноплѣменнкь. Въ нхъ' же прьвѣе нач'нь Іоуда, соудін людемь з҃. [7] лѣ.

По Іѳде же бы соудіа Гоѳоніль н҃. [50] лѣ.

По Гоѳоніле же Авѡ п҃. [80] лѣ.

По Аводѣ же Самегарь з҃. [7] лѣ.

По Самегаре же Варакь и Девора пр҃рчица, жена Лафидонова, м. [40] лѣть.

По Варацѣ же Гедеwнь м. [40] лѣть.

По Гедеwнѣ же Авнмелє, снь его, лѣта г. [3].

По Авнмелѣсе же ѳwла кг. [23] лѣта.

По ѳwлѣ же Нанрь кв. [22] лѣтѣ.

По Анрѣ же Єф'фае лѣ s. [6].

По Єффае же Євсевwнь лѣ з. [7].

По Єв'севонѣ же Єглw лѣ і. [10].

По Єгломѣ же Адwнь лѣть н. [8].

По Адwнѣ же Са'ѱwнь [лѣть к.].

По Самѱwнѣ же облада люмн Саманн лѣто єдино.

И по снхь бы безвластіе въ євреехь м. [40] лѣть.

Потом' же Нлін іерен wблада люмн к. [20] лѣ.

По Нлін же Самѵнль пр҃ркь пр҃емь стльство и власть дрьжа лѣ л. [30].

Бываеть вбо ѿ скончанїа Ісвсова до Самоуловы съмрьти лѣ хі. [610], а ѿ Ноа и ѿ потопа лѣть врк. [2120], а ѿ Адама же дтпв. [4384].

По Самѵнлѣ же цр҃твова Саоуль м. [40] лѣ.

По Савлѣ же Дв҃ь лѣ м. [40].

По Дв҃ѣ же Соломwнь, снь его, лѣ м. [40],

Роваамь, снь его, лѣ ні. [18].

Авїа, снь Ровwмовь, лѣ s. [6].

Асса ма. [41],

Нwасафать кє. [25].

Нw[а]рамь н. [8] лѣть.

Wхозїа єдино лѣто.

Гоффолїа н. [8] лѣ.

Їwась м. [40] лѣ.

Амесїа кф. [29] лѣ.

Озїа и Азарїа нв. [52] лѣтѣ.

Нwафамь sі. [16] лѣ.

[Ахазь sі. лѣть].

Єзекїа кф. [29] лѣ.

Манасси нє. [55]. При семь създа се Визаѫтіа.

Амwсь лѣ в. [2].

Нwсіи лв. [32] лѣто.

Іwахазь мце г. [3].

Іwакімь ді. [11] лѣ.

Іехонія мце г. [3].

Седекіа ді. [11] лѣ. Сего ослѣпивь Навѵхodоносwрь, плѣнѫнка вь Вавилонь заведе и храмь гнь зажежень бы w Навѵзарѫдана.

Бываютъ вбо w Савла, пръваго цра еврєw, до плѣненіа Іоудова Навѵходоносwро фі. [519] лѣ, а w скончанія Ісвса Навіина ар. [1100], а w Ноа и потопа вх. [2600] лѣ, а w Адама дwов. [4872].

Навоуходоносwр' же, по єже плѣнити емѵ Іерлімь и разwрити, цртвова лѣ кє. [25], а w прѣже того фі. [19], іако бытн вьсѣ цртва его мд. [44] лѣта.

По Навъходоносоре же црьствова Мародохь, снь его, лѣть ві. [12].

Валтасарь, брать его, лѣ д. [4].

Даріє, Асоуирwвь снь, лѣ зі. [17].

Кирь Пер'сеннинь ла. [31] лѣто.

Кам'вись н. [8] лѣть.

Сфенѫдать и Ківердіє, брата и вльхва, Мнденина родомь, въставша црьствоваста мць н. [8].[19]

. . . . .

Даріє Истаспъ ѳ. лѣ. [36].

Ѯер к[ă]ъ, Даріевъ снъ, лѣ к [20].

Артаванъ мць з. [7].

Ар'таѯерăъ длъгорѵкын ма. [41] лѣ.

Ѯер'ăъ второы мца в. [2].

Содіанъ мцъ з. [7].

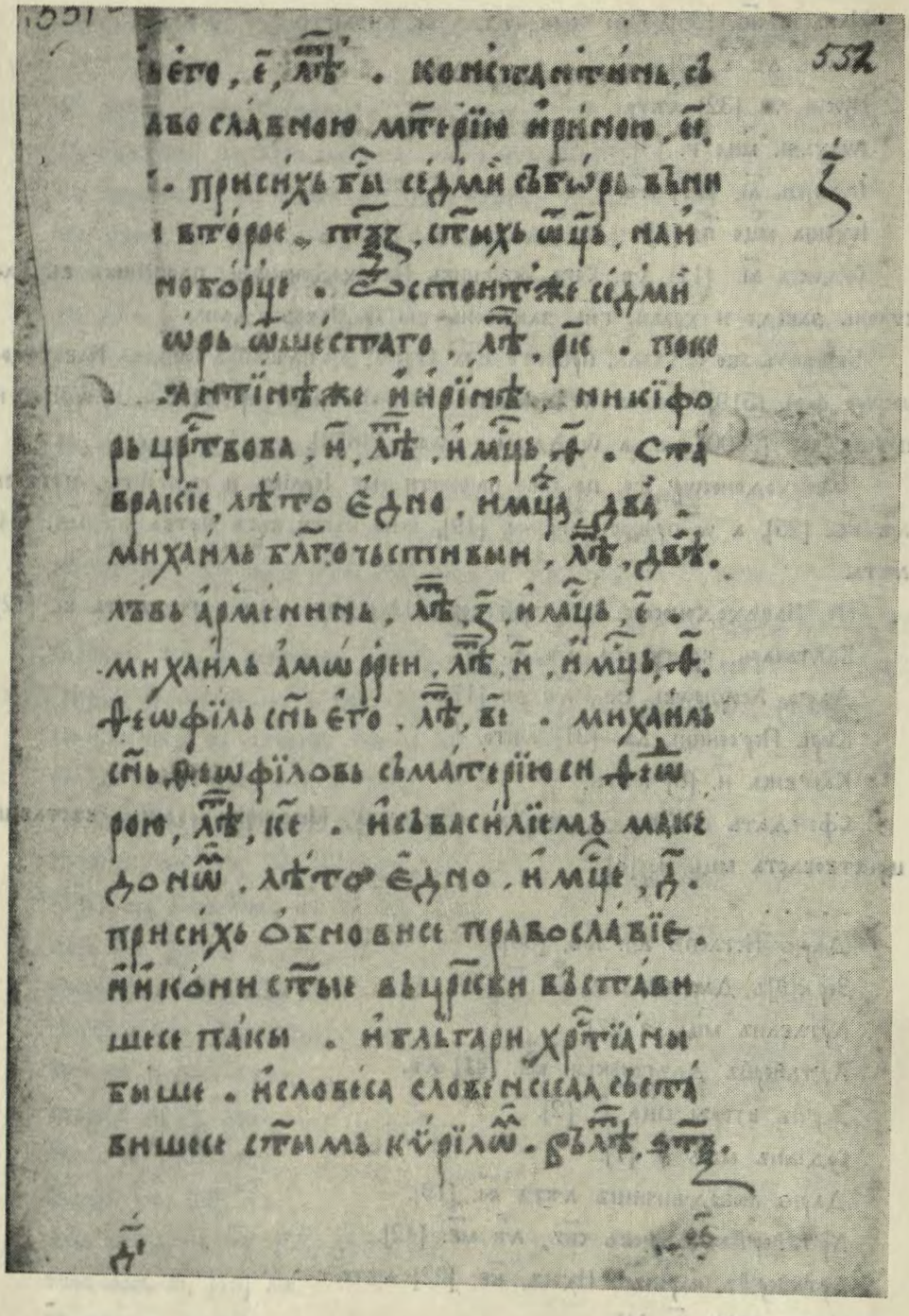
Даріє любодѣнчницъ лѣтъ фі. [19].

Ар'таѯер'ăъ, Даріевъ снъ, лѣ мв. [42].

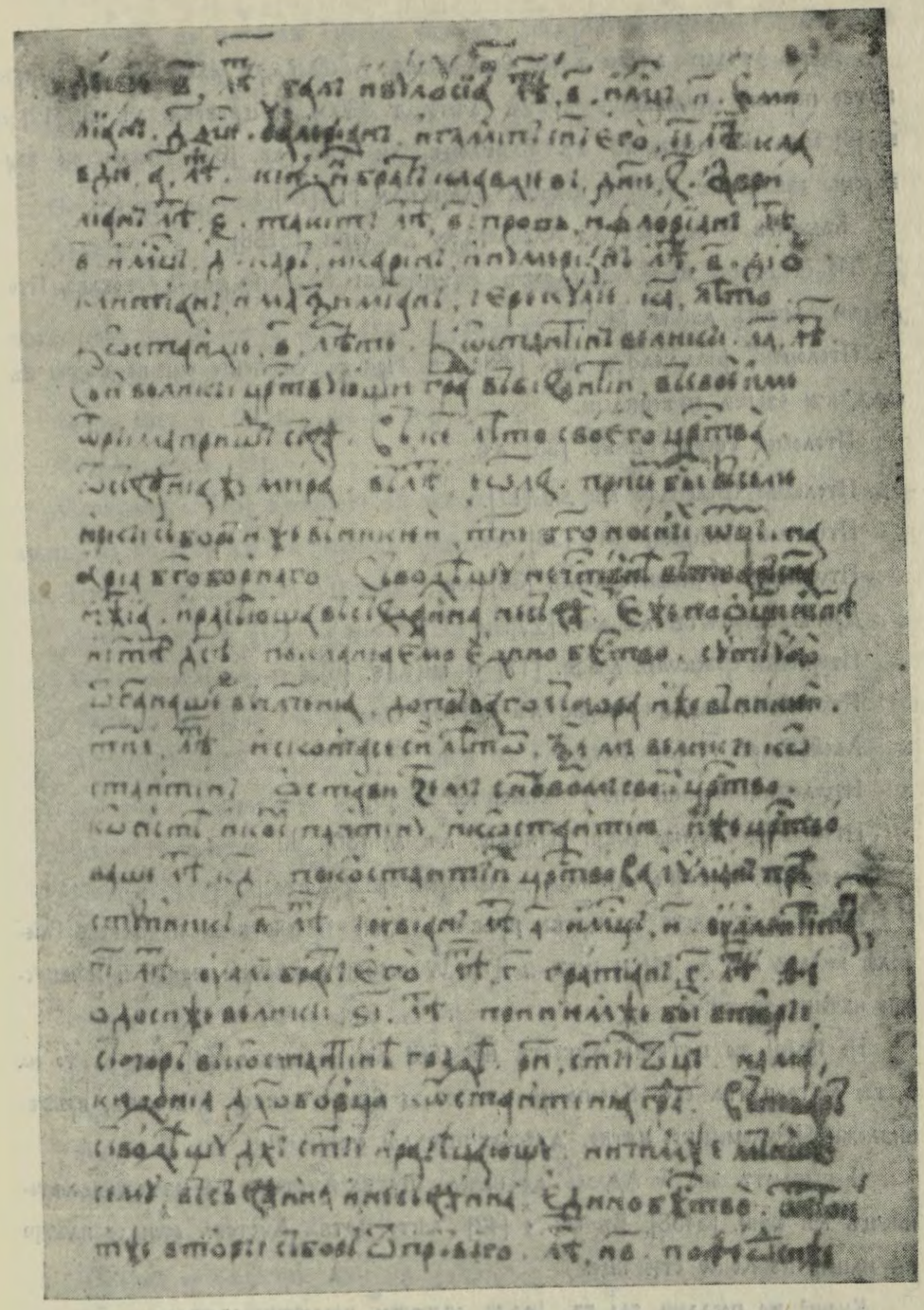
Артаѯер'ăъ, наренъын Нхосъ, кв. [22] лѣте.

Нарсіе лѣта д. [4].

[19] Дотук текстът е по Одеския ръкопис № 132; по-нататък е по ръкописа в Николац.

Обр. 2 — Ръкопис № 132 — Одеса

Обр. 3 — Висарионов летопис

Дарїе Ар'самъ лѣтѣ з. [6]. Сего ѕбывъ, Алеѯан҃дръ Макєдонскы разоры цр҃тво пер'ское, Дръжавше всѣхъ лѣтъ т. [300]. И цр҃твова лѣ вї. [12] и ѕ. [6] мц҃ъ. И сконча се въ Вавилонѣ, сн҃ лѣто҃ лв. [32]. Покорн же варварскы҃ ѥзыкъ кв. [22] и колѣна еллі҃нскаа гі. [13].

Въкоупѣ ѿ Адама до Алеѯан҃дра лѣ ѥрпн. [5188].

По скончанне же Алеѯан҃дровѣ єгип'тѡ҃ и Алеѯан҃дрню цр҃твовавъ Птоломѣн Лагоевъ лѣ м. [40].

Птоломен філаделфъ лн. [38] лѣ. Прн се҃ єврєіскіе сщ҃еніе кнігы въ елад'скы ѥзыкъ прѣпнсаше҃.

Птоломен Євер'гѣтъ кѕ. [26] лѣ.

Птоломен філопато҃р лѣ зі. [17].

Птѡломен Єпіфаніе кг. [23] лѣ.

Птѡломєн філомнторъ лє. [35] лѣ.

Дрвгы Євер'гѣтъ лѣ кф. [29].

Птѡломен фвскѡнъ лѣ зі. [17] и мц҃ъ ѕ. [6].

Птѡломєн, нарєнін Алеѯа, лѣ і. [10].

Алеѯан҃дръ г. [3] лѣта.

Птѡломен, нарєнін Спс [= Спас] лѣ н. [8].

Птѡломен, нарєнъı новін Діоннсіе, лѣ л. [30].

Клеопатра, но[ва]го Діоннсіа дъцін, кв. [22] лѣте.

Въ д. є же лѣто сее цр҃тва прѣвѣе єдино начелствова по законѣ Гаіе-Іюлъ кєсаръ лѣ д. [4] и мц҃ъ з. [7]. Ѡ҃ нєгоже и кєсарѣ прочін цр҃ѣе рым'сцін начеше звати се.

По Івл[н] же цр҃твова Авгвстъ нѕ. [56] лѣ и мц҃н д. [4]. Въ д. то на дєтое҃ лѣто цр҃тва свое҃ Клеопатрѣ оубывъ, і Єгип'тъ вьсъ повннввъ, прѣвѣе ннзложн Птѡломенское цр҃тво, дръжав'шее лѣ сч. [290].

И бываютъ ѕво ѿ Адама до начела цр҃тва Ѧустова по нзвєстны҃ лѣтопнс'цъ лѣ єѵнн. [5458]. Въ мв. є҃ [42] лѣто цр҃тва Ѧустова ѽн се плътію гь҃ нашъ Іс҃ѣ Хс҃ ѿ ст҃іе бц҃е.

Курнн҃ же посланъ бы҃ въ Іюдеѣ съвѣтѡ҃ велнѣжін сътворнтн ѿпнсаніе нмѣнне҃ и жителе҃.

Ѡ҃ Адама до въчлченіа Хва лѣ єф. [5500].

По Авгстѣ же цртвова Тиверіе, снъ его, кв. [22] и мцъ з. [7]. Въ ѳі. є [15] же лѣто цртва его крти се гъ нашъ Іу Хс їеѵлѣское вченіе начетъ. И въ ні.тое [18] лѣ цртва его пострада ради волнѵю стрть.

Сѵ же ѡ Адама до гніа възненіа лѣ єфлг. [5533].

По Тиверію цртвова Гаіе лѣ г. [3] и мцъ і. [10].

Клав'діе гі. [13] лѣ и мцъ є. [5].

Неронъ гі. [13] лѣ [и] н. [8] мцъ. И бежавъ, себѣ погрѣбе жива. Съ вбытъ гніе аплъ Петра и Павла, и прѣвѣе гоненіе на хртіанъ начетъ.

Гал'васъ мцъ ф. [9] и днн гі. [13].

Офонь мцъ г. [3] и днн н. [8].

Виталіе лѣ а. [1].

Веспасіанъ і. [10] лѣтъ. И въ второе лѣто бы плѣненіе їерлмѵ ѡ рымлянъ, по м. [40] лѣ га нашего възненія.

Тітъ лѣ в. [2] и г. [3] мце.

Домен'тіанъ ѳі. [15] ле и аі. [11] мцъ.

Нер'па а. [1] лѣ и мць д. [4].

Трананъ фі. [19] лѣ и мцъ s. [6].

Ан'дріанъ Єліе к. [20] лѣ и мцъ аі. [11].

Ан'донінъ благочтнѣѵ кд. [24] лѣта.

Мар'ко Андонінъ фі. [19] лѣ.

Комо ві. [12] лѣ и мцъ є. [15].

Пертинаѯъ днн пз. [87].

Івліа Днділе днн ѯѕ. [66].

Севіръ зі. [17] лѣ и мцъ н. [8].

Антѡнінъ, снъ Севіровъ, лѣ s. [6].

Макрінъ а. [1] лѣ и мца в. [2].

Авітъ г. [3] лѣ и мцъ ф. [9].

Алеѯан'дръ Мамѣн гі. [13] лѣ и мцъ н. [8].

Маѯімнн лѣ s. [6].

Маѯімъ и Вал'вінъ днн кв. [22].

Гѡрдіанъ s. [6] лѣ.

Фіп'п є. [5] лѣ.

Декіе в. [2] лѣ.

Галъ и Вѵлѵсіа лѣ в. [2] и мцъ н. [8].

Емиліанъ д. [4] мце.

Валеріанъ и Гал'лінъ, снъ его, єі. [15] лѣ.

Клавдіе а. [1] лѣ.

Кін'дн, братъ Клавдіевъ, днн з. [7].

Аврнліанъ лѣ s. [6].

Такітъ лѣ в. [2].

Провь и Флоріанъ лѣ в. [2] и мцъ д. [4].

Каръ и Каринъ и Нѵмеріанъ лѣ в. [2].

Діоклантіанъ и Маѯнміанъ і Єркѵлїе ка. [21] лѣто.

Кwстандїе в. [2] лѣте.

Кwстантінъ велнкы аа. [31] лѣ. Сьн велнкы цртвѵющн гра въ Візантін въ свое нме, ѡ Рыма прншъ, съза въ кє. [25] лѣто своего цртва, ѡ създаніа же мнра въ лѣ єѡлз. [5837]. Прн се бы [прѣвін] въселен'скы съборъ, нже въ Нникєн тні. [318] бгоносны ѡцъ на Арїа бгобор'наго, съводѣщѵ нечтвнѣ въ тваръ сна бжіа, и разсѣющіа въ създан'на [н] несъза[на], єже по оцн и снѣ и стѣ дсѣ поклаиаемо єдино бжтво.

Сѵтъ ѵбо ѡ га нашего въчлченіа до прѣваго събора, нже въ Нникєн, тні. [318] лѣ,

Н скон'ча се, сн лѣтѡ ѯє. мь [65].

Велнкы Кwстан'тінъ оставн тремъ снѵвомъ своѥ цртво — Кон'стѣ и Костан'тінѵ и Кwстан'тію, нже цртвоваше лѣ кд. [24].

По Костан'тїн же цртвова Іѵліанъ Прѣствп'нникъ в. лѣ.

Іовіанъ лѣ а. [1] и мцъ н. [8].

Ѳуалентіа гі. [13] лѣ.

Ѳуалъ, братъ его, лѣ г. [3].

Гратіанъ г. [3] лѣ.

Ѳеодосн же велнкы si. [16] лѣ. Прн ннм' же бы второы съборъ въ Костантінѣ градѣ рн. [150] стыхъ ѡцъ на Макєдоніа дхобор'ца Кwстан'тінa гра, въ тваръ съводѣщѵ дхъ стыи и расѣцающѵ ннчнм' же мън'ше семѵ въсъзан'на и несъзан'на єдино бжтво.

Ѡстонт же второы съборъ ѡ прѣваго лѣ нв. [52].

По Ѳеѡсн же цртвова Ар'кадіе і Онорїе, снъ его, кв. [22] лѣ.

Ѳеодосіе, малн снъ Ар'кадіевъ, лг. [33] лѣ.

Прн сѣ бы г. [3] съборъ въ Ефесѣ с. [200] стыѧ wцъ на Несторіа патріар'ха Кѡстан'тінꙗ гра, еже по съставѹ съединѥніе wмѣтающꙋ на Хѣ того бжтва н члчьства, юже ꙗко въ нстннѣ ба рожьшꙋю дв8 бцѹ нникакоже глатн хотѣщꙋ.

Wстонт' же [w] втораго събора третн лѣ ма. [41].

По Ѳеодосн малн цртвова Мар'кіанъ аі. [11] лѣ н мць є. [5].

Прн сѣ бы д. [4] съборъ въ Хал'кідонѣ хл. [630] стыѧ wцъ на Єѹтнхіа Ндіоскора єдинѡ ество на Хѣ прѣдающн злѣ.

Wстонт' же д. [4[съборъ w г. го лѣ л. [30].

По Маркіанѣ же цртвовавъ Лъвъ велнкъı лѣ нı. [18].

Лъвъ малъı, внѹкъ его, а. [1] лѣто.

Зінѡ, wць его, лѣ зі. [17].

Анастасіе Дікоръ кз. [27].

Іоустінъ Траꙗ лѣ ф. [9].

Іѵстнніанъ велнкы лф. [39].

Прн нѣм' же бы є. [5] съборъ въ Костантінѣ градѣ рѧе. [165] стыѧ wцъ на Ѳеодора некоего н Діодора, таа зле Несторіева мѧдрѵствующн н съпнсан'мн wногова .... оутвръжающнхь Wріґена н Дндіма н Єваґріа нѣкоего, вѣт'хы ѕбо свщн басновлов'на же нѣкаа въ бжію цркѵь прнвъвестн начннающн.

Wстонт' же є. [5] съборъ w д. го [4] лѣ рв. [102].

По ѕстнніане же Оустінъ малъı цртвова лѣ гі. [13].

Тіверіе є. [5] лѣ.

Маврнкіе к. [20] лѣ.

Фока ..... н. [8] лѣт?

Нракліе л. [30] лѣ.

Кѡстантінъ, снъ его, а. [1] лѣто.

Нракл̀ъ на съмтрію сн, кѵп'но Мар'тіною, мце д. [4].

Кон'ста кз. [27].

Костантінъ, снъ его, зі. [17] лѣ.

Прн сѣ бы ѕ. [6] съборъ въ Кѡстан'тінѣ градѣ ро. [170] стыѧ wць на Сер'гіа и Пнра и Павла, Кѡстан'тінѡ градѡ начел'ствовав'шін, wмѣтающи на Хѣ, еже по коемвжо двѣю естве, двѣ дѣнствѣ и двѣ хwтѣнін.

Wстонт' же ѕ. [6] съборъ w є. го [5] рмф. [149] лѣ.

По Костан'тінѣ же цртвова Івстнніанъ лѣ дѣтъ.

Леонтіе г. [3] лѣта.

Аѱімаръ з. [7] лѣ.

Івстнніанъ втwрнцею ѕ. [6] лѣ.

Фнлїпикъ Вар'даніе в. [2] лѣ.

Арѳеміе нже и Анастасіе в [2] лѣ.

Ѳеwсіе в. [2] лѣ.

Лъвь Конѡ нконобор'цъ кд. [24] лѣта. Прн сѣ рымлянѣ wствпніше w грѣкъ и вдръжаше Ры о себѣ даже и доселѣ.

Кѡнстантінъ гное нмѣнны лд. [34] лѣта·

Лъвъ, снъ его, є. [5] лѣ.

Кѡстантінъ съ православ'ною сн мтрію Нрнною еі. [15].

Прн сыѧ бы з. [7] съборъ, нже въ Нікіи второмъ, тяз. [367] стыѧ wцъ на нконобор'це.

Wстонт' же з. съборъ w ѕ. го [6] лѣ рк. [120].

По Костан'тінѣ же [и] Нрннѣ цртвова Нікифѡ н. [8] лѣ и мцъ ѳ [9].

Ставракіе лѣто а. [1] и мцъ в. [2].

Мнхан Благочтвы лѣ в. [2].

Лъвъ Ар'мѣннн лѣ з· [7] и мцъ є. [5].

Ѳеофілъ, снъ его, лѣ ві. [12].

Мнхан снъ Ѳеофілѡ, съ мтрію сн Ѳеwрою, лѣ кє. [25].

И съ Васнліе Макндонѡ а. [1] лѣто и мце д. [4].

Прн сыѧ обновн се православіе и нконы стіе въставнше въ црквы пакы.

И словеса словен'скаа съставнше стыѧ Кѵрнлѡ въ лѣто стяѣ. [6360—5508=852].

Васнліе Макѣдѡ ѳі. [19] лѣ.

Лъвъ Прѣмвдры кє.]25] лѣ и мцъ н. [8].

Алеѣан'дръ, братъ его, єдино лѣто и мцъ.

Кwстан'тінъ, сн҃ъ Лъвовъ, нд҃. [54] л҃ѣ.

Романъ, сн҃ъ єго, г҃. [3] л҃ѣ.

Нікѹ҆ф҃w фока s҃. [6] л҃ѣ и мц҃ъ s҃. [6].

Їw҃а Цимісхін л҃ѣ s҃. [6] и мц҃ъ s҃. [6].

Бываютъ вбо лѣта w҆ Адама до Цимісхіа sѵ҃д҃. [6484].

По Цимісхін ..... (Няма повече снимки от ръкописа.)

(Продължава)

УКРАСАТА НА СИНАЙСКИЯ ПСАЛТИР

ЛИЛЯНА МАВРОДИНОВА

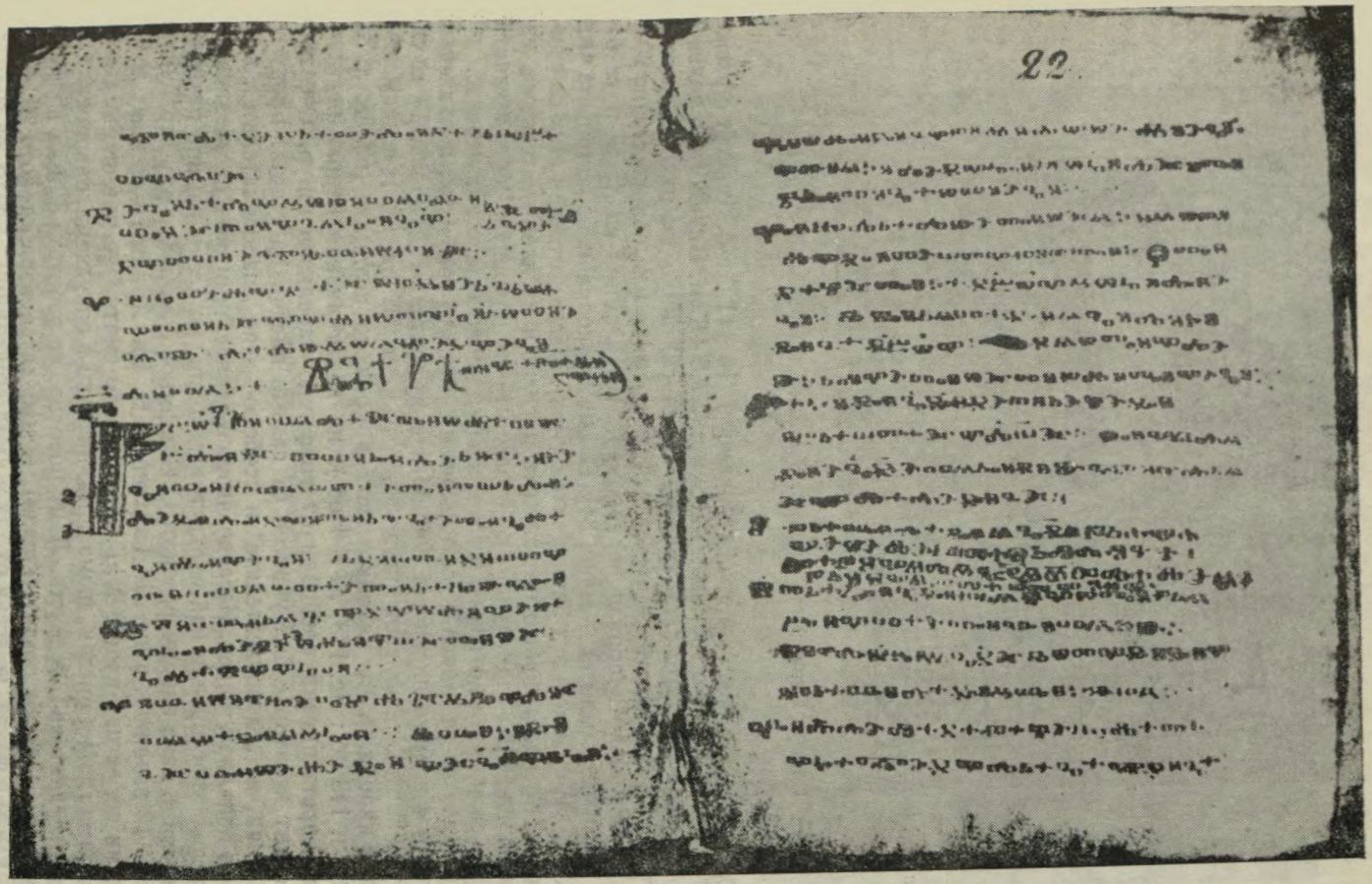
Псалтирът, молитвеникът на Стария завет, е възприет от християнската религия като предвестник за идването на Месия и е многократно цитиран в евангелските текстове. Самият създател на повечето псалми, староеврейският цар Давид, се смята за предобраз на Спасителя и много от Давидовите деяния — за предвестници на Христовите. Този характер на псалтира го прави една от най-разпространените и необходими за богослужението книги. Интимното звучене на част от молитвите и техният широк диапазон са причина псалтирът да бъде използуван и като личен молитвеник не само от духовниците, но и от някои по-ревностни християни. Именно затова, както ни съобщава Пространното Методиево житие,[1] псалтирът е една от първите християнски книги, преведени от гръцки на славянски език от славянските просветители Константин-Кирил и Методий. До нас не са достигнали оригинални екземпляри от техните преводи, но учените са единодушни, че в основата на текста на т. нар. Синайски псалтир (запазен под № 38 в библиотеката на манастира „Св. Екатерина" в Синай)[2] лежи именно Кирило-Методиевият превод, т. е. че Синайският псалтир е образец на най-стария псалтирен текст. Според специалистите езикът на Синайския псалтир е също твърде старинен — това е един от ранните запазени днес глаголически ръкописи.

Паметникът е издаван неколкократно и тук няма да изследваме неговия език или палеография. Задача на настоящата статия е да бъде разгледана по-подробно украсата на Синайския псалтир, което с изключение на един наш доклад през 1979 г.,[3] не е правено досега.

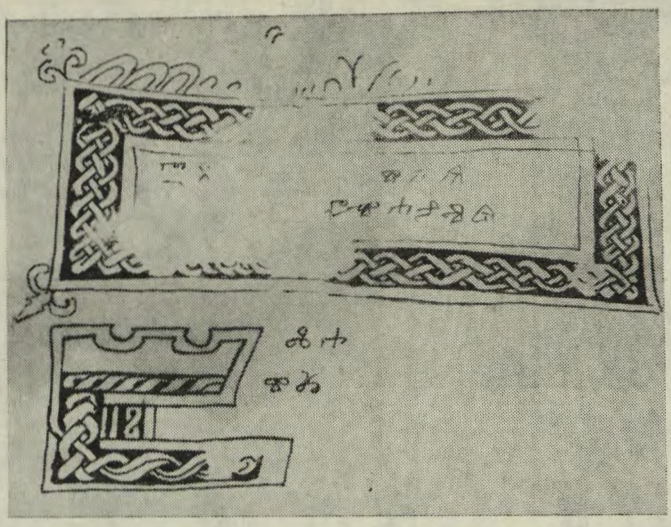
[1] Е. Георгиев. Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури. С., 1956, с. 130.

[2] Синайският псалтир съдържа днес 177 листа. Краят липсва, както и един лист след л. 81 (пс. 1—137/138, без част от пс. 67). Намерен е при второто пътуване на архим. П. Успенски на Синай през 1850 г. Изд. С. Северянов. Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI века.—ИОРЯС Рос.АН. Памятники старославянского языка, т. IV, 1922; M. Altbauer. Psalterium Sinaiticum. An 11-th Century Manuscript from St. Catherine's Monastery. Skopje, 1971; (вж. цитираната там литература), с допълнение от H. G. Lunt, p. 359—360, за броя на отделните писачи; С. Романски. Старобългарски език в образци. С., 1945, с. 29—32, табл. VII; К. Куев. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. С., 1979, с. 154—155; И. Гълъбов. Старобългарски език с увод в славянското езикознание. С., 1980, с. 72, намира в езика му особености от родопските говори; В. Иванова-Мавродинова, Л. Мавродинова. Украсата на старобългарските глаголически ръкописи. — Сб. Славянска палеография и дипломатика. С., 1980, с. 195—196; П. Илчев. Синайският псалтир и неговите писачи. Пак там, с. 89—95; А. Джурова. Хиляда години българска ръкописна книга. С., 1981, с. 20, ил. 20—24.

[3] В. Иванова-Мавродинова, Л. Мавродинова. Цит. съч.

Обр. 1. Синайският псалтир, л. 21 об. и 22

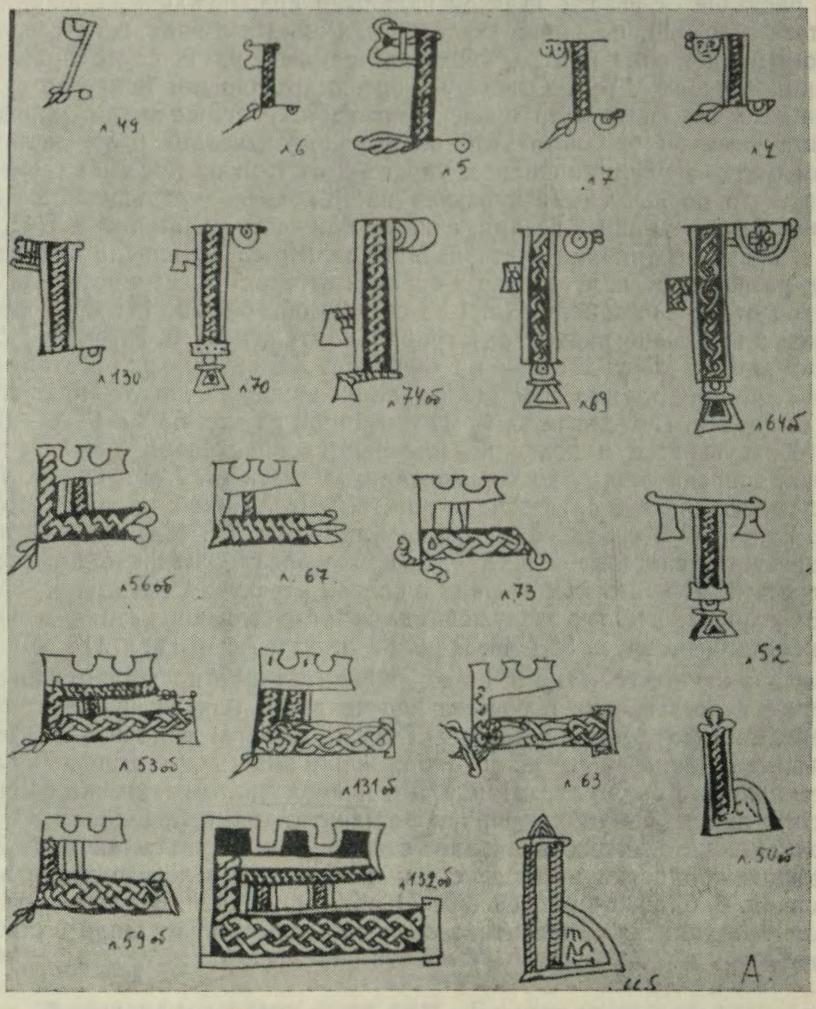

Обр. 2. Синайският псалтир. Заставка и инициал Б на л. 1

Ръкописът е с напълно джобни размери (15×11,5 см). Текстът е разположен в една колона с вис. около 11 и шир. 7,5—8 см. Външните и долните полета са (при днешното състояние на ръкописа) около два пъти по-широки от вътрешните и съответно — горните. На страница има обикновено по 20—24 реда, но понякога поради неравномерната големина на листа те са по-малко или повече (мин. 9 — макс. 34). Писмото е подравнено по горната част на буквите, т. е. „висящо". Заглавните букви на всеки отделен стих са изнесени в лявото поле, докато по-важните пасажи и заглавните текстове, изписани изцяло с по-едри букви, са в рамките на колоната. Често и едните, и другите са замазани отгоре с жълто, по-рядко със зелено или червено.

Украсата на ръкописа е доста скромна — чисто графична, изпълнена с мастилото, с което е писано, и понякога допълнително оцветена. Тя се състои от една единствена заставка в началото на псалтира (л. 1) и множество украсени инициали. На няколко места в края на псалмите (пс. 55, л. 70; пс. 106, л. 143 об.; пс. 118, л. 159 об.), на незапълнения накрая ред, има съвсем непретенциозни концовки от графично набелязан шнур. Очевидно Синайският псалтир е бил украсен от самите писачи на текста. Броят на тези писачи, на „словописателите" и особено — на „шарописателите", и до днес не е напълно уточнен. Изследвачите са единодушни, че в съставянето на ръкописа са участвували най-малко трима души, но всеки намира различен брой почерци. Така например, докато С. Северянов открива върху страниците му около 12 различни ръце, Л. Гайтлер и Б. фон Арним ги свеждат до 3.[4] Струва ни се, че най-прав е Х. Г. Лънт, който смята,[5] че ръкописът е дело на четирима главни писачи, двама допълнителни и още двама съвременни на писането „редактори" на текста. Лънт посочва, че работата е била поделена между тях на свезки (коли, тетради), и набелязва изработеното от всеки писач, както и факта, че всеки от тях е имал помощници, които са го отменяли понякога за няколко реда или страници. Картината, която ни пред-

[4] По този въпрос вж. M. Altbauer. Цит. съч., с. XII.
[5] H. G. Lunt. Цит. съч.

Обр. 3. Инициали от писач А в Синайския псалтир

ставя П. Илчев,[6] е много близка до тази, дадена от Х. Лънт. Той обаче назовава различно писачите и техните помощници, което наистина допринася за изясняване на въпроса, като се опитва да набележи и някои отлики в украсата.

За нас са важни четиримата главни писачи, трима от които са създали истинската украса на паметника. Първият писач, а той е и първият от калиграфите в ръкописа, е нарисувал единствената заставка в началото на псалтира и е украсил общо седем свезки: I, VII—X, XVII—XVIII (л. 1—9, 50—81, 130—145), с много малки изключения. Той е безсъмнено главният майстор на ръкописа и познава добре образци както от късноантичната,

[6] П. И л ч е в. Цит. съч., с. 89—94; не сме сигурни обаче, че помощниците са били прикрепени към определен писач.

така и от раннохристиянската ръкописна орнаментика. Заставката на л. 1, рисувана от него, е невисок издължен правоъгълник, с ширината на текстовата колона, обрамчил заглавието. Рамката е изпълнена с не съвсем равномерна четворна плитка, чиито най-ранни образци се намират в коптски ръкописи от V век.[7] Отново в коптски ръкописни паметници, не по-късни от X век, и то като техен характерен белег, ще видим „арките" над горната рамка и трилистниците по външните диагонали на заставката.[8] По-голямата част от инициалите, украсени от този писач, имат геометричен облик, като поради самия характер на ръкописа — обръщението „Боже!" в началото на отделните псалми, един от най-често украсените е Б-ⲃ. Гладките и прави вертикални хасти на инициалите са запълнени обикновено с шнур, разположен на черен фон и ограден отстрани с две чисти бели ивици. В някои от тези инициали (л. 1,53 об., 64 об., 69, 73, 131 об.,) шнурът е заменен с неособено равномерна тройна плитка, а на л. 59 об. и 132 об. в хоризонталната долна хаста — и с четворна. Характерно за работата на този писач е, че шнурът има заострени външни извивки, докато плетените мотиви са гладки. Петлиците на ⲡ—П и в някои случаи на ⲅ—Г, ⲃ—В и ⲧ—Т са образувани от няколко недовършени концентрични кръга с точка в средата, допрени отдолу до хоризонталните хасти (л. 7 об., 69, 70, 77, 130, 135) или запълнени с кръстовидна розета ⲡ-П, л. 64 об. В други случаи — л. 61, 78 об., ⲃ-В е близко до същия инициал на л. 48, 60 об., 65 и др. в Асеманиевото евангелие — петлиците наподобяват накъдрени листа с кръгче в средата, от които към зрителя е вперен втренчен поглед.

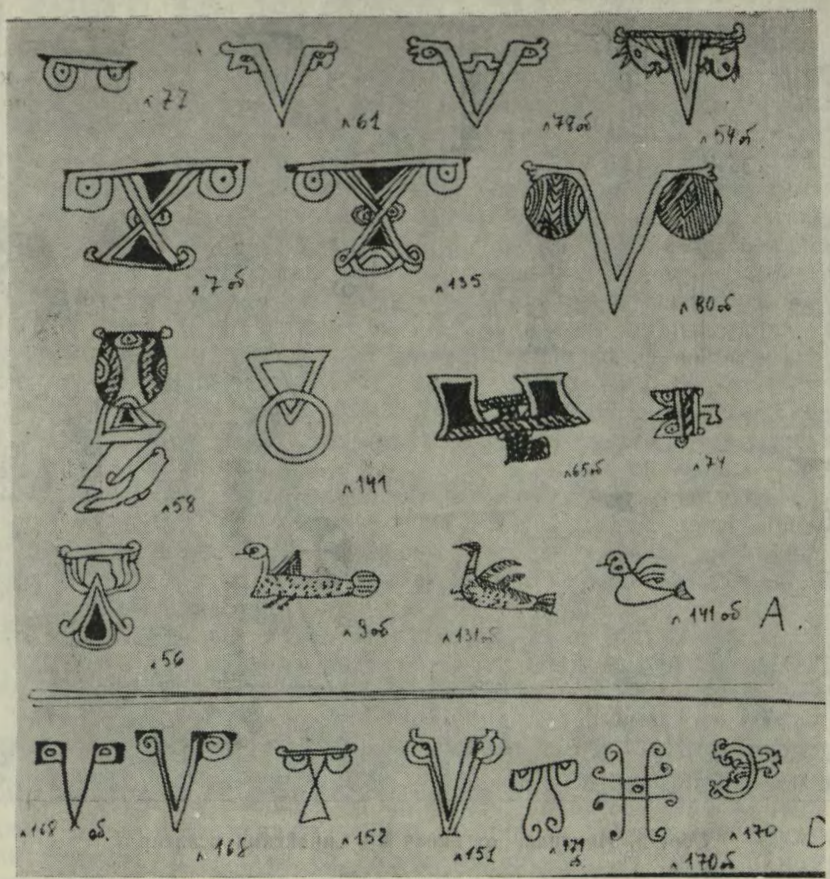
В Синайския псалтир заслужават да бъдат отбелязани като по-необичайни инициалите ⲱ—ⲱ на л. 58 (срв. ⲥ—С на л. 56 и Асем. ев. л. 118 об.), напомнящ нощна птица; ⲃ—В на л. 54 об., чиито петлици представят животински муцуни с изплезен език и рогчета над челата — определено тератологичен елемент. От лявата петлица на ⲅ — Г на л. 7 ни гледат очите на насекомо, а в същата петлица на л. 4 е вписано човешко лице, което отново ни напомня за Асеманиевото евангелие. Прилика с Асеманиевото евангелие намираме и в чистите ивици, обрамчили шнура във вертикалните стволове на буквите, консолите под тях (тук неособено стабилни и с триъгълна форма), кóсо излизащите трилистници със заострен среден лист в левите долни ъгли на буквите (л. 5, 6, 52, 64 об., 69, 70, 74 об., 130 и др.)[9]. В късноантичната и ранната християнска орнаментика се среща пълнежът от шнур в стволовете

---

[7] T. Petersen. The Paragraph Mark in Coptic Illuminated Manuscripts. — In Studies in Art and Archaeology for Belle da Costa Green. Princeton, 1954, фиг. 60 a, d (823 г., 66 a, VII—VIII век, 57 c, IX век; J. Leroy. Les manuscrits syriaques à peinture Paris, 1964, pl. 2, 11, 16; Les manuscrits coptes et coptes-arabes illustrés, Paris. 1974, pl. 2, 221, 232, вж. и pl. 8, ръкопис от X век, работен по стари образци; M. Alison Frantz. Byzantine Illuminated Ornament. — The Art Bulletin, XVI, 1934, № 1, pl. XXIV, 6. Шнурът, тройната и четворната плитка се срещат и в късноантичните и ранно-християнски мозаични подове на Антиохия — Сирия: D. Levi. Antioch Mosaic Pavement. Princeton—London — The Hague, 1947, II, pl. I a, III, XV b, XX c, CX d, XVIII e, XXIX a, XLVI b, L c, XCIV c, etc.

[8] J. Leroy. Manuscrits coptes, pl. 12, 15, 22, 23; M. Cramer. Koptische Buchmalerei. Recklinghausen, 1974, Abb. 12; A. Grabar. Les Manuscrits grecs enluminés de provenance italienne. Paris, 1972, fig. 17.

[9] Срв. и A. Grabar. Цит. съч., фиг. 79—80 (Patmos gr. 33) — ръкопис, работен в Калабрия (Южна Италия) през 941 г. от гръцкия монах Николай и сина му Даниил, в който са явни влиянията от ранните сирийски и коптски писмени паметници, както и от антиохийските мозайки; вж. M. Alison Frantz. Цит. съч., с. 52, табл. IV, ср. табл. XXIV.

Обр. 4. Инициали от писачи А и Д в Синайския псалтир

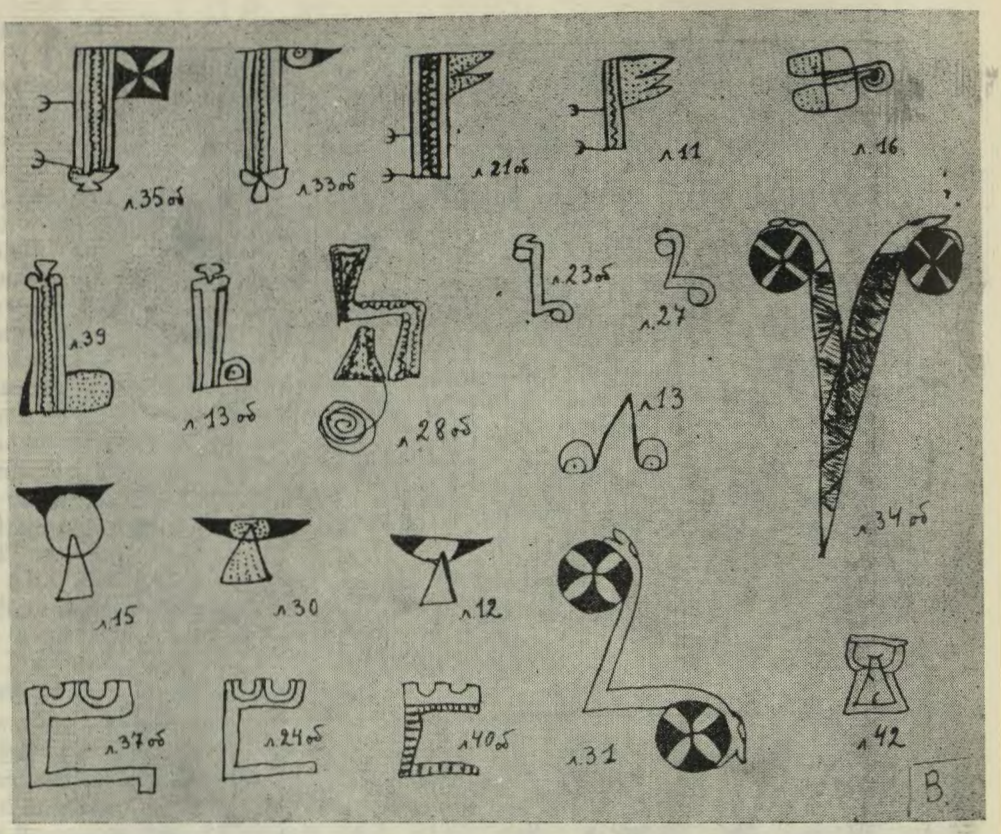
на буквите,[10] известен у нас от инициалите на Асеманиевото и Зографското евангелие.[11]

На л. 63 долната водоравна хаста на Ⲃ—Б е изпълнена с тройна плитка, образуваща възли на интервали, а в левия долен ъгъл вместо обичайния трилистник се показват главата и гърдите на птичка. Същият майстор рисува птици и в долните полета на л. 9 об., 31 об. и 131 об., като последната е недобре изпълнена и прилича на пеперуда. П. Илчев отбелязва,[12] че писа-

[10] C. Nordenfalk. Die Spätantiken Zierbuchstaben. Stockholm, 1970, Taf. V, 61, 75 b, 76; M. Gramer. Koptische Buchmalerei. Taf. I; K. Weitzmann. Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts. Berlin, 1935, Abb. 274, 277, 295; The Miniatures of the Sacra Parallela (Par. gr. 923). Princeton, 1979, fig. 3—7, 66; T. Petersen. Цит. съч., фиг. 26, 57—58, 63 c, 65 a, 68 — всичките от IX век, фиг. 69 c — VII—VIII век; N. S. H. Jansma. Les Ornements des Manuscrits Coptes du Monastère Blanc. Groningen, 1973, fig. p. 38, 142, 153, 156, 176, 177, 180, 183, 184, 197, 202.

[11] В. Иванова-Мавродинова, А. Джурова. Асеманиевото евангелие. Художествено-историческо проучване. С., 1981, л. 2, 7 об., 14, 17 об. сл.: А. Джурова. Цит. съч.

[12] П. Илчев. Цит. съч., с. 91.

Обр. 5. Инициали от писач В в Синайския псалтир

чът рисува своите птици обикновено в края на свезките и затова ги смята за нещо като негов „подпис". Птиците са неотменен елемент в репертоара на ранните сирийски и особено на коптските илюстратори,[13] откъдето са преминали в малоазийските ръкописи с предимно графична украса.[14]

Този писач на псалтира, макар и с опит и познания, невинаги е съвършен в изработката на украсата. В нейното изпълнение личи обиграна ръка и живо въображение, но липсва особена прецизност, „изпипване" на детайлите. Контурът на инициалите е доста несигурен (може би поради напреднала възраст), а равновесието им — не съвсем устойчиво. Създадената от него украса е обаче напълно в духа на източнохристиянската графична книжна орнаментика от IX век. В същия дух е и лекото оцветяване с лимоненожълто на инициалите, някои от заглавните текстове и изображенията на птиците. Трябва да отбележим, че не е изключено инициалите Р на л. 66 об. и В на л. 80 об. да са дело на някои от помощниците на писача.

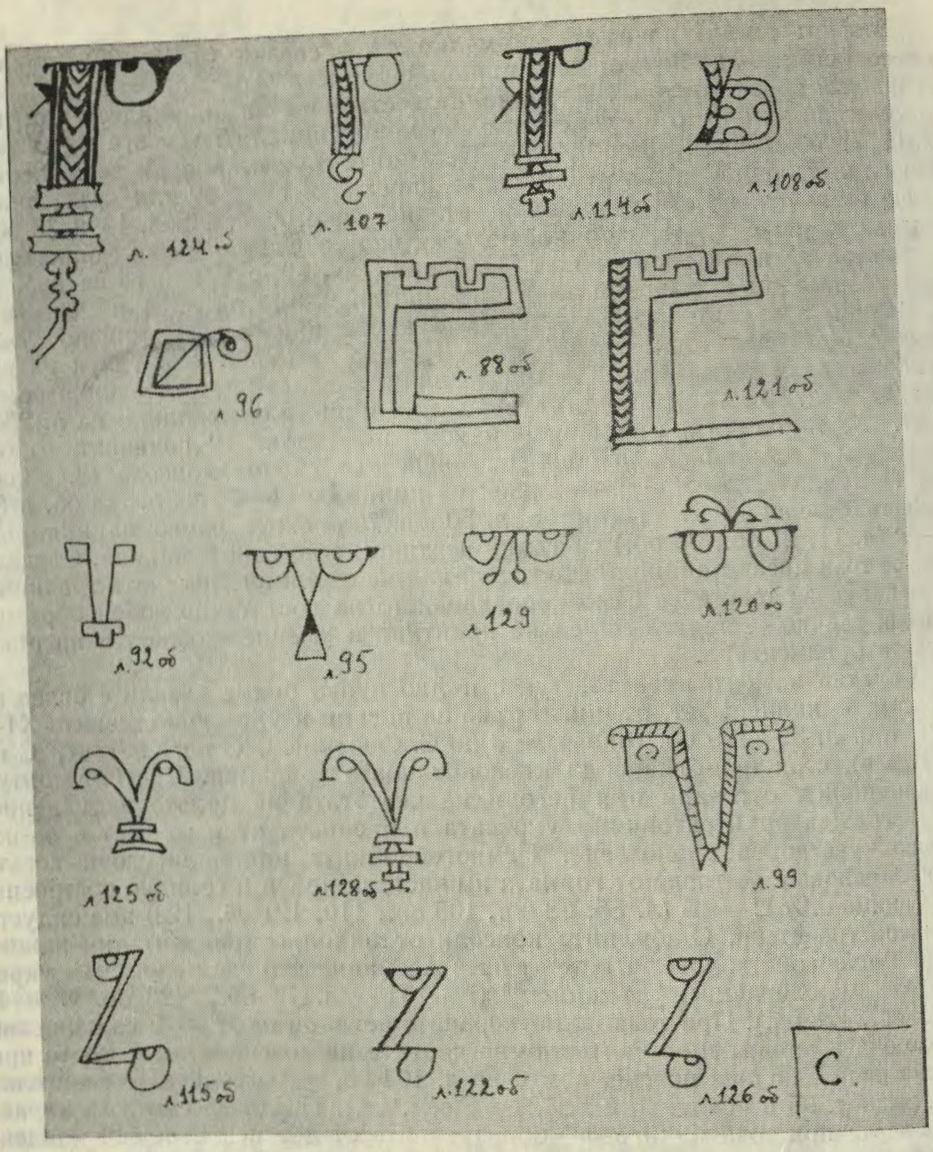
[13] J. Leroy. Les Manuscrits syriaques. . . , pl. 11, 18, 21—32 etc.: Manuscrits coptes, pl. 2_1, 3_2, 8_1, 12_1, 14, 15, 21, 22; T. Petersen. Цит. съч., фиг. 10b, 52, 53, 56, 57, 59, 60d, f, h, 62 a, 65 a и т. н.; N. Jansma. Цит. съч., фиг. 40—41, с. 32, фиг. 42—45, с. 108, 130, 136—139, 144, 146, 149, 151—153, 156—162, 170, 175, 178, 184, 187, 190, 199, 206, 208, 214.

[14] K. Weitzmann, Цит. съч., фиг. 49—51, 54, 66, 76, 80, обр. 27, 39—40, 47, 49, 56, 209, 288, 290, 401, 417—420 (вкл. и цариградски ръкописи).

Вторият писач, преписал по-малко от 4 свезки (л. 10—39), покаєва известен стремеж да работи като първия си колега. Той е обаче най-слабият от тримата орнаментатори. Вертикалните стволове на инициалите при него са украсени най-често с елементарна неравна спирала, понякога в два реда (л. 11, 21 об., 33 об., 35 об., 39). Петлиците представляват запълнени с точки триъгълници, а в три случая — вписана в квадрат или кръг, диагонално разположена кръстовидна розета на черен фон. На л. 13 и 33 об. в петлиците е вписан кръг с точка, подобен на око, с което писачът определено подражава на първия си събрат. Най-забележителни при него са два, изградени на един и същ принцип инициала: ⁂— Г на л. 31 и ⁂— В на л. 34 об., при които стволовете на буквите представят змийско тяло, особено щрихованите хасти на ⁂ — В, като завършват с глави на влечуги, долепени до кръглите тъмни петлици с вписана кръстовидна розета (срв. ⁂ на л. 80 об.). Инициалът ⁂— Г има и по-малки реплики на л. 23об. и 27. Вертикалният ствол на някои инициали е обхванат отдолу със съвсем нестабилна, подобна на чаша със столче консола (л. 33 об., 35). Тя прилича на горния завършек на инициала ⁂—Р на л. 13 об. и 39, повлиян безспорно от същия на л. 50 об. Добавките вляво на инициала N— ⁂ (л. 11, 21 об., 35 об.) са тънки чертички с по едно Э накрая. Създадените от този писач инициали стоят най-далече от елинистическата традиция, но причина за това е не само непознаването на достатъчно добри образци, а преди всичко — явната липса на практика и умение в областта на ръкописната орнаментика.

Обратно на него писачът, тук с пълно право бихме казали с оглед на украсата — калиграфът, от чиято ръка са писани и украсени свезките XI—XVI, т. е. л. 82—129 об. (писач № 8 по С. Северянов, G по Х. Лънт, С по П. Илчев), стои най-близко до късноантичната традиция. Чистият контур на инициалите отговаря при него и на чистотата на цялото изпълнение. Той изгражда архитектонично украсата в писаната от него част с безпогрешно чувство за равновесие. Немногобройните инициали, дори когато тяхната основа е по-тясна от горната им част, са прави и солидно построени. Така инициалът ⁂ — Б (л. 85, 88 об., 105 об., 110, 121 об., 123) има силуета на крепостна стена. Стабилните консоли от няколко хоризонтални ивици, както и правите стволове отвеждат през Асеманиевото евангелие към украсата на късноантичните ръкописи[15] (⁂ — П — л.114 об., 123 об. ⁂ — В л. 125 об., 128 об.). При това под отворените петлици на ⁂ — В са изписани отново очи и целият инициал напомня чертите на човешко лице, както при първия писач, но още повече, както на л. 104 об. в Асеманиевото евангелие (срв. също л. 95 в псалтира с л. 121 в Асем. ев.). П. Илчев смята за характерна черта при този калиграф[16] образуваните от два недовършени концентрични кръга, допрени до горната хаста, петлици (л. 95, 116, 122 об и др.). Подобна фигура имаше обаче при първия писач, а ще намерим и при останалите (л. 7, 7 об., 33 об., 69, 70, 77, 135, 152, 171 и др.). При третия калиграф петлиците на ⁂— П са празни и чисти. При някои инициали (л. 107, 108 об., 121 об., 124 об.), както и при ⁂ — Б на л. 121 об., стволът е запълнен с т. нар. „рибена кост“, в същност с наредени една над друга сърцевидни фигурки — мотив, известен от древни ирански платове и торевтика, който се

[15] В. Иванова-Мавродинова, А. Джурова. Цит. съч, л. 4, 14, 16, 42 об., 58 об., 66, 81 об., 115 об., 117; C. Nordenfalk. Цит. съч., табл. VI b, 45 a.
[16] П. Илчев. Цит. съч., с. 92.

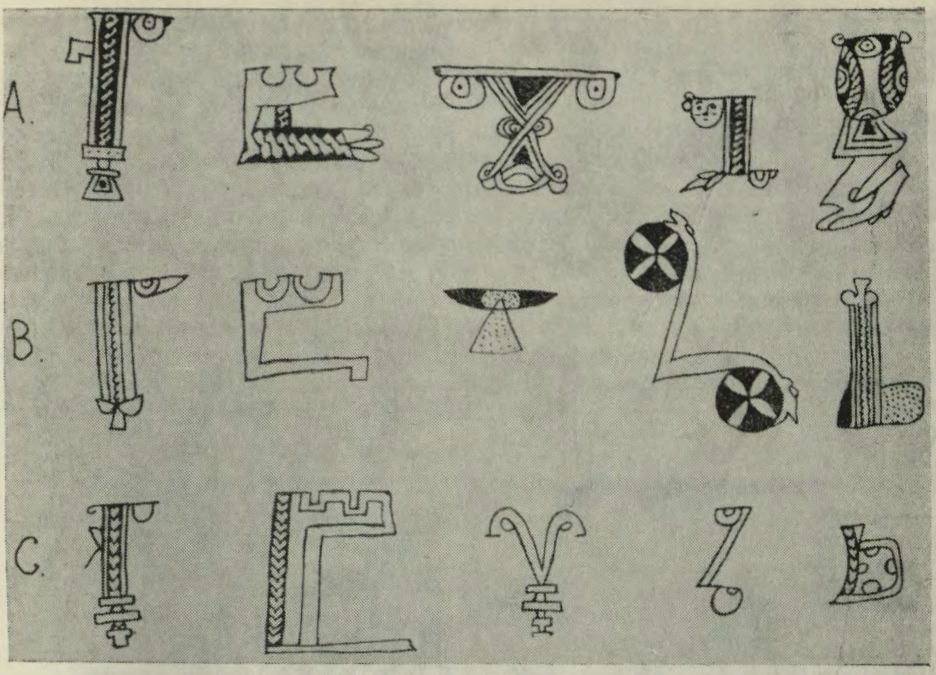

Обр. 6. Инициали от писач С в Синайския псалтир

среща многократно в коптските тъкани[17] и в определено повлияни от източната орнаментика късноантични и ранносредновековни ръкописи.[18]

[17] R. Ghirshman. Iran, Parther und Sasaniden. München, 1962, Abb. 257, 280, 416; K. Wessel. Koptische Kunst. Recklinghausen, 1963, Abb. 81, 110, 118.

[18] J. Ebersolt. La Miniature byzantine. Paris, 1926, pl. XVI_3 — известният ръкопис със словата на Григорий Богослов (Назианзин), № 510, в Парижката национална библиотека, от 80-те години на IX в., създаден в Цариград. Докато миниатюрите му са едно от най-добрите постижения на т. нар. Македонски ренесанс във византийското изкуство, в орнаментиката му освен елементи от торевтиката и емайла K. Weitzmann. Цит. съч., с. 3—4, обр. 13—15, табл. III, вижда и късноантични мотиви, за-

Обр. 7. Сравнителна таблица на инициалите от първите трима писачи

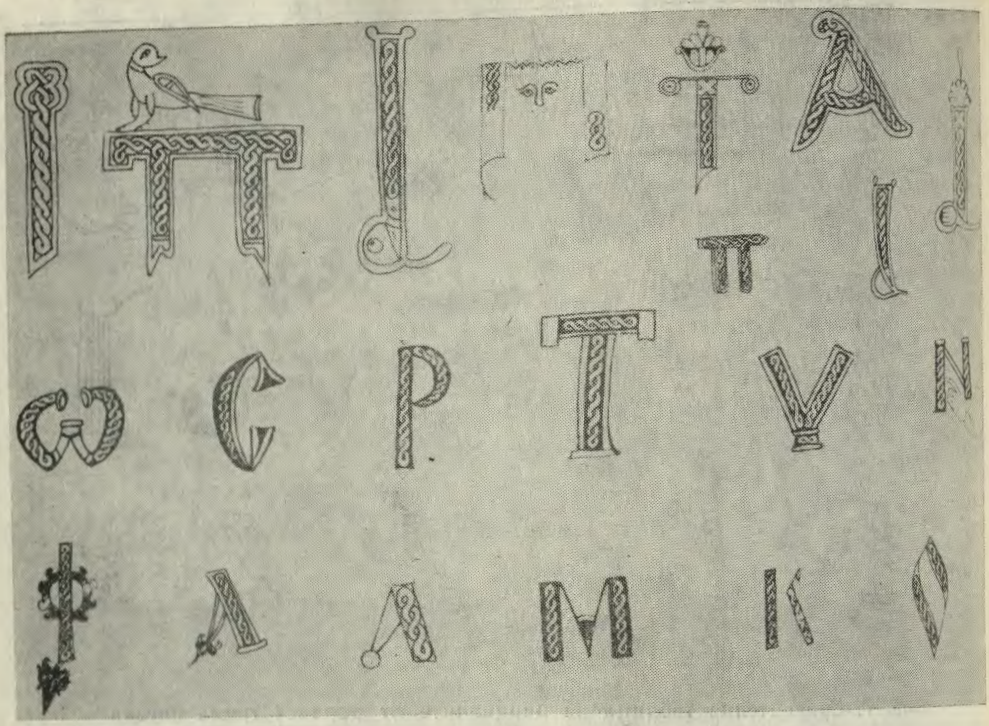
Единствено този писач прилага три цвята при оцветяването на инициалите, като ги съчетава по два, докато при останалите виждаме само лимоненожълто, а към края на ръкописа изобщо липсва оцветяване. Третият писач употребява често и оранжевочервеното (миниум) и макар и по-рядко — зелено, главно в съчетание червено-зелено или зелено-жълто (л. 85, 88 об., 110, 123).[19] При него обаче освен напомнящите вперен поглед инициали ϑ — В и отчасти ϖ — Т няма никакъв друг стремеж към оживяване на украсата, ни най-малък намек за растителни елементи или тератология с изключение на една лека рисунка до инициала П на л. 124 об. Неговата украса е най-добре изпълнената, най-изисканата в целия ръкопис, но и най-лишена от свежестта на творческата инвенция.

Както е отбелязал още Ст. Романски,[20] единият от писачите на Синайския псалтир е писал по всяка вероятност и т. нар. Охридски глаголически листове (днес в Одеса, ОГНБ, № 1/2.532). Според нас това е четвъртият от главните писачи (Е по Х. Лънт, D по П. Илчев), преписал последните четири

пазени чрез малоазийските паметници. срв. O. Mazal. Byzanz und das Abendland, Graz, 1981, S. 143, Abb. 45 — гръцки ръкопис от V в. Сърцевидният мотив се среща и в повлияни от Изтока късноантични и меровингски ръкописи: C. Nordenfalk. Цит. съч., табл. 65 — латински ръкопис, работен във византийска Равена около средата на VI в.; A. Grabar, C. Nordenfalk. Le Haut Moyen-Age. Genève, 1957, p. 133—135, fig. p. 132; вж. B. Theyssedre. Le Sacramentaire de Gellone, Toulouse, 1959, p. 73, за приликата им с коптските тъкани.

[19] M. Altbauer. Цит. съч., табл. I, II.

[20] Ст. Романски. Цит. съч., с. 28—29. Г. Ильинский. Охридские глаголические листки. — Памятники старославянского языка, т. II, № 2, СПб., 1915.

Обр. 8. Инициали от източнохристиянски ръкописи от IX в.: I ред — коптски, II ред — палестински (Par. Gr. 923), III ред — византийски от Мала Азия

свезки в ръкописа (л. 146—177). Основание за това ни дава инициалът ⲥ —С на л. 174 в псалтира, почти еднакъв с подобния на котка инициал от л. 2 на Охридските листове. При този писач инициалите са предимно уголемени букви, които не надминават по височина три реда от текста и понякога са леко разкрасени с дребни детайли. Голяма част от тях са твърде близки до създадените от първия и третия писач инициали (срв. л. 151 с л. 78 об. или л. 152 с л. 95 и др.). П. Илчев е отбелязал при този писач оригиналната трактовка на инициалите Ⲉ— Е на л. 170 и ⲁ — А на л 170об., особено на първия, чиито краища завършват с лилиевидни трилистници.[21] Въпреки това повечето инициали на този писач нямат оригинални черти и спокойно биха могли да бъдат създадени от първия или третия негови събратя.

Главните писачи и орнаментатори на псалтира имат и други общи черти въпреки различната им подготовка и различното качество на тяхната работа. Обединява ги графичността на самата украса, допълнителното оцветяване, разполагането ѝ към текста и формата на страницата, както и цветните замазки,[22] изтъкващи заглавните текстове и малките инициали. Ако

[21] П. И л ч е в. Цит. съч., с. 92.

[22] Тези „замазки", дошли от по-стари гръцки ръкописи, намираме и в Асеманиевото евангелие, Синайския евхологий, Листовете на Ундолски и други старобългарски ръкописи. Вж. В. Щ е п к и н. Листки Ундольского. — Русский филологический вестник, 48, № 2. Варшава, 1902, с. 257; Е. К а р с к и й. Листки Ундольского.—ОРЯС Имп. АН Памятники старославянского языка. т. I, № 3, СПб., 1904, с. 11.

размерите на инициалите (от три до пет реда от височината на текста) са били навярно предварително договорени, то цялостният им силует е издържан в определени рамки, наложени не само от очертанието на буквите, но и от най-общите норми на времето. Чистите външни двойни контури, пълнежът в определена част от ствола, оживяването на ϑ и др. показват, че макар и с различна опитност и знания, писачите са рожба на една и съща среда и тяхната работа не излиза извън рамките на нейните изисквания. Съществените разлики в начина на работа на всеки един от тях обаче показват, че те не са имали за образец определен, вече украсен старобългарски ръкопис. При общ орнаментиран глаголически образец приликата в тяхната украса би била далече по-голяма, би имало единство в пълнежа на петлиците, на стволовете и в ред други детайли. Тогава разликата би отразявала само различната степен на квалификация на всеки писач.

В украсата на Синайския псалтир ще намерим редица отделни елементи от коптската, сирийската и гръцката книжна украса, но те са съчетани

Обр. 9. Кръст от коптски ръкопис — V—VI в. — Ню Йорк, библ. П. Морган. Glazier Ms. 67

Обр. 10. Гностически кръст от коптски ръкопис — VI—VII в., Оксфорд, Бодлянска библ. Cod. Brucianus

по нов начин, за да дадат специфичния облик на необичайната глаголическа орнаментика. Единствено инициалът Т на л. 52 би могъл да бъде зает наготово от украсен гръцки ръкопис. Според Е. Коцева може да се намери влияние от начертанието на гръцкото ζ и в инициала ℌ — Г на л. 23 об., 27, 97 и др. в псалтира.[23] Всички останали инициали със своя оригинален гла-

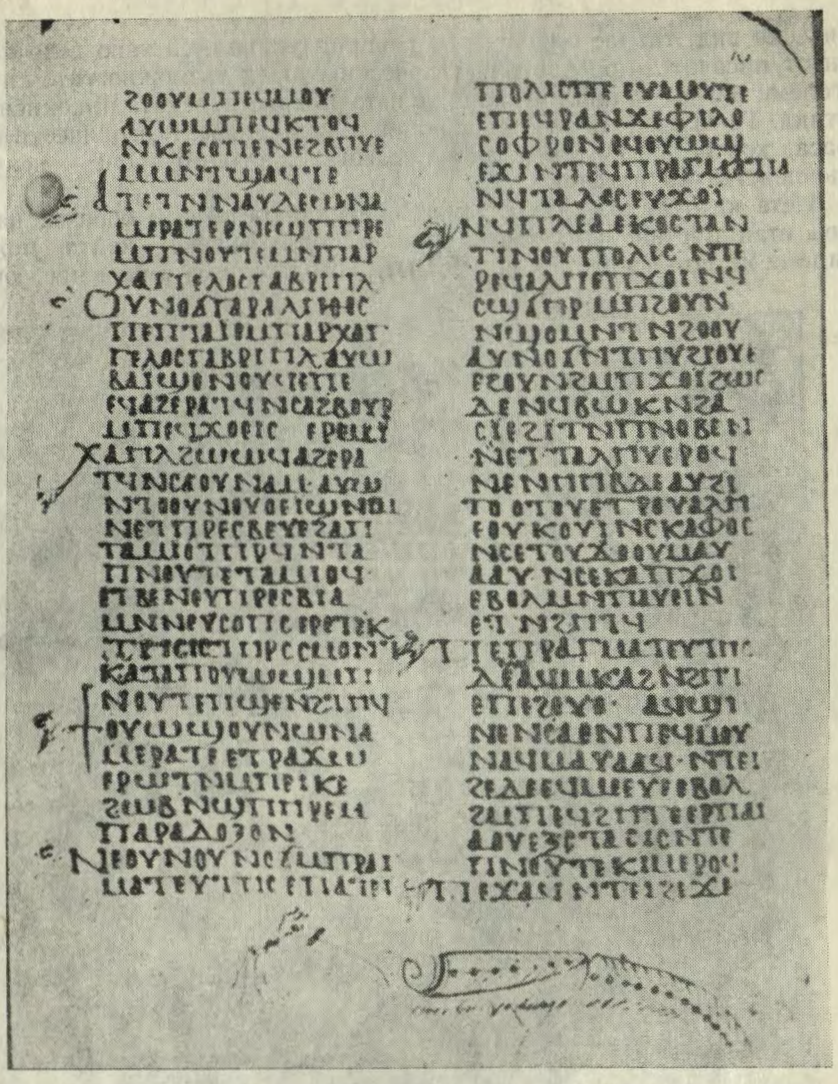
[23] Вж. бел. 9; П. Илчев. Цит. съч., с. 90—91; Е. Коцева. Към въпроса за палеографските особености на кирилските ръкописи от X—XIII в. — Помощни исторически дисциплини, т. 3, 1981, с. 68—91, по-специално с. 81—89.

голически вид, твърде различен от гръцкия унциал, са явно дело на всеки един от писачите, преработили творчески според възможностите си своите по-големи или по-малки познания за източнохристиянската ръкописна орнаментика. Те са създали за своя скромен ръкопис нова, глаголическа книжна украса, която притежава цялата прелест и в същото време — всички несъвършенства на новото.

Взета като цяло, украсата на Синайския псалтир е образец на много ранен етап в старобългарската книжна орнаментика, който можем да датираме не по-късно от X в. Нейните създатели са имали пред очите си

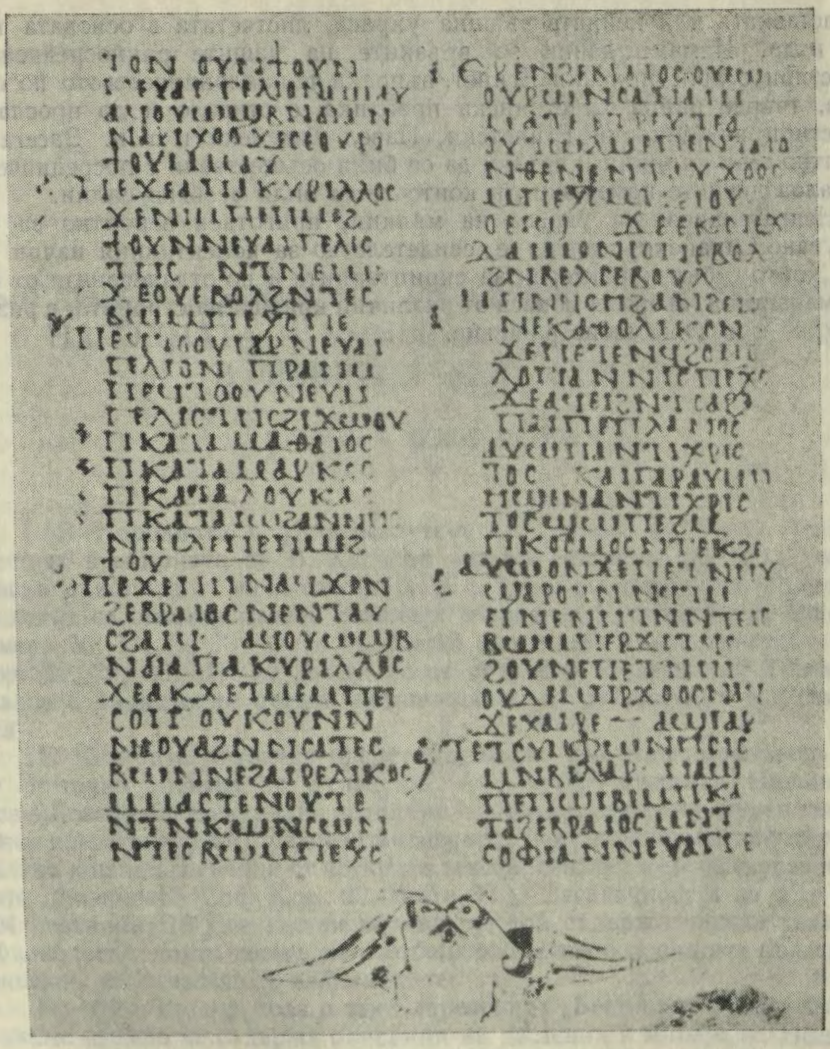
Обр. 11. Коптски ръкопис от IX в., Париж, Нац. библиотека, Ms. 129. 14

Обр. 12. Коптски ръкопис от 848 г. — библ. П. Морган в Ню Йорк. Ms. 583

образци до и от IX век, и то предимно книжовни паметници, писани и украсени в източните провинции на Византийската империя. Орнаментиката на Синайския псалтир, както и неговото цялостно оформяне следват традицията на старите коптски ръкописи със скромна, предимно графична украса, създадени в египетските отшелнически общежития. Те напомнят особено много на открития във Фаюмския оазис ръкопис от 848 г.,[24] днес в

[24] J. Leroy. Manuscrits coptes, pl. 14, 21, срв. и pl. 12, 15, 17, 22, 23; подобни рисунки на птици има и в гръцкия ръкопис № 204 от Бодлянската библиотека в Оксфорд, от първата половина на X в., който безсъмнено също следва коптската и сирийската орна-

Обр. 13. Коптски ръкопис — библ. П. Морган, № 583

библиотеката П. Морган в Ню Йорк, № 583, където в долните полета са нарисувани птици, със същото вярно чувство за характерния детайл. Както отбелязахме, в най-ранните коптски паметници намираме и запълването на светли полета с точки, шнура в стъблата на инициалите, плитката в рамката

ментална традиция: A. G r a b a r. Цит. съч., с. 40—46, фиг. 137, 141, 143, 144, особено 145 (в студията на А. Грабар не са споменати коптските паралели, които са публикувани по-късно).

на заставката или нейната външна украса, листчетата в основата на хастите и др. Нямаме данни за връзките на нашите ранносредновековни манастири с християнския Египет, въпреки че поклонничеството по светите места, твърде ранна християнска практика, е стигало и до прославените манастири на Макарий Египетски, Павел Тивейски и т. н. Засега е по-вероятно тези влияния и връзки да са били осъществени с посредничеството на малоазийските паметници, в които те са били особено силни.

Непретенциозната украса на малкия, приготвен вероятно за частно ползуване Синайски псалтир е свидетелство за колективния начин на работа, който е бил характерен за скрипториите в по-отдалечените от столиците манастири, събрали монаси от различни краища на страната, с различно културно и художествено равнище.

БЪЛГАРСКИ „ФИЗИОЛОГ“ ОТ СБИРКАТА НА В. КОПИТАР В НАРОДНАТА И УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА В ЛЮБЛЯНА (COD. KOP. 29)

ХАННА ОЖЕХОВСКА

I. В Народната и университетска библиотека (NUK) в Любляна се намират в сбирката на В. Копитар четири неголеми (до 100 с.) новобългарски ръкописа от началото на XIX в. Те са регистрирани отдавна, а напоследък са описани заедно с цялата сбирка на Копитар от В. Мошин[1] под номера 30, 32, 31, 33 (които съответно се отнасят към сигнатурите на Cod. Kop. 28, 29, 30, 31), но досега не са подробно изследвани.[2] Техен кратък анализ с характерни откъси възнамерявам да публикувам в „Palaeobulgarica“.

II. Четирите ръкописа представят малко известна югоизточна (а може би по-точно „централна дунавска“ — от четириъгълника Никопол—Свищов—Ловеч—Плевен) ранна редакция на българския литературен език от неговия предстандартен (предпечатен) период. Тя е реализирана най-пълно в най-дългия и най-загадъчния от четирите текста, означен в съществуващите описи като „Физиолог“ (Cod. Kop. 29, Mošin 32.).[3] Загадъчността на този текст от 104 страница (16°) се състои в това, че той съдържа такава редакция на „Физиолога“, която досега не е отбелязана нито в познатите български физиолози, нито изобщо в славянските.

По-точно казано, това е така наречениият „Бестиарий“, а не „Физиолог“, понеже изобщо не съдържа описания на растения и минерали. Нещо повече ще кажа в статията си за текста на Люблянския „Физиолог“. Обаче с оглед на неговата отличителност по език и съдържание смятам за необходимо бързото обнародване на текста, за да стане достъпен за по-нататъшни езикови, текстологични и сравнително-литературни изследвания.

---

[1] V. Mošin. Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov. . . Ljubljana, 1971, SAZU; авторът привежда и по-старата библиография на описанията на Копитаровата сбирка заедно с обширен критичен коментар.

[2] Cod. Kop. 31 е означен от Мошин като „речниче“ (Slovarček, Mošin 33). Преди почти 70 години на него е посветил известно внимание руският славист от Казан Н. М. Петровски в статията си, обнародвана в България на руски, „О занятиях В. Копитаря болгарским языком“. — СпБАН, 1914, кн. VIII, с. 43—50,52—53. Авторът е препечатал там характерни откъси от ръкописа и е отбелязал, че благодарение на любезността на Лицейската библиотека в Любляна е могъл да работи над ръкописа в Казан.

[3] За този ръкопис говори А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I. — Сб.ОРЯС, XCVIII, 1921, с. 912. (Б. р.).

На лист 1[а] на ръкописа (така квалифициран по този именно повод и от мен) има освен печата на някогашната Лицейска библиотека и приписка по дължината на лявото бяло поле, направена навярно от ръката на В. Копитар; Liber de memorabilibus mundi. De monstris et raris animalibus,[4] в същност не напълно отговаряща на съдържанието на ръкописа, защото например волът, гъската, патицата, лисицата, лястовицата и още няколко други животни, описани в него, нито са чудовища, нито са рядкост на европейската фауна. Защо тази приписка косвено датира придобиването на текста от Копитар около 1830 г., пиша по-подробно в посочената своя статия. Най-вероятно той е най-късно придобитият от Копитар български ръкопис, защото в неговата кореспонденция не се среща непосредствено споменаване на „Физиолога".

III. 1. Малко опростявам правописа на текста в моята транскрипция. То се състои в следното: а) надредните букви включвам в редовете на съответното място без никакво означаване; б) рядко явяващите се дифтонги, най-вече ѵ, транскрибирам като спорадично срещащи се лигатури, като означавам техния графичен характер с дъгички (пс͡); в) изпускам придихателните знаци над гласните; те в този текст имат характер на обикновени украшения; оставям знаците за ударението ` и ´ в техния оригинален вид, макар че посоката на акцентния знак навярно няма връзка с характера на самото ударение, нито с квантитета; г) пиша отделно енклитиките и проклитиките, писани заедно с думите, с които са свързани по ударение, така както е прието в съвременния български правопис; същия принцип прилагам и към спорадично срещаното свързано писане на отделни думи; д) знаците — и = използувам при пренасяне от един ред на друг само тогава, когато са употребени в текста; е) запазвам без промяна пунктуацията.

2. Препратки към отделни страници и редове има само в следните случаи: а) необходими бележки за начина, по който съм разчела съмнителните места (или евентуално друго четене на същите места); б) сведения за прекъсване на текста (текстът на „Физиолога" е непълен); сведения за поправки в самия текст и за глосите, означени с отпратка (+) в текста от преписвача (преводача?), а също и в по-късните приписки; в) обяснения на езиковите особености на текста; тези обяснения са само указания, те не си поставят за цел пълен анализ на текста, който в това отношение ще бъде предмет на специално изследване; затова отделните явления разглеждам в една препратка и не се връщам към тях на други места, където се срещат подобни явления; г) лексикални сведения давам само по изключение; изработеният речник на „Люблянския физиолог", който съдържа около 300 неизвестни, редки, архаични и регионални думи, ще излезе заедно със споменатата статия за „Люблянския физиолог".

3. Пагинацията на текста е моя; първоначално ръкописът не е имал номерация на листовете; не е бил подшит, нито е имал заглавна корица, нито наслов на целия ръкопис на първата страница. На прехода от XIX към XX в. листовете (свободни!) били номерирани с молив, отчасти погрешно. Със съгласието на ръководството на Ръкописния отдел на NUK (на М. Озвалд) направих съответна (макар и до известна степен условна, поради липсите в текста) номерация на листовете и я използувам в това издание. Ще дам подробности в подготвяната статия за „Люблянския физиолог", която ще бъде втора част на настоящата публикация.

[4] Книга за заслужаващите спомен събития в света. За чудовищата и редките животни.

1а
1 р҃а ко́кис^{s} га́д^{s}.
2 Ко́кисъ, тꙋ́й е́ти де́то му ка́зу
3 вамы кукуви́ца. пеѐ на про́
4 летъ по̀ гори́те. и твѣ́рде =
5 пче́шка гади́на е́. защо̀ нѐ
6 сне́сува каквóто и дрꙋ́гыте
7 гади́ны, на гнѣ́здото си, амѝ
8 ѡтважда и снѣ́сува на̀ лю́цки гнѣ
9 зда̀, да̀ рече́м^{ꙗ} като̀ на пе́р$^{+}$
10 дїка илы́ на̀ дрꙋ́гы гад де́то
11 да о҆удиїсатъ яица́та и на̀
12 онѣ́зы. и тїя́ хо́ди по ке́фат си
13 бе́з^{ꙗ} гр҃жа, а о́нзи гад де́то
14 и́ не́гово гнѣ́здото, сѣ́ка чѝ
15 са́ яица́та не́говы и съдѝ =
чѝ ги

1б
1 чи ги мѣ́ти. а кога́ са измѣ́те =
2 тъ, тѣ́хныте си хра́ны г҃ы.
3 а̀ на̀ кокови́цата$^{+}$ ѡста́ве гы.
4 а кокови́цата, като си и́ма е́
5 на ради пи́литата си, ѡтважда
6 и ги зе́ма едно̀ по едно̀ с҆ъс о҆ус
7 та́та си, чѝ гы зане́сува на̀
8 гнѣ́здото си чѝ тогиз^{ꙗ} гы из
9 хра́нюва дотлѐ фрѣ́кнатъ.
10 ради тарчи́к^{ꙗ} ною̀
11 Тарчи́к^{ꙗ} ною̀, е́ти на̀ ли́це като́
12 ма́лак^{ꙗ} паоу́н. са́лтъ о҆упа́щ
13 ката му е́ти по̀ма́лка, и на̀
14 боя́та е́ бѣ́лъ, и му́цуната
15 му е́ жѣ́лта като̀ на пїл҃ї́акъ.
на̀ ме́

2а
1 на̀ме́рет са на̀ хара́пска земѐ
2 евде́монската. Ка́зува са тарчи́
3 к ною, защо́то прави гнѣ́здо
4 то на̀ дърве́та тарчи́нови.
5 и́ма ги многѡ по земѐ хара́
6 пска. мно́го пѣ́те кога̀ о҆у
7 да́ри дъ́ждъ голѣ́м^{ꙗ}, разва́ле гнѣ́
8 здото му, и фѣ́рле до́лѡ дър
9 ве́тата де́то гы и́ма на̀ г
10 нѣ́здото, и ги зѐма по́руетъ, и
11 гы зане́сува до́лу о҆у една̀ рѣ̀
12 ка̀. и о҆уна́зи рѣ̀ка̀ мину́ва
13 ѡт евде́нона гра́да де́то ста́ва

14 пипе́рат᾽, и зѣнѵефїлет᾽.
15 а ара́пите и́мат᾽ ко́жи. о͡у
рѣ́ката

2б 1 рѣка́та она́з᾽, и бирѣ́т᾽ тарчї
2 кат᾽ то́зи, де́то го доне́сова
3 тъ на̀ венедї́к᾽.
4 ѡ псѐ на̀рица́еми.
5 Пс҃ѐ е́ти та́зи живї̀на̀ що̀ го̀ на̀
6 р҃ї́чат᾽ ку́чи, по хи́ндско мѣ́с
7 то на̀ме́рет са ку́чита го
8 лѣ́мы като̀ арсла́н᾽+ и не го е́
9 страх᾽+, амѝ седнѝ сре́ща
10 му ради да са бо́ри със не́го, ѡт
11 една̀ страна̀ ври́ха а͡рсла́натъ, а́
12 ѡт дру́гата странъ ла́й ѡнози =
13 п҃сѐ. то́лкози са спу́ща на не́
14 го ѡно́ва п҃сѐ, ко́лкото го о͡у́ла́ве
15 за гърлото+, и ако го́ о͡у́лови до
брѣ́

3а 1 брѣ, о͡у́морѣ́ва арсла́натъ, и а
2 ко̀ не са наме́ри чл҃къ блѝжо
3 да̀ ѡтре́жи кракáта, на̀ ку́
4 читу, тогиз᾽ гу ѡста́ве жу́в᾽,
5 и ако нѣ́ о͡у́душа́ва го. ради́
6 ту́й га́ждат᾽ чл҃вцыте по̀
7 хи́нд᾽ чѝ са́ бо́рет᾽, или а-
8 ко нѐ префта́са ку́чито
9 да о͡у́ловѝ арсла́натъ за шї
10 ата. по бо́рюва арсла́натъ
11 ку́читу, и гу о͡у́смертѣ́ва.
12 На̀ егѵпетъ на̀ме́рет са
13 ку́чита каквóто на̀ ту́й
14 мѣ́сто, и кога̀ жа пїя́тъ
15 вода̀ ѡт рѣка́та ни́лская,
не сѣ

3б 1 не сѣ́дѣтъ на̀ едно̀ мѣ́сто чѝ
2 да̀ пїя́тъ, защóто гы и́ стра̀
3 х᾽ да не изле́зи нѣ́кой злина̀
4 чѝ гѝ гра́бны. да̀ рече́м᾽ ка
5 то Крокóндїл᾽, илѝ Іхне́в᾽.
6 заради ту́й скàчущем и тї҃чуще́м,
7 пїятъ по̀ ма̀лко догде́ са на̀

8 сѝтетъ.
9 w слы̑ крокóндїлом.
10 Крокóндїл᾽ éти живїнъ лóша
11 ва и прїлї́ча катò нà гошде+
12 рї́ца, нà лúце, а на бóй éти
13 голѣм᾽ твьрде, дò ѡ́семъ илѝ
14 дéсетъ лáкте. и úма лю́спы
15 катò кóжата нà жéлвата,

úма

4а 1 úма и зъ́бы катò на злóту Кý
2 чи. дýмат᾽ нѣ́кый, óтї тóл
3 кос᾽ зъ́бы úма Кóлкото úма
4 динѐ годї́ната. Нàмéрет са
5 мнóго крокóндїлы нà рѣ́кà
6 нúлская, на егѵ́пет᾽. Твъ́р
7 де ѡ́бúча чл҃вку мѣ́со нàйпá
8 че когà вúди нѣ́когò чи са
9 кѣпи, грáбноватъ го катò
10 лóшав᾽ вѣ́лк᾽ и го ядѐ, и из
11 лѣ́зова и нà сýфо чѝ спѝ пòт᾽
12 тръстѣ́т᾽, и дрýгы вóшкы,
13 дéто са прѝ водъ́та. защò
14 то мóжи дà жувéй и нà
15 земéта и о᷑у водъ́та. Мà

водá

4б 1 водъ́та му е пò добрѧ́, защò
2 то не го и́ стрáх᾽ там ѡт чл҃вцы.
3 амѝ когá жà изедѐ чл҃вка, пѐ
4 рвомъ глъвъ́та си гáжда прї
5 о᷑упáшката си, и начнé. дà
6 плáчи със рóнены сълцы̀. и
7 тогúз᾽ го изúда, ради тýй Ко
8 гà вúдимъ нѣ́кого дà плá
9 чи мúлнѡ, кáзувами чѝ прї
10 лúча Крокондúлу. Когà жа
11 го оуловъ́т᾽ чл҃вцыте гáжда
12 тъ измáма нà въ́дїцата
13 ѡт мéсу чл҃вку о᷑умрéлу. и го
14 глъ́тны и о᷑улáве са. тóл
15 козu злины̀ дéто струва,

úма

5а
1 и́ма и̑ гнѣ́вꙗ ѡт бо́га, защо́ нѣ́
2 ма ѡт до́ло мѣ́сто, де́то да̀
3 изва́ди смрадъ́т си, ами́,
4 зе́и̑ злѣ̂ о̑уста́та си. и на̀
5 о̑уну́и̑ мѣ́сто на̀ме́рет са га
6 ди́ны бѣ́ли мно́гѡ, и са на̀
7 р̑и́чатъ колу́сти+. Тѧ́зи га
8 ди́ны фъ́ркат ве́съ де́нъ
9 и о̑убика́летъ река́та, да̀
10 но̀ вꙗ̑де꙽ нѣ́кого Кроко́ндї
11 ла да зе́и̑, и вле́зат꙽ о̑у̑ срдце
12 то му, и ядъ́т ѡ́нзи смрад
13 си́чкыю, и изле́зат꙽ па̀къ
14 чи̑ фъ́ркат꙽. а кроко́ндила
15 т꙽ като му са испра́знюва
срдце́то

5б
1 срдце́то ѡт смръдъ́т꙽, ѡтважда
2 па̀к꙽ да ядѐ. а смартъ́ му
3 е́ тꙋ́и̑, ражда ѧица̀ мно́го,
4 и гы мъ́ти като̀ же́лвата,
5 и кога̀ гы измъ́ти, ѡт едно́то
6 яицѐ, излѣ́зува скарпї́ꙗ,
7 и о̑уда́ри ма́ика си, и я оубї́
8 ва. и́ма и то́зи адѣ́тъ,
9 кроко́ндї̀латъ, зе́ма во
10 да̀ о̑у̑ о̑уста́та си, и я раз
11 л̑и́ва по пъ́тет꙽ де́то ми
12 ну́ва доби́такат꙽. а тї̑е́
13 са харза́летъ и па́датъ, и
14 догдѐ ста́ны, а то́изи Кро
15 ко́ндї̀лъ ѡтва́жда чи гу изї̑да
и кога̀

6а
1 и кога̀ ядѐ не си кла́ти до́лны
2 те зъ́бы си̑ре꙽ бръдъ́та му =
3 съдѝ на̀ едно̀ мѣ́сто, са́лтъ
4 със го́рните си дъ́вчи, ядє́нї̑ето:
5 ради Голѣ́ма ри́ба ки́т꙽.
6 Ки́т꙽ са на̀р̑и́чат꙽ голѣ́ми̑те ри́
7 би де́то са на̀ме́рет꙽ по мо
8 р̑і́ето, и каквото́ са на̀ме́
9 ре на̀ земѣ́та голе́мы живї̑
10 ны̀, тъ́и̑ и́ма и на̀ морї̑е́то,
11 защо́то и́ма и во̀л꙽ мо̀рскы,
12 и ко́нъ, и мага́ри, и ле́въ, и

13 ѡвéнъ, и на касò дà кáжа,
14 кóлкото имена̀ и́ма нà зе
15 мéта добúтакат', и́ма и

оу̂в мо

6б 1 о̂ув морїéто. прóчее тóлкосъ
2 пременѣ́ват са óтї ѡнѣ́зи
3 дѐто са о̂у морїéто ѡт срѣдъ-
4 та нà гóре са със чéтиры Кра
5 кà, каквòто и зéмалнїю до
6 бúтак'. а ѡт средъ́та надó
7 лу, са щурóки катò нà упáш
8 ката голѣ́му рúбу. и как
9 вóто добúтакот' зéмалнїю
10 не мóй да жувéй о̂у морїéто,
11 тъ̀й и тїѐ не мóжат', да жу
12 вýват' нà земéта. И́ма ѡт
13 тѣ́зи рúбы голѣ́мы катò
14 къ̀ща, нàй паче изúген' =
15 балѝ дéто я́ нарúчат', и

фала́-

7а 1 фала́нат', голѣ́ми кúти са,
2 и нà коя́ гимї́я са разгнѣ́вѝ
3 бóг дà посрéшны таквúзы
4 кúты. защóто не глъ́тну
5 ват' сáлт' мáлки гимї́и, а
6 мѝ и тéзи голѣ́ми гимї́и,
7 защó когà нѣ́мат' времѐ да
8 вървéт', ѡбъ́рнуват гы, и
9 гы оудавет', и ядъ́г' чл̄в
10 ците. мà дáди гсд̄ъ бг̄ъ, о́
11 тї на тýй морїѐ нѐ гы и́ма
12 твъ́рде мнóго· вънъ ѡт ѡ
13 кеáнат' ѡт бортогáлат' и нà
14 тáтак' и́ма гы мнóгѡ. ради
15 тýй гимї́ѵи́ите на о̂унýй мѣ́

сто

7б 1 сто, когà вúдет' нѣ́кой кúт'
2 о̂у морїéто, и́мат' нàгóтвини
3 чувáлы пъ́лны със кáманы, и
4 гы́ фъ́рлет' о̂у морїéто, и тїѐ
5 сѣ́кат' чѝ é нѣ́що лóв'. тúча

6 т᾽ до́лу о᾽у морꙗ́ето ради да го
7 о᾽уловѝ, а гимиꙋꙗ́ете и́ма
8 т᾽ дру́гы на̀го́твины, и фъ̑р
9 лет᾽ па́к᾽ еди́н᾽ на̀ та́так᾽,
10 а дру́гы по̀ ната́так᾽ фъ̑рле
11 т᾽, и па̀к᾽ дру́гы по́ ната́та
12 к᾽. и тъ̑й мину́ват᾽ пре́з᾽
13 ону́и мѣ́сто. и мно́го пъ̑те
14 ако да са свъ̑ршет᾽ чува́лы
15 те, а ки́тат᾽ сѐ върви́ по́
ди́р᾽

8а
1 дир᾽ тѣ́х᾽, та па́к᾽ и да не́матъ
2 времѐ ху́баво, фъ̑рлет᾽ и
3 ва̀рката о᾽у морꙗ́ето ради селе
4 ме́т᾽. Ма̀ ту́й щото̀ и́ма Ки́
5 тат᾽ и то́лкос᾽ стра́шноé+. и́
6 ма и ту́й, о́ти нѐ пла́ва то́л
7 кос᾽ бъ́ржи ко́лкото гимꙗ́я++
8 та, ради ту́й ѡста́ва мно́го нѣ́
9 що ѡт гимꙗ́ата и изба̀вет
10 са гимиꙋꙗ́ите+++ ѡт сме́рт᾽.
11 защо́то мно́го ѡт тѣ́х᾽ и́ма
12 и бе́з᾽ ѡчѝ, ради ту́й и́ма една́
13 ри́ба твъ̑рде ма́лка, и тꙗ́
14 во́ди ки́татъ гдѐ да хо́ди, да̀
15 нѐ и́ди на̀ ма́лко вода̀ и я́
о᾽уловѣ́т᾽

8б
1 оуловѣ́т᾽ ч҃лвцыте. ради ту́й о
2 не́з᾽ ловчꙗ́и де́то го́нет᾽ те́
3 зи ки́туви, ради ме́сут и́м᾽,
4 и ради ма́слото и́м᾽. пе́рво гле́
5 дат᾽ да̀ о᾽уловѣ́т᾽ та́зи ма́л᾽
6 ката ри́ба, и тогѝс᾽ със ма̀-
7 лко̀ тру́д᾽ оуловѣ́ват᾽ и ки́та
8 т᾽ защо́то когà ѡлове́т᾽
9 ту́й᾽ ма́лкото ри́бчи, ѡтваж
10 дат на̀ мѣ́сто де́то нѐ и́
11 ма мно́го вода̀. и та́мъ =
12 стру́ват᾽ Кли́к᾽ голѣ́м᾽, а̀
13 о́нзи ки́т᾽ ѡтва́жда кадѣ́
14 то кли́кат᾽, догде́ са на̀
15 ме́ри на̀ су́хо, и я оуловѣ́ватъ
мно́го

9а 1 ѡ кердалѝ мо́рска̀
2 О̑у морїе́то и́ма една̀ ри́ба що са
3 на̀ри́ча кердалѝ, и при̏ли́ча ѡт
4 пѣпат᾽ на го́ре като̀ леси́
5 ца, а ѡт пѣпатъ на̀ до́лу, пре
6 ли́ча каквото́ дру́гыте рѝ
7 бы. и́ма и такѣвзи ѡбича́й,
8 о́ти преа́да повора́та на̀
9 вѣдицата, и гля̀тны вѣди
10 цата. мно́го пѣте кога̀ о̑у
11 ловь᾽тъ нѣко̀ кердалѝ сѣс
12 дру́го нѣщо, на̀ме́рет᾽ в ко
13 ре́мат᾽ и́ пе́т᾽ ше́с᾽ вѣдицы.
14 тве́рде е́ ловь᾽т᾽ чл҃вцыте,
15 о́тї твѣрде е́ти исцѣлебна

на̀ о̑унѐ

9б 1 на̀ о̑уне́зи де́то и́матъ болестъ
2 на̀ крака́та сѝ сѝреч подалг᾽ї́а.
3 ради ту́й о̑уловѣт чл҃вцыте, Ка
4 кво́то пре́д ре́кохме и на̀ зе́мал
5 ната лесѝца. и наме́ретъ
6 голѣ́м᾽ цѣ́р᾽ ѡт не́я.
7 радѝ Каркѝна.
8 Каркѝн᾽ на̀ри́чами го Ка̀вуръ.
9 и́ма такѣвзи ѡбича̀й, о́тї
10 излѣ́зува вѣн᾽ ѡт вода́та и хо́
11 ди чѝ пасѐ, и ако̀ наме́ри нѣ́
12 коя оумрѣ́ла замї̀а, едѐ мѣ́
13 сото ѝ, про́чее ѡтважда чѝ едѐ
14 една̀ тревъ що са на̀ри́ча зѡ́
15 хї̏е, и нѐ о̑уми́ра, защо́то

туко̀

10а 1 тогѝзи ядѐ ѡну́й що го ре́кох
2 ме. И гу̀ ловѝ и тре́ската то
3 го́зи лее́+. и та́зи бо́лїстъ
4 и́ма ѧ ради смертъ. Кога̀ спѝ, ѝ
5 ма си о̑учи́те ѡтво́рены. и та́м᾽
6 де́то жа̀ спѝ, стру́ва със о̑упа́
7 шката си голѣ́мо търколо̀ =
8 сѝре́ч᾽ като̀ еди́н᾽ дво́ръ голѣ́
9 мъ и чи́стъ, и та́мъ вѣтре
10 спѝ. а дру́гите гове́да+ хо́
11 дет᾽ вѣнъ ѡт бе́легатъ де́

12 то помѣ́лъ със о᷑упа́шката
13 си леѣ́тъ, и страх гы е́ вѣ̀тре
14 да влѣ́затъ. ако лы̀ нѣ́кой
15 ни зна́и ѡт тѣ́х и влѣ́зи вѣ̀тре

о᷑у дво́

10б 1 оу дво́ратъ му, тутакси са
2 сабудѣ́ва ле́ѧтъ, и гѹ̀ улувѣ́
3 ва, и раздѝра го на̀ двѣ́.
4 Дру́го мѣ́со нѣ́ма ле́етъ по̀
5 сла́тко, ѡсвѐн᷾ камѝлското.
6 ради ту́й по̀ пу́сто мѣ́сто по́
7 много тѣ́х᷾ го́ны да̀ гы ядѐ.
8 И дру́го леѐната+ е́ти по́ си́л
9 на ѡт ле́ѧтъ. сѝре́ч᷾ же́н
10 ката е́ по̀ си́лна ѡт мѣ̀жкїю
11 арсла́нъ. И всѝчкїатъ си =
12 живо́тъ ражда пе́тъ пѣ̀те.
13 пѣ́рвїю пѣ́ть ра́жда пе́т᷾,
14 вто́рїю пѣ́т᷾ че́тири, тре́тїю
15 тры̀, четве́ртїю, две́, пе́

тїе

11а 1 прили́ча ка̀то на́ една змї́ѧ го
2 лѣ́ма, са́лт᷾ е́ты по̀ щуро́ка
3 глава́та и́, и́ма и ѡпа́шка го
4 лѣ́ма, като̀ и на змї́ѧ́, и и́ма
5 ло́шавъ фарма́к+. ду́мат᷾ нѣ́
6 кїй, ка́кѡ по̀ сла́тка сме́р —
7 тъ нѣ́ма на̀ свѣто́т᷾, ѡсвѐн᷾
8 заха́пованы аспїдї́но. радѝ
9 ту́й и ц̄рца клеѡпа́тра, же
10 на ц̄рю̀ птѡломе́у алекс̄андрї́
11 искїй, кога́то са мѣ̀жъ и́ на̀
12 воискѣта уби́, и́маше и тїя́ =
13 на̀ пала́тїето си ма́лка аспї́да,
14 и гу́дї я, и о᷑уха́па я, ради да о᷑умре
15 сла́дка сме́рт᷾, да ны ѧ зе́мы

дру́гы

11б 1 дру́гы маж. и́ма и на̀ упа́шка
2 та фърма́к᷾, каквото̀ и́ма и
3 о᷑у зъ̀бите, и ч̄лвците когѝ щѣ̀
4 тъ да̀ я́ уловѣ̀т᷾, ископа́ет᷾

5 двà трàпа, едúнъ wт дрýгы пò
6 далéкъ, прóчее гàждатъ нà =
7 сѣкы трàпъ пò едúнъ оргáнъ
8 и пеéтъ, и когѝ чýетъ кáкъ и
9 ди аспѝдата, млѣкны едѝ
10 нѝю, и подбѝрѣтъ wт дрýгыю трá
11 пъ да свúретъ със wргáньтъ,
12 и пáкъ катò é чýетъ чѝ úди,
13 млѣкнатъ, и начнѣтъ пá
14 къ оу̑ дрýгѝю трáпъ, и тьѝ Катò
15 хóди нà сам натáтакъ, гáжда w

пáш

12а 1 пáшката, на о̑ухóто си и са
2 фармакŵсува и о̑умрè, как
3 вóто кáжи и двдъ. Я́ко ас-
4 пúда глýха затѝкáюще о̑ýха
5 своúми, úже не о̑услѝшатъ глáсъ
6 и прóчее: радѝ алwпигѝлъ
7 Алŵпигѝлъ, що я́ кáзувамы лѣсúца
8 éти твѣрде лóшава гадúна+ и
9 пчéшка твѣрде, и рáжда де
10 цà нѐ испрáвлени, сúрéчъ нѐ са
11 познáва коé и́ главáта, нитѣ̀ с
12 нагáта < каквото и мéчката > сáлтъ
13 едúнъ кѣсъ мéсо. прŵчее гы блѝ
14 жи със язúкъ и гы испрáве.
15 твѣрде è душмáн нà вълкóтъ

и я́

12б 1 и я́ стрáхъ. и гóны заéкотъ със
2 лъжѝé и със измáмы догдéто
3 докачи́. когà о̑угладнéй утваж
4 да чѝ лѣга на срéдъ пѣтотъ, и
5 са престрýва катò чѝ и́ о̑умрѣ́ла,
6 а гáргите катò я́ глéдат тьѝ
7 о̑умрѣ́ла, и кáцнуватъ нà нéя
8 ради дà é ядѣ́тъ, тогѝзи и тѝя
9 съсъ о̑устáта си и съсъ краката си
10 кóлкото мóжи о̑уловѣ́ва. Я́
11 дè и кокóжкыте твѣрде, и
12 коги́ са на вѝсóкw, и не мóй дà
13 гы стúгны, сѣдѣ̀ wт дóло, и

14 гле́да сре́що тѣ́хъ стра́шно и
15 wчи́те ѝ свѣ́тетъ като̀ wгнь. и Ко
ко́ш

13а 1 ко́шкыте wт стра́хъ па́датъ до́
2 лу, и тьй гы издоша́ва ради да ны
3 крещѣ́тъ. когѝ я́ го́нетъ чл҃ци
4 а тїѧ̀ със оу҃па́шката си зату́
5 ле стапу́нкыте, ради да не я́ по
6 ди́ретъ. Ка́зуват нѣ́кый о́ты
7 тво҃рде Исцеле́бна ѐ на̀ онѣ́зы
8 де́то гы боле́тъ кракáта щото̀
9 са ка́зува подалгї́а на̀ та́зи бо́
10 лестъ, сѝ речъ да оуловьтъ лесї̀
11 ца жува̀, и да я́ гудетъ оу҃ едїнъ
12 бакъ҃ръ, и да гудетъ и ма́слу =
13 дървено̀ мно́гw, и да вры̀ съ҃съ
14 ма́слото догде́ са сплу́й, и тъ҃й =
15 то́пла да̀ гу́детъ кракáта на̀ о́но
му́зи

13б 1 му́зи щото̀ боле́й оу҃ бакъ҃ратъ,
2 и наме́рюва исцеле́нїе.
3 ради волъ на̀рица́ем.
4 Во́лъ е́стъ wт си́нца ны познáтъ, то́й
5 кога̀ оу҃мрѐ wт тѣ́лото му излѣ́зо-
6 ватъ пчили́те що̀ да́ватъ мѣ́дъ,
7 а wт глава́та му излѣ́зува цр҃етъ
8 над пчели́те. ду́матъ нѣ́кый
9 о́тї кога̀ нѐ мо́й да вър҃вы зи́
10 мно времѐ. да̀ зе́мыш катра́нъ
11 и ма́сло дървено̀, и да го сварї́шъ
12 и намажи́ му кракáта и исцѣ́леетъ:
13 на баба́ръ и́ма воло́ве, чй и́м Ка́
14 зуватъ wбъ҃рнато и́ме, защо́то
15 нѐ пасе́тъ Като̀ дру́гыте во
ло́ве

14а 1 ло́ве дето са на ту́й мѣ́сто, да̀
2 вър҃ве́тъ напред. амѝ тїѐ пасе́
3 тъ и вър҃вѣ́тъ наза́тъ, и ту́й гу
4 стру́ватъ защо́то им са wбъ҃рна
5 ты рогáта на̀пред, и да̀ щѣ́тъ
6 да вър҃ве́тъ напре́дъ, заби́чувать
7 и́м са ругáта на земéта и не

8 мо́й да пасе́. И въ морїе́то са
9 наме́ре во́лъ, каквото́ и на
10 земе́та, и ны̀ едѐ ри́ба. Са́л҃
11 т҃ Кога вы́ди нѣ́кого риба́ре
12 де́то да лувѝ ри́ба на̀ нѣ́кой
13 ка́ман҃, и ска́ча wт морїе́то, и
14 фъ̀рли чл҃ка въ̀тре о҆у̀ морїе́то,
15 и го ядѐ. заради ту́й и чл҃вцыте
wт че́рно

14б 1 wт че́рно мо́ре съ̀с҃ страх хо́дет҃
2 чи лове́т҃ ри́ба. когà нимо́й дà
3 наме́ри чл҃вка дà ядѐ, а то́й
4 ядѐ калтъ̀ мо́рцка, и тъ̀й жи
5 ву́ва. радѝ ви́дратъ,
6 На ни́ла нàрица́емаѧ рекà, та́
7 мо са мно́гw нàме́рет҃ же́бы
8 та́мо са и ѡ́щи нѣ́кой живїна̀.

9 де́то са нàрї́чат҃ wдропїды,
10 сѝ ре́ч҃ ви́дра, и твъ̀рде го́ны
11 жа́бата да̀ я̀ едѐ, защò е́ти
12 добрà го́зба на̀ ви́драта. и́
13 ле жа́бата и́ма адѐт҃, когѝ
14 ви́ды ви́драта wт дале́к҃ за
15 ха́пи пръ̀чица wт тръ̀ст҃. à
ви́дра

15а 1 ви́драта не мо́жи да̀ я̀ изе —
2 дѐ. и тъ̀й жа́бата wбрета́
3 ет҃ спасе́нїе:
4 радѝ гипс҃ъ гад фъркат.
5 Гипс҃ъ, е́ты га́дъ голѣ́м҃ със кр҃ї́ле́,
6 и нокте́ и́ма голѣ́ми и ѡ́стри.
7 и на гардѝте ѐ черве́н҃, а на та́
8 так҃ бѣ́л҃. и́ма голѣ́ма шїѧ,
9 и на о҆у́чѝте е́ти черве́н҃, прї —
10 лї́чат҃ на о҆уре́лските. е́ти
11 и като̀ проро̀к҃. защо зна́ет҃
12 когы жа бы́ды войскъ̀, жащò
13 wт си́чкїю свѣ́т҃ собѝрова́т са,
14 и ча́кат ради мъ̀ршите чл҃скы.
15 то́лко уби́чат҃ вунѐ. защò
туко̀

15б

1 тукѝ да померѝшатꙋ нѣ́що ху́
2 баво, илѝ мю́скꙋ, или ѳимїа́
3 нъ, илѝ дру́го нѣ́що, ту́так
4 си о͡умїра́тꙋ, и ны еди́нꙋ ги́
5 п͡съ и́ма мѣ́шкы, ами́ вси́чъ —
6 кы же́нскы су́тꙋ. и тиѐ =
7 прїе́матꙋ, сѝ ре́чꙋ ста́ватꙋ
8 нѝпра́зни ѡт вѣ́тротꙋ, защо́
9 садьтꙋ съ͡сꙋ ли́це срѣ́що вѣ́тро
10 тъ, и със ту́ѝ ста́ватꙋ нѝ
11 пра́зны, и дѝ трѝ годїны па́
12 кꙋ ра́ждатꙋ же́нскы ги́п͡съ, въ
13 египет сиреч на мъсѣрꙋ Ка́
14 зуватꙋ ка́кѡ са нѧме́рю
15 ватꙋ ги́псовы че́рны. и мъж

кы

16а

1 кы и же́нскы.
2 Ѡ ге́рано га́дꙋ.
3 Ге́ранъ е́стꙋ га́дꙋ фръка́тꙋ, и
4 на снѣгѣ твърде лѣ́кꙋ, прилѝ
5 ча леле́ку. ма̀ на̀ лице не ѐ за
6 що̀ са си́вы пира́та му. и
7 то́ѝ и́ма аде́тꙋ, когѝ на̀
8 чнѐ зи́мну времѐ, да ста́ва:
9 студе́но, бѣ́гат си́чкыте:
10 по̀ е◦ї́ѡпа сѝ ре́чꙋ по хара́п —
11 ска зимѐ, защо̀ та́м е то́
12 пло. и когѝ фъ́ркатꙋ да и́датꙋ
13 за о͡уну́ѝ мѣ́сто, сѣ́кы държи́
14 в кракáта си по̀ еди́нꙋ ка́ма
15 кꙋ спротѝ си́лата му, радѝ

да не

16б

1 да нѐ го зе́ма вѣ́таротꙋ чѝ за̀
2 губѝ пъ́тетꙋ. каквóто и на̀
3 гимї҃атъ га́ждатꙋ чл҃вцыте
4 тижина̀, ради да тїжѝ, да нѝ
5 я̀ зѐматꙋ тала́зите. ду́ —
6 матꙋ нѣ́кїѝ, о́ти оне́зы Ка́
7 маны що гы но́сетꙋ на кракь́
8 т си, ѡт онезы са що̀ гы на̀
9 ричатꙋ мехе́нтъ. и кога́ си
10 ѡтпочи́натꙋ сѣ́днатꙋ сѝчкыте
11 на̀ едно̀ мѣ́сто, и ѡста́ветъ
12 че́тири ге́раны ста́ры ѡко
13 ло тѣ́хꙋ ради да гы па́зетꙋ сѝ

14 чката но́щъ, а̀ оне́зи ради
15 да ни заспе́т' приз нощъ̀т'

зе́ма.

17а 1 Кога̀ жа мину́ватъ нѣ́кой рѣ̀
2 ка̀, и́мат' такъ̀взи аде́т',
3 саби́рат са си́чкыте, и гажда
4 тъ по̀ ста́рїат на̀пре́д. и
5 еди́н о͡у дру́ги заха́пет си о͡у
6 па́шките, и тъ̀й мину́ва
7 т' она́з' рѣка̀, и не ги е стра́
8 х' wт акантї́ета да гы завле
9 чѐ. И́ма една̀ трева̀ що̀ са
10 на̀ри́ча вълчово бы́ли едны̀
11 го на̀ри́чатъ ругува́то би́
12 лы, със не́ѧ да нахра́нишъ
13 нѣ́кой вълкъ ту́такси о͡у
14 мї́ра. нѣ́ тукò на̀ вълко́
15 тъ, ами́ и на си́чкїю доби́ —

такъ:

17б 1 такъ. ради́ пчилъ̀та.
2 Пчилъ̀та е́ти живинъ̀ мно́го
3 тру́дна, и wбы́ча да̀ ра́буты.
4 ма̀ и́матъ нѣ́кои пчили́, де́
5 то са на̀ри́чатъ сфи́кы+,
6 прїли́чатъ на пчили́те. Те́зи
7 сфи́ки wтва́ждатъ скри́то
8 мъ, кога̀ ли́п͡сатъ пчили́ —
9 те wт ко́жарите, и вле́затъ
10 въ̀тре в кошери́штата де́то
11 садъ̀т пчили́те. и ядъ̀
12 тъ медъ̀тъ бе́з' тру́дъ. и
13 кога̀ до́дат' пчели́те, а тї
14 е́ са скри́ватъ на̀ нїкой =
15 мѣ́сто, и садъ̀т' догде́ са =

мръ̀кни

18а 1 мръ̀кны. и в нощъ̀т' Кога̀ спе́
2 тъ пчилы́те, излѣ́зуватъ
3 wнѣ́зы сфи́ки и wтхо́дет'.
4 си. а кога́ гы апїка́сатъ
5 пчилы́те саби́рат са си́чкы
6 те на̀ едно мѣ́сто, и тъ̀и
7 гы испъ̀ждат Като хаиду́
8 цы. или́ ако гы на̀ме́рет вь
9 тре и вто́ры пъ̀т' и тре́ты,

10 о᷄убива᷄т᷈ гы, и гы фъ́рлет᷈
11 вѣнъ. ради ту́и са на᷄ме́ре
12 т᷈ мно́гѡ ѡби́ты вѣн᷈ де́то
13 садѣ́т᷈ кошери́штата. И ради
14 ту́й мра᷄зет᷈ гы пчилы́те,
15 о́тї не᷄ една᷄ ра́бута не ра́ботет᷈,
ами᷄

18б 1 ами᷄ ядѣ́т᷈ на гото́во медѣ́тъ и́м᷈.
2 а́ те́зи пчилы, има лѣ́ка по᷄
3 една᷄ ра́бута. защо́то е
4 дна᷄ но́си вода᷄ със о᷄устата си
5 ради да пї᷄е ц҃ре́т᷈ и́м᷈, дру́ги е́
6 ти като᷄ трубента́ра, и
7 съди᷄ су́трїна на᷄ съмнува —
8 ны, и́ли сви́ри+ ради́ да ста́на
9 тъ да᷄ и́дат᷈ на тревѝте.
10 а дру́га изважда вѣ᷈н᷈ о᷄умре́лы
11 те пчилы́, ради да ни са о᷄уву
12 ни᷄ медѣ́т᷈ и́м᷈. дру́га седи́
13 си́чката но́щ᷈ и́ не спи᷄, о᷄ув᷈
14 среди ду́пината на᷄ кушери́ш
15 тито, и па́зы да не᷄ вле́зы
нѣ́що

19а 1 нѣ́що вътре. И́ма таква́зи
2 прему́дрост᷈ ѡт бо́га и зна́й
3 кога᷄ жа᷄ о᷄уда́ри дъ́ждъ, за
4 що́то въ о́нзи де́нъ не из
5 лѣ́зува да᷄ насе᷄. илы᷄ ако
6 са случи́ вѣнъ вра́ща са, и
7 ны᷄ държи́ ни́що в крака́та
8 си, защо́то я́ стра́х да᷄ не᷄
9 и́ са на᷄мо́крет᷈ крилѐте=
10 чи ни мо́жи да᷄ фъ́рка. И дру́
11 га прему́дростъ и́ма, о́тї
12 ако са случи вѣнъ да насе᷄,
13 и излѐзи нѣ́кои вѣ́таръ си́
14 лен᷈, зе́ми ма́лко Ка́мачи
15 в крака́та си, и тѣи Фъ́р
ка

19б 1 ка, ради да не я зе́мы вѣ́тро
2 т᷈. И твьрде чи́ст᷈ га́д᷈ е́ти,
3 о́тї ни́коги мъ́рша ни᷄ еде᷄
4 нити᷄ на᷄ не́гу ка́цнува. то́л
5 кос᷈ е́ты юна́к᷈ пчилѣ́та, о́

6 тї нитѝ ѡт чл҃ка я̀ страх, нѝ
7 тѝ ѡт дру́га живинъ̀ погол҃ма
8 ѡт не́я, защо́ са надѣ́ва на̀
9 же́лото си, и зату́й не е́
10 стра́х҃. а̀ цр҃е́т҃ над пчилѝ
11 те е́ти по голѣ́м҃ ѡт тѣ́х҃, и
12 в ли́це е́ти черве́н҃. и бе́зъ
13 же́ло. и на̀ временѣ́ расъ́р
14 дѣ́ва са, и бѣ́га в пустї́нѐ.
15 Ма̀ онез҃ пчилы̀, ту́такси са
раз҃

20а 1 разпрѣ́чкат҃ на са́м҃ на та́
2 так҃, догде́ го наме́ретъ, и
3 коги́ го на̀ме́рет҃, па́к҃ са са
4 би́рат҃, и гу́ га́ждат҃ о᷑у ко
5 шери́штїту, а̀ пала́тїе
6 то де́то и́м҃ садѝ ца́рет҃, е́
7 ти на̀ го́рнѡто мѣ́сто на̀
8 кошери́шт҃ито, и гу и́мат҃
9 загра́дено със дво́ръ. като̀
10 на̀ ца́ре пала́тїето, и ѡ́ко
11 ло му са кащїа́́та на ста́ры
12 те пчилѝ, и до́лу на Кра́и са
13 на̀ малкыте и на̀ млады́те=
14 пч҃їлѝ. И́ма ѡбича́й цр҃е́т҃
15 и́м҃, чѝ слѣ́зува до́лу ѡт па
ла́тїе

20б 1 ла́тїето си, и забїка́ле сї́ч
2 кї́ю ко́жар ѡт сред, и гле́да пч҃ї
3 ли́те, и сѣ́щїх҃ и́мат аде́
4 т҃ чи си скри́ват҃ же́лото.
5 И кога̀ о᷑устаре́й ца́рет҃ и́мъ
6 и о᷑умрѐ тоги́з гу зе́мат҃ ста́
7 рыте пч҃їлѝ тѣ́лото му, и
8 гу фѣ́рлет҃ вѣ́тре о᷑у цвѣ́ти
9 то. про́чее тѐ тоги́съ ка
10 то̀ без҃ ца́ре, распрѣ́снат са
11 и ѡтхо́дет҃ на дру́гы ко́шары
12 де́то и́мат҃ ца́ре. И́матъ
13 душма́нына замїя́та, и лѣ́
14 стувиците, и гу́стерат҃, и
15 ко́сифат҃, о́тї тї́е хо́дет҃
чѝ е́дьт҃

21а

ядъ҃т пчели́те.
ради дїва̀ ко́тка.
Мигали́ е́ти живї҃нъ четверо
но́гна, що я́ на̀ри́чатъ ди
ва̀ ко́тка. И́ма и тї҃а́ та
къвзи ѡбича́й, и я́ стра́хъ
да минѐ пре́з҃ пъ҃тъ де́то
са мину́вали кула́. и ако са
случи́ нѣ҃кой пъ҃тъ, чи минѐ
прес пъ҃тъ де́то са мину́ва
ли Кула̀, истрѣ҃пнувай сѝчко
то тѣ҃ло. илѝ ако са случѝ
нѣ҃кой да я́ държѝ на̀ то́зи
пъ҃тъ мно́го ча́с҃ о҆уми́ра. и
ли ако са случи́ чѝ заха́пи нѣ҃кой
чл҃вка.

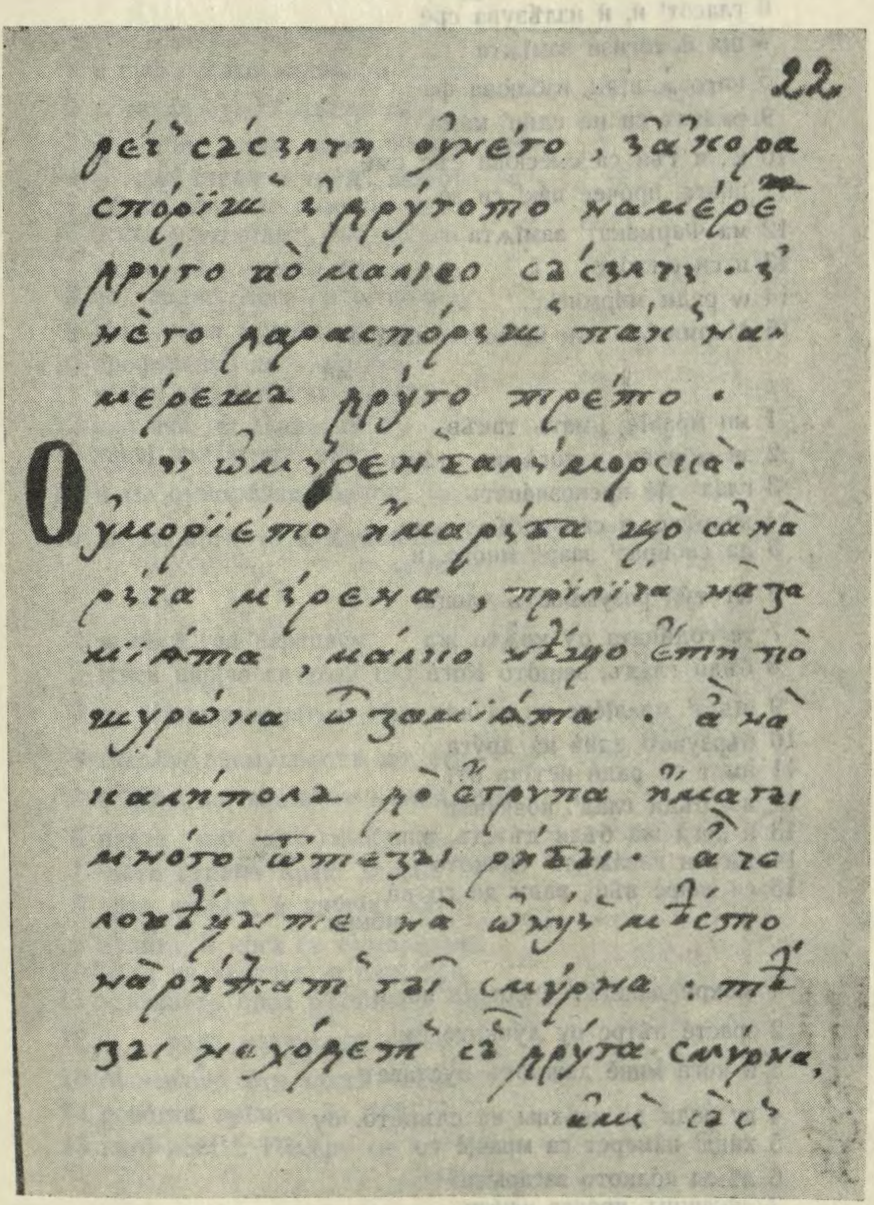
21б

чл҃ка, ту́кму е́ цѣ҃рътъ, да
зе́ми пръ҃съ ѡт пъ҃тет҃ де́то
бележе́н҃ ѡт колило́, и да на̀
си́пи ра́ната, исцѣ҃лѣ҃ва, и
ли ако не гу́ды ѡт та́зи пръ҃=
съ щото я́ ре́кохми, о҆умї҃ра
чл҃катъ, защо́то твърде
зихирлї҃я и са зъ҃бите на̀ та́
зи дїва̀ ко́тка.
ради сѣ҃силъ
На̀ хи́нт҃ наме́рет са голѣ҃ми
сѣ҃силы, като̀ ту́кашните
кута́ци, и ако са нѣ҃кой о҆уло
вѝ ѡт те́зи сѣ҃сили и гу разпо́
риш, на̀ме́рювашь де́тинци сѝ
ре́ч҃

22а

ре́ч҃ сѣ҃силчи оу не́го, и ако ра
спо́рї҃ш҃ и дру́гото наме́реш
дру́го по̀ ма́лко сѣ҃силчи. и
не́го да распо́риш҃ па́к҃ на=
ме́решъ дру́го тре́то.
,, ѡ мурени бали́ морска̀.
О҆у морї҃е́то и́ма ри́ба що̀ са на̀
ри́ча ми́рена, прї҃лї҃ча на̀ за
мї҃а́та, ма́лко нѣ҃що е́ти по̀
шурѡ́ка ѡт замї҃а́та. а̀ на̀
кали́полъ до̀ егрѵпа и́ма гы

12 мно́го wт те́зы ри́бы. а̀ че
13 ловѣ́цыте на̀ wну́й мѣ́сто
14 нари́чат҃ гы сми́рна: тѣ̀
15 зы не хо́дет҃ съ̀с̀ дру́га сми́рна,
ами сѣ̀с̀

„Люблянски физиолог", л. 22 а

22б

1 амѝ със замїѧта. защо́ Ко
2 ги жа̀ и́ до́ди време́то радѝ
3 да̀ хо́ди със замї́ѧта, ѡтхо́
4 де замї́ѧта чѝ пишты̀+ о᷑у мо
5 рї́е́то. ѝ смы́рната чу́ва
6 гласо́т᷾ и́, и́ излѣ́зува сре́
7 ща и. тогѝзи замї́ѧта
8 като ѧ̀ вї̀ди, изблю́ова фа
9 рма́кат си на еди́н᷾ ка́ма
10 к᷾, и тѣ̀и са сме́сюва със смы́
11 рната. про́чее па́к᷾ си зе́
12 ма Фарма́кат᷾ замї́ѧта
13 и си ѡтхо́де.
14 ѡ ради ми́рмигі́л᷾.
15 Ми́рмигі́лъ е́ти що́то го на̀рї́ча
ми

23а

1 ми мравї̀ѧ, и́матъ такѣ́в
2 зи ѡбича́и, и кога̀ жа ста́ны
3 гла́д᷾ тї̀е препозна́ватъ
4 време́то, и са надбѣ́рзуватъ
5 да саби́рат᷾ заарѐ мно́го. и
6 ѡт ту́й разумѣ́ватъ чл҃вцы
7 те годи́ната о᷑у ко́ѧто жа
8 бѣ́ди гла́дъ, защо́то Кога̀
9 ви́дет᷾ мравї́е́те чи са̀ на́д
10 бѣ́рзуват᷾ една̀ на̀ дру́га.
11 и́мат го радѝ и́стїна о́тї
12 жа бѣ́ди гла̀д᷾. позна́ват᷾
13 и кога̀ жа бѣ́ди дѣ́ждъ, защо̀
14 тогѝзи изва́ждат᷾ си́чкото
15 си заарѐ вѣ́н᷾, ради да го на̀
мо́кри

23б

1 мо́кри даждѣ́т᷾. ради да ны̀ и
2 зрасте́ вѣ́тре о᷑у ду́пките и́м᷾.
3 и кога̀ мине́ даждо́тъ о᷑уста́вет᷾
4 гу ради да̀ исѣ́хны на сл҃ъцето. о᷑у
5 хи́нд᷾ на̀мерет са мравї̀е го
6 лѣ́мы ко́лкото зага́рыте
7 ту́кашны. про́чее ѡгне́зи
8 мравї̀е кога́ жа копа́етъ
9 земе́та ради гнѣ́здо, изва́

10 ждатꙋ прѣстѣ́та вѣ́нъ, и
11 ѡнáзи прѣ́сꙋ е́ти Катѡ́ сѣ́р
12 матопраá, сѝречꙋ катѡ́ ѡнас
13 прѣ́стъ де́то ва́детꙋ сре́бротоѣ
14 ту́кашно. мà онáзꙋ прѣ́съ
15 сре́бро не ва́детꙋ ѡт не́ѧ, амѝ
суфѡ́

24а 1 и суфѡ́ златѡ́ изла́зе. и чл҃вцы
2 ,, те нà о҆ну́й мѣ́сто де́то бї
3 ,, рѣ́тꙋ ѡнáзи прѣ́сꙋ, и́матꙋ голѣ́
4 ,, мꙋ страх и тру́дꙋ. защѡ́то ва
5 сѣ́датꙋ бъ҃рзи́те кам҃и́ли же́
6 нскы, и ѡтхо́детꙋ със дїса́ги
7 те, нà ча́съ ше́сти си́речѣ
8 пѡ́ пла́дне, Когà си ѡтпочи́ну
9 ватꙋ ѡне́зи мравїе, и ако
10 профта́сатъ да я зе́матъ
11 ѡнáзи прѣ́сꙋ, бѣ́гатꙋ нàза́тъ
12 или ако гы апика́сатꙋ ту́
13 таксї излѣ́зуватꙋ вѣ́нъ
14 и гы о҆умо҆рѣ́ват то́лкосꙋ чл
15 ҃вците, ко҃лкото и Кам҃и́лите.
ѡ ни́са

24б 1 ѡ ни́са гад на́рицаем.
2 Ни́са нàрїча са то́зи гад де́то
3 му Ка́зувамы па́тка. И́ма
4 такава́зи прему́дростъ ѡт б҃га.
5 и Когà жа вле́зи о҆у нѣ́кой рѣ́кà,
6 пла́ва катѡ́ еднà гимї́ѧ. за
7 щѡ́то еди́нїю Кра́кꙋ дъ҃ржи́ гу
8 катѡ́ дюме́нꙋ, à дру́гїю Катѡ́
9 лупа́та, и кога́ са о҆умори́ ме
10 нѣ́ва си кракáта, и па́кꙋ тъ҃й
11 <каквѡ́то пред ре́кохме> пла́ва.
12 ради мантихѡ́ру злинъ҃.
13 Мантихѡ́рꙋ е́ти злинъ҃ четве
14 роно́гна, прїли́ча на бо́й
15 катѡ́ лее́тꙋ+. Нàме́ре са по
хи́ндꙋ=

25а 1 хи́ндъ. мà на ко́самъ башкъ҃
2 е́ти защѡ́ му е ко́самат червé

3 н҃ и по́далгы ѡт ле́ювыте ко́с
4 ми. а҆ ли́цето му прїли́ча Ка
5 то҆ чл҃вку. а҆ едны҃ прїлї́чатъ
6 арсла́ну, защо́то и́ма ве́ж=
7 ди голе́мы и гѣсты, и́ма и ѡ
8 чи́ и свѣ́тет҃ като҆ ѡ́ганъ. и
9 ма и о҆у́ши́, до́лу нѣ́мат҃ Ко́
10 смы, а҆ на҃ вѣрфът҃ и́матъ.
11 зьбыте му са като҆ арсла́нат҃,
12 и о҆у́ста́та му ширѡ́кы, и́ма
13 и о҆у́пашка чу́дна. защо҆ Ко
14 га҃ жа го оуловѣ́т҃ чл҃вцы́те,
15 а҆ то́и изважда ѡт о҆у́па́шката
си

25б 1 си ко́смы голѣ́мы като҆ сай—
2 ти+, и бѣ́га на҃преди, а ѡне́
3 зи сайти де́то ги фѣрле, твь́
4 рде гы страх чл҃вцыте, и не҃
5 сме́ет да са приближѣ́т҃. за
6 що́то когѡ́ о҆у́да́ри ѡна́зи са
7 и́та да́ва му горка҃ сме́ртъ.
8 и кога́ гы свь́ржи оне́зи сай
9 ти, до҆ у́тре ражда дру́гы.
10 и нѣ́ко тукѡ҆ сайтите му са
11 зихирлї́и, ами҆ и смрадѣ́т҃
12 му е́ ло́шав҃. защо́то на҃ о́
13 нзы ча́съ Когито го го́нетъ
14 чл҃вцыте, ту́такси на҃пра́
15 ве смра́т҃, и кестї́сува е
ди́н҃

26а 1 ди́н҃ саха́т҃ мѣ́сто вуне́та,
2 и кому́то допре҃ о́нзи смра́д҃
3 о҆у́мї́ра. ѡт си́чкїат҃ доби́та
4 къ хи́ндскы, са́лт҃ то́зи ма
5 нтїхѡ́ръ ѡби́ча да ядѐ чуле́
6 ско мѣ́со. И кога҃ о҆у́ловѣ́т҃
7 хинтлї́ите, нѣ́кой де́тин
8 цы ма́лко ѡт те́зи мантїхѡ́
9 ри, струша́ват҃ му със Кама
10 къ кра́ет҃ на҃ о҆у́па́шката.

11 и кога́ са wтхра́ни ни мо́жи нѝ
12 що да стру́ва, мака́р᾽ и да е́
13 дїво́, ама̀ сайти не́ма да
14 фѣ́рле. На́ипаче зна́и чи не́
15 ма силѣ́х᾽ ради да са бїи, ради
туй са

26б 1 ту́и са смирѣ́ва.
2 w sвѣ́ром᾽ единоро́гїй.
3 Единоро́гъ е́ти и то́й на хи́ндско
4 мѣ́сто, и прїлї́ча на бо́й като̀
5 мага́ре голѣ́мо, и и́ма си́ла го
6 лѣ́ма. и кога́ са бо́ри със че
7 ловѣ́ка купа́й със крака́та си
8 и о͡удрї го си́лно. илѝ ако са
9 случѝ чи го заха́пи, то́изи ча́
10 съ о͡умї́ра. о͡убра́ща ско́ро гла
11 ва́та си, и стру́ва страх със
12 рогѣ́т си, де́то го и́ма го́ре
13 на̀ ве́ждата си. и о́нзи ро́
14 гъ нѐ е́ ку́фъ като̀ и на дру́
15 гїат᾽ доби́так᾽, ами́ е́ти
пѣ́лнъ

27а 1 пѣ́лн᾽ и пра́в᾽, и я́къ като̀ жи
2 лѣ́зw, и пра́в᾽ като̀ сайта,
3 и че́рн᾽. и́ма и на тѣ́лото си
4 ко́сам᾽ си́въ и гѣ́стъ. а̀ о͡у
5 па́шката му прїли́че, като̀
6 на дїва́та свинї́я. о͡уста́
7 та му прїли́чатъ арсла́ну,
8 ширẃки. Кога̀ тї́ча, твъ́р
9 де ско́ру ти́ча, и хо́ди по̀
10 пу́сто мѣ́сто да̀ ны гле́
11 да члвцы. са́лт᾽ самсин᾽
12 wби́ча да живе́й. а̀ на дру́
13 гите злїни+ е́ти смире́н᾽.
14 а̀ кога̀ вї́ди дру́гы единоро̀
15 г᾽, твъ́рде о͡удївѣ́ва са. Са́л
тъ

27б 1 тъ на̀ же́нскїю едїноро̀г᾽ смї
2 рѣ́ва са. и то́й па́к᾽ като си
3 сто́ри хотѣнїето със не́а̀,
4 ту́такси а̀ намра́зюва.

5 а̀ ругѣ́т му де́то го̀ на̀ме́рю
6 ват҃ чл҃вцыте и́мат҃ го го
7 лѣ́м҃ цѣ́ръ за̀ о̂утра́вен҃ че
8 ловѣ́к҃. и тѣ́и го наме́рю
9 ват҃. Sвѣро́т҃ то́зи топлї
10 нѣ́та на е́стїето не́ма ѧ
11 на стома́хат си, каквѝто=
12 и́ма́тъ дру́гїя доби́так҃.
13 амѝ главѣ́та му е́ стома̀
14 хат҃, ради ту́й wну́й естїѐ
15 гу стру́ва, чѝ му па́да ру
гѣ́т҃

28а
1 гѣ́т҃ и ка́та гуди́на ражда
2 дру́гы ро́гъ, сѝ ре́ч҃ па́да го
3 ле́мїю ро́гъ, чи израстюва
4 дру́гы. и вси́чкиат си жи
5 во́тъ сѐ тѣ́й му па́да ка́
6 та гуди́на рогѣ́тъ. о́нзи
7 ро́гъ го зе́мат҃ чл҃вцыте
8 и гу и́мат ради много че́стно
9 нѣ́що, защо́то wтвра́ща
10 wтра́вата на̀ чл҃вака҃ и
11 нѣ́ма му ни́що. и мѣ́чно са
12 на̀ме́ре о́нзи ро́г҃. защо́
13 то то́зи едѝноро́г҃, сѣ́коги
14 са на̀ме́ре о̂у дълбо́кыте,
15 пу́стїни. и хлѣ́б҃ не мо́жатъ
да наме́

28б
1 да наме́рет҃ чл҃вцыте, ни
2 ты вода̀, догде́ мїнѣ́тъ
3 пустинѣ́та, защо́то во
4 дѣ́ ни са наме́ре, и о́нзи=
5 пѣ́т е́ти пѣ́лн҃ със sверовѐ.
6 И́ма и дру́гы wбича̀й то́зи
7 едѝноро́гъ, отї+ на далбо́
8 кыте пустї́нѐ вода̀ нѐ
9 са наме́ре, ниты̀ рѣ́кы̀
10 са́лтъ wт даждо́тъ щото̀ и́
11 ди, чи са саби́ра по тра́пї
12 штата, и тї̀ѧ wт слѣ́н-
13 цето ста́ва горчи́ва. про́
14 чѐе саби́рат са сѝчкыте га
15 дѝны, и sвѣровѐ ради да̀ пї
ѣ́т҃

29а
1 ет᾽ и не мо́жат᾽, защо́то е́
2 ти горчи́ва. ради ту́й ча́катъ
3 догде́ до́ди то́зи едїноро́гъ
4 да пїѐ. и Кога́ са на̀вїдѐ =
5 ради да пїѐ вода̀, о᷄упїра руг҃ъ
6 т᾽ му о᷄у водѣ҃та, и о᷄услача́ва
7 водѣ҃та, и пе́рвом᾽ то́й пїѐ
8 че́ тугис дру́гыте зверове́.
9 и ста́ва пресла́вно смеше́
10 нїе звѣ́ром᾽. сѝ ре́ч᾽ па́рдотъ
11 смесю́ва са със кам᾽ї́лата,
12 и добѣ́ва са камило́пард᾽,
13 сѝ ре́ч᾽ ту́й де́то му ка́зува
14 мы ны́е зунамба́, па́к᾽ го
15 лѣ́мыте вь҃лцы хинд᾽ї́скы

сме́сю

29б
1 сме́сюват са със голѣ́мыте Ку́
2 чита хи́ндскы, и ста́ват᾽ те́
3 зы що гы Ка́зувамы чакал᾽. и
4 дру́ги мно́го смеше́нїй ста́вать
5 по̀ оне́зы мѣ́ста̀.
6 ради Навира́тѡм᾽.
7 Навира́т᾽ на̀рї́ча са и гемїитута́
8 н᾽. е́ти рїба ма́лка на̀ бо́й
9 и бѣ́ла и на ли́це. и то́й такво́
10 зи и́ма. Кога̀ пла́ва нѣ́кой
11 ги́м᾽ї҃а, а то́и ѡтхо́де чѝ са за
12 лепѣ́ва на гим᾽ї́ата, и мака́
13 р᾽ да и са ѡтво́рены елке́ныте
14 на̀ вѣ́тар᾽ ху́бав᾽, ама̀ дьржи́
15 гимї́е́та, и ни мо́й да са по

ме́сти

30а
1 ме́сти ѡт ту́ка до̀ та́м᾽, дог
2 де ни́ слѐзы нѣ́кой гимиу́ї҃а
3 да я́ ѡдре́жи ѡна́з᾽ ри́ба, и
4 тѣ́й па́к᾽ тр҃ъгнува, илѝ а
5 ко не я́ о᷄удре́жат᾽ съсе́д᾽ два̀
6 днѐ та́мо, догдѐ са ма́хни
7 ри́бата. ради ту́й са на̀рї́ча
8 гемитута́н᾽, защо́то дьр
9 жи́ гим᾽ї҃а́та, и не́ма҃ си́ла
10 да въръви́.

11 радѝ она́грип᷄ хинск᷄.
12 Онагри́п᷄ е́ти живї̀нъ четве
13 роно́гна. на̀ме́ре са по хи́
14 нд᷄ї̀а, Като̀ и едї̀норо́г᷄їатъ.
15 и́ма ко́сам бѣ́л᷄ на̀ не́го.
à на

30б 1 à на глава́та си и́ма ко́сам᷄
2 черве́н᷄. стру́ва и то́й ро́гъ=
3 на че́лото си. ма̀ е́ти пома́
4 лак᷄ wт единоро́гн᷄їат᷄ ро́гъ.
5 Ко́лкото еди́н᷄ ла́кат᷄ е́ти
6 на̀ длъжинь. има такво́
7 зи и́зхожде́н᷄їе то́зи ро́г᷄, о́т᷄ї
8 ако го гу́д᷄їш᷄ о᷆у ви́ното, Ко́л
9 ко да п᷄ї́еш᷄ не са о᷆у́пиваш᷄,
10 wт о᷆уну́й в᷄ї́но да даде́ш᷄ ко́ито
11 е́ кра́сничав᷄, илы̀ wтра́вен᷄,
12 илы дру́га бо́лестъ да и́ма,
13 на̀ме́ре голѣ́мо спасе́н᷄їе+.
14 и о́нзи ро́г᷄ е́ти шуро́к᷄ на̀ Ко́
15 ринет᷄ му като̀ една̀ Я́балка.
ради

31а 1 ради ту́й и ве́тхыте цр᷄̄їе, пра́
2 веха паха́ры+ wт не́го, и п᷄ї́ѧ
3 ха в᷄ї́но. твѣ́рде е́ти на̀
4 краката́ бѣ́рз᷄, ако ст᷄ї́гни
5 нѣ́кого чл᷄̄вка когà го го́не
6 т᷄ и гу о᷆уда́ри, със ручѣ́т си,
7 то́изи ча́съ о᷆ум᷄ї́ра. и по̀ си́
8 лин᷄ е́ти wт единоро́гат᷄. Па́
9 да и тому́зи рогѣ́т᷄ ка́та го
10 ди́на. и нѣ́гов᷄ї̀ю ро́г᷄ о᷆усла
11 ча́ва водѣ́та каквото́ еди
12 норо́гат᷄. Каквото́ Ка́же
13 ,, дв᷄̄дъ, она́гры въ жа́жду сво
14 ,, е́м᷄ и про́чих᷄.
15 радѝ зам᷄ї̀ѧ
sм᷄ї̀я

31б 1 sм᷄ї̀ѧ е́ти ту́й де́то му ка́зу=
2 вами зам᷄ї̀ѧ. Ма̀ и́ма зам᷄ї̀е

3 тюрлю̀+ тюрлю̀, спори́д мѣста̀
4 та, и спори́д годи́ните имъ.
5 защо́то ако жуве́й мно́гѡ
6 годи́ны ста́ва голѣ́ма, и са=
7 на̀ри́ча зме́и. илы̀ ако жу
8 ве́й по то́плы мѣста̀, и жу
9 ве́й мно́го годи́ны ста́ва=
10 гулѣ́ма и лука́ва твѣ́рде.
11 И́ма по хара́пско, си́реч на̀
12 хапмеси́а, и́ма зме́юовы го
13 лѣ́мы, и тїѐ кога̀ ѡглад
14 не́ет зи́нуват᾽ сре́що вѣ́та
15 рат᾽, и изва́ждат воздїша́

нїе

32а 1 нїе ѡт серце́то им᾽. и о͡у̀ну́и во
2 зди́шаны стру́ва гади́ныте
3 де́то фъ́ркат᾽, и па́датъ ву
4 ста́та зме́ю му. о͡у̀в нощї̀а
5 мъ го́нет᾽ и гуве́да, и ѡвцѐ
6 и кубї́ли, и дру́гы живо́т᾽, за
7 що̀ и́мат᾽ си́ла голѣ́ма. е́
8 ти да́дїно ѡт бо́га, о́тї Ка
9 ква̀ замї̀а̀ ако а̀ о͡у̀да́рїш᾽
10 еди́н᾽ пѣ́т᾽ със тръст᾽, истрѣ́
11 пнува си́чката, и подир ма́л
12 ко ча́с᾽ о͡у̀мре́. илѝ ако а̀
13 повто́рїшъ, илѝ потре́ти
14 ш᾽ със тръстѣ́т᾽ па̀к са са
15 будѣ́ва, и спу́ща са да та̀ за̀

хапи

32б 1 ха́пи. И кога́ са случѝ да за
2 ха́пи чл̄вка, ве́ки о͡у̀ земе́
3 та немо́й да вле́зы. нитѝ
4 ,, а̀ прїе́мнува зиме́та, Я́
5 ,, ко чл̄ко͡оубї́ица.
6 Ѡⷭ дру́гам᾽ нату́рам᾽ смїо́м᾽.
7 На̀ хи́нд᾽ на̀ме́ре са замї̀а́,
8 и е́ти бѣ́ла Като̀ млѣ́ко.
9 и и́ма на̀ глава́та си ро́гъ.
10 и та́зи замї̀а̀ кого̀ заха́пи,
11 то́изи ча́с᾽ и о͡у̀мрѐ. защо́
12 то нѝ еди́н᾽ цѣ́р᾽ не́ма на̀

13 земе́та ради да исцѣлѐй. ве́
14 тхыте до́вторы ре́кохa нѣ́
15 кому ца́рю ради ту́й, ма̀ слу́
ша

33а
1 шай ради да са нàоу́чиш҃. да зе́
2 ми о́нзи человѣ́к҃ де́то е́ за
3 ха́пан҃, еднà бѣ́лха ѡт те́зи
4 де́то ха́пет҃ чл҃вѣ́цыте нощ҃ї
5 а́м҃, и да я́ оу́гу́ди нà ра́ната.
6 и не́ма стра́х҃ да па́ти нѣ́що.
7 за дрꙋ́гы со́й змі҃йскы.
8 И́ма и дру́га замі҃а́ кѣса дò е
9 днà пидъ на длъжинъ, и
10 главѣта и́ е́ты бѣ́ла Катò
11 млѣ́ко, а тру́пат҃ и́ е́ти че́
12 рно черве́на. и ко́лкото̀ жи
13 вей та̀ нимо́й да ха́пы че
14 ловѣ́ка. защò нѣ́ма зѣ́бы,
15 амѝ ѡт пръстъ живе́й. Та́зи
замі҃а

33б
1 замі҃́а лове́т҃ а̀ чл҃вците но
2 щ҃ї́а́м҃, защò ни мо́жи да гы
3 зàха́пи. Про́чее оубе́сет҃ я́
4 за оупа́шката, и тѣ́й сади́
5 оубе́сина. и ка́пи ѡт оуста́
6 та и́ фармак҃+ догдѐ е́ти жи
7 вà, и о́нзи фарма́к҃ ѡтваж
8 де чи́ ста́ва че́рн҃. а Когà оу
9 мрѐ ка́пи и тугѝзи фарма́к҃,
10 и то́й ста́ва като̀ бѣ́лу черве́
11 но. и те́зи фърма́цы твъ́р
12 де самѣ́ртны са, и със те́-
13 зы оуморѣ́ват҃ чл҃вцыте=
14 вели́кы и цар҃ї́ето. защò
15 то ѡт че́рн҃ї́ю фарма́к҃ да
дадѣ́т҃

34а
1 дадѣ́т҃ на чл҃вка ко́лкото
2 еднò жи́то, ту́такси оуми҃́-
3 ра. Илѝ акò му дадѣ́т҃ ѡт о́н
4 зи бе́л҃ї́ю черве́н҃ фарма́къ.
5 такъвзи е́т҃ї му смартъ, ти

6 че́ му си́чкїю мо́зак҃ ѡт главь́
7 та му из носѣ́т му, и тѣ́й о҆у́
8 мїра о́нзы злоче́стны ч҃лк҃.
9 ради дру́ги сой змі́ускы.
10 И́ма и ѡ́ще еднѧ́ замїѧ́ ма́лка
11 и дїбе́ла, та́зи замїѧ́ Ко́ито
12 ѧ́ о҆у́бий, ту́такси о҆у́ми́
13 ра със таква́зи самѣ́рт҃, пе́
14 рвом҃ му па́да дре́хата, и и
15 згни́ва на́ не́го, про́чее до
важда

34б 1 важда снагѣ́га му си́чката, и ка́
2 пи пома́лко, по҃ма́лко, Като҃=
3 ѡ́скъ кога́ са тупи́ на́ о́гнъ,
4 и тѣ́и са свѣ́рша го́ркїю ч҃лвк҃.
5 ради че́рвїѡт҃ хи́ндски.
6 На́ хи́ндска земѐ, и́ма еднѧ́
7 рѣ́ка що са нарі́ча хи́нд҃ бо
8 азѝ. и в та́зи рѣ́ка́ ста́ва е
9 ди́н҃ че́рвїй голѣ́м҃, до се́дим҃
10 ла́кте на́ широчинѣ́, и на́ дла
11 жинѣ́ до҃ два́йсе ла́кте. И́ма
12 са́лтъ две́ ѡчи́ и два́ зѣ́ба ло́
13 шави. и със тѣ́х҃ мо́жи да́
14 скѣ́са, и гуве́до или́ дърво҃,
15 или́ ка́мак҃. Кога́ ві́ди на рѣ́
ка́та

35а 1 ка́та чи пїѐ нѣ́кой гове́до во
2 да́, или́ Ками́ла, или́ вол҃, и
3 ли́ Ко́н҃, гра́бнова го и го ядѐ.
4 тогó́зи че́рвїѧ, о҆у́ловѣ́ватъ
5 гу ч҃лвѣ́ците, със вѣ́дїца, га́ж
6 дат҃ изма́ма ѡт ѡвца́ ме́со.
7 и кога́ го о҆у́ловѣ́т҃ о҆у́бе́сет҃
8 гу със глава́та на́ до́лу, и Ка́
9 пи ѡт о҆у́ста́та му фарма́к҃ чер
10 ве́н҃, и то́зи фарма́к҃ ту́й
11 стру́ва, на́ Каквò го допре́ш҃,
12 ту́такси ѡт о҆у́ну́й излѣ́зува
13 ѡ́гнъ, и изгаре. и нѣ́ туко

14 на дарво̀, ами и Ка́мине из
15 га́рет'. със то́зи фарма́к' го
рѣ́ха

35б 1 горѣ́ха ве́тхыте цр҃ѣ Кале́ =
2 та Кога́ са бї҃а́ха.
3 радѝ пеларг'.
4 Пе́ларгъ е́ст' гад' фъркат'. и о҆у
5 бї҃ча ради да си хра́ны деца́та,
6 защо́то хо́ди, и пасѐ сі҃чкї҃ю
7 де́н' и щото̀ ядѐ, дова́жда
8 чи гу изблю́ва на пи́линцата
9 си. То́лкос' бѣ́лва Ко́лкото
10 да са на̀си́тет', и що̀то̀ ѡста́
11 ло, държи́ го в уста́та до̀ о҆у́тре,
12 и ако̀ не наме́ри на о҆у́трента́
13 ло́в', изблю́ва им' гу па́к' и
14 ѡну́й щото̀ е́ ѡста́ло ѡт вче́ра.
15 а̀ па́к' деца́та му Кога̀ пора
стѣ́т'

36а 1 стѣ́т' хра́нет' родове́те си.
2 и Кога̀ и́мат' времѐ да минѣ́
3 т' моръ̈́ѐ, илѝ да до́дат' ѡт
4 хара́пска земѐ на та́зи,
5 или ѡт ту́ка ѡтхо́дет' та́мо.
6 тогѝс' деца́та им' съби́рат са
7 по̀ двѐ и га́ждат' баща́та
8 по̀ среди тѣ́х', и тѣи му пома́га
9 т' със Крилѐте, догдѐ минѣ́
10 т' моръ̈́е́то.
11 радѝ многоно́г҃ій.
12 Многоно́г҃ій нари́ча са ѡктапо́д'.
13 и́ма такѣ́взи ѡби́ча́й, о́ти
14 зи́мно времѐ кога̀ е́ти сту
15 де́но, ны̀ излѣ́зува да пасѐ
амѝ си

36б 1 амѝ си ядѐ сам' Крака́та си, и
2 па́к' по̀ ма́лко времѐ излѣ́
3 зуват'. ради ту́й мно́го пѣ́те
4 кога̀ го о҆у́ловѣ́т' риба́рыте,
5 наме́рет' изе́дини му Кра
6 ка́та му. а кога̀ ви́ди ч҃лвкъ
7 чи́ го́ни ста́ва и то́й на ли́це

8 Какво́ са наме́ри под' не́го
9 с̑и ре́ч' ако̀ е́ти ка́мак', ста́
10 ва и той бѣ́л' като и ка́мнатъ.
11 илѝ ако е́ти тревъ, ста́ва и
12 то́й зиле́н', ако посине́й мо
13 рї́е́то, посѝнѣва и то́й. и е
14 стї́е́то му е́ ма́лкыте ри́би, е́
15 ти твѣрде душма́нин' На̀ пи́ката+,
ради́

37а 1 радѝ стру́ѳу.
2 Стру́ѳъ е́ти гад фъркат' и го
3 лѣ́м', чл̄вцыте го ка́зуват'
4 девѐ кушу́. защо́то на Кра
5 ка́та прили́ча като̀ арсла́нъ
6 и на главѣта е́ти Като̀ стру́
7 ѳъ. с̑ире́ч на гад', а на ш̑ї̀ата
8 прили́ча като̀ Ками́ла. по́
9 много т̑ї́ча със краката́ си,
10 не́т̑ї̀ки със крилѐте си. за
11 що́то мно́го е му ме́сото на
12 тѣ́лото. и Кога̀ жà т̑ї́ча ско́
13 ро ска́ча със краката́ си, и
14 вѣ́тарот' на̀ду́ва Крилѐте=
15 му и тъ̑й бѣ́га. гнѣ́здото
си

37б 1 си го пра́ви на̀ пѣсак', а̀ нѐ на̀
2 дарво̀, и кога̀ и́дат' чл̄вцы
3 да го оу̑ловѣ́т, а то́й със кра
4 ка́та си фѣрле песко́т' Кам
5 то̀ тѣ́х', и гы оу̑слепѣ́ва и
6 не ви́дет', а то́й бѣ́га тъ̑й
7 каквото́ пред ре́кох'. стру́
8 ва еица́та голѣ́мы, де́то гы
9 покацѣ́ват' на̀ че́ркува, и
10 Кога̀ снисе́, ниты ги мъ
11 ти като̀ дру́гы гад'. ала̀
12 садѝ сре́що тѣ́х и гы гле́да
13 четы́реде́сет' дны̀. и Кога́
14 жà и́ди же́нката да пасѐ,
15 по̀ напред' дува́жда машка́
рат'

38а

1 рат᾽ и съдѝ чи ги гле́да, и а
2 ко си фъ̀рли ма́лку оу̑ко́ту.
3 ту́такси ста́ват᾽ ѡне́з᾽ еица̀
4 кло́чены. ради ту́й оне́з᾽ чл̄
5 вѣ́цы де́то хо́дет᾽ ради еица́
6 та им᾽, ѡтва́ждат᾽ ѡт дале́к᾽,
7 и стру́ват᾽ кли́к᾽, и те́пет ᾽,
8 а о́нзи гад᾽ ѡбра́ща са ради да вї́
9 ди щò е́ты. и ту́такси о̑у
10 ста́ват᾽ запарто́к᾽ ѡне́з᾽ е
11 ица. а девѐ кушу̀ на̀пу̀ш
12 та гы и бѣ́га. тоги́с᾽ и
13 ловчї́ите ѡтхо́дет᾽ чѝ гы̀
14 зе́мат᾽. ду́мат᾽ нѣ́кый,
15 о́тї да го разпо́рї́ш᾽ тогó зи
деве.

38б

1 девѐ кушу́, и на̀мере́ш᾽ на̀ сто
2 ма́хат᾽ му ка́мачиц᾽ ма́лак᾽, и
3 е́ти твъ̀рде цѣрови́т᾽, на
4 оногó зи де́то го болѣ́т᾽ ѡ
5 чи́те. то́лкози му е́ стома́
6 хат᾽ ла́ком᾽. о́тї туко̀
7 да му фъ̀рлї́ш᾽ жилѣ́зу глѣ́
8 тнува го, и ѡт желѣ́зото
9 щото̀ изва́ди смрад᾽, хо́детъ
10 чѝ гу бирѣ́т᾽ чл̄вцыте, и=
11 пра́вет᾽ гу мно́го цѣ́но ѡт же
12 лѣ́зо де́то е́ты.
13 ѡ густе́р᾽ малоногна᷅.
14 Ду́мат᾽ нѣ́кый заради една̀ жи
15 вї́нъ що са на̀рї́ча косте́ръ-
о́тї

39а

1 о́тї ако ѡдре́жї́ш᾽ през᾽ сред᾽
2 па́к᾽ ста́ват᾽ оне́з᾽ два́та пар
3 ца́ле едно̀. Кога́ вле́зи дъ
4 рво̀, о̑у кракѣ́т᾽ нѣ́кому, и не
5 мо́жатъ да го изва́дет᾽ хеки́
6 мите. да строши́ш᾽ са́лтъ
7 глава́та му, и да я́ гу́дишъ
8 на̀ ра́ната, излѣ́зува, на̀
9 едно̀. и сѣ́кы доби́так᾽ ис

10 церѣва Когà му влѣзи дѣрво.
11 ѡ морскымъ скаръ.
12 Скáрат éти рúба морскà, скá
13 рыте úмать адéть, óти а
14 ко сá оуловѝ нѣкой мѣжки=
15 скáръ оу̂ мрéжата, изваждатъ
гу ри

39б 1 гу рибáрите. или ако са о̂уло
2 вѝ нѣкой жéнски скáръ, съ
3 бúрат са сúчкыте скáры,
4 и ѡткѣснатъ мрéжата ѡт вѣнъ,
5 и тѣй я избáвет. úмать и
6 зьбы голéмы. Сúчкыте рї
7 би щото са оу̂ морїéто глâсъ
8 нéмать, сáлтъ тóзи скáръ
9 úма глáсъ, и пиштú катò за
10 мїя̀. Кáзуватъ нѣкый óтї
11 кóй чýй гласѣт му, струва
12 мнóго чáс, дéто ни мой=
13 да чýй глáсъ чл҃вскы, илú=
14 дрýго нѣщо.
15 ради таóсъ сúречъ пагóнъ
Таосъ

40а 1 Таóсъ нарича са тóзи гадъ дéто
2 му кáзувамы пагѡ́нъ. мá
3 éты твѣрде фудýлъ. защò
4 когà вї̀ди чл҃вцы, простúра
5 си крїлáта, и посáча хуба
6 винѣта си, и гы бї̀й да струв
7 ватъ вѣтаръ. Катò единъ
8 юнáкъ ѡбръжинъ, дéто úма
9 саркáкатъ си пѣлнъ със сайти.
10 Когà съдѝ нà слн҃це ѡбрáща
11 си Крилáта, и си струва сѣ
12 нка със тѣхъ. тóлкосъ ху=
13 бавинѣ му далъ бóгъ, Кóлко
14 то нú единъ зограф, ни мó
15 жи дò крáй да му испúши=
крилé

40б 1 крилéте, защò éти и злá
2 т катò чúстото златò, é
3 ти и сúнъ катò смарàгдатъ.
4 й éти и мáлко червéнъ Катò

5 рубúнет᾽. мà не са баш
6 кѣ тези боѝ, амѝ тóлкози
7 са смéсѣны еднà нà дрý-
8 га, Кóлкото нѝ нà еднó
9 нѣщо ни мòжа да го о̑упри
10 личъ. úма и тýй о̑усезá
11 нѣе. óтѣ когà хвáлы нѣ
12 кой хубавинѣ̀та му, и тóй
13 апѣ̀кáсува, и ѡ́ще тóлко
14 си ѡтвáре крилà̀та си, и ѡ
15 бáжда хубавинѣ̀та си.

Мà

41а 1 когà úди нà лóзе, и тѣ̀рси гла
2 вúната коя́ úма грóзде, и нà
3 будѐ зърнáта нà будѣ̀лáта си,
4 и тѣ́й ѡтважда нà гнѣ́здото си,
5 и хрáны децáта си. Когà вúди
6 чл̄ка, събúра са и стáва Като̀ топ,
7 държѝ и дѣ̀хàнѣ̀ето си, да са
8 глéда като̀ о̑умрѣ́л᾽. илѝ ако
9 вúди чи простúра ракѣ̀та си
10 дà го о̑уловѝ. тутакси по̑у-
11 пикáва му ръкѣ̀та на чл̄катъ,
12 и нéговата си Кóжа, ради да му
13 са погнусѝ на чл̄катъ, да не гу
14 о̑уловѝ. дýмат᾽ нѣ́кѣ̀й, óти
15 да не си попикáва Кóжата, мó
же

41б 1 же да é жúвъ мнóго годúны, мà
2 тóй пò добрѣ́ да жувéй мáлко
3 тýко да нѐ о̑умрѐ ѡт рукà че
4 ловѣ̄ска. Кóжата нéгова дà
5 я́ изгóриш᾽ тѣ́й как сы й сѣ̀съ
6 бодúлыте, и да са нàмáжиш᾽
7 ѡт пéпѣ̀лат᾽ му, когà пáдат᾽
8 кóсмите ѡт главѣ̀та на нѣ́
9 кому тýтакси растѣ̀тъ
10 дрýгы нà мѣ́сто. и ѡ́щи
11 да пѣ́ѣш᾽ пéпѣ̀лат᾽ ѡт кóжата
12 му исцелѣ́ва, ако úма бо
13 лѣ̀сти нѣ́кой на срдцéто.
14 ради ехинтра.
15 Éхисъ сѝреч óхентра, дýматъ
óтѣ

42а

1 о́тї кога́ жа̀ са сме́жат' със же́
2 нката, га́жда мажка̀ретъ =
3 главъ̀та си о̂у же́нската, а́ тї
4 я́ wт ра́достъ прехáпува гла
5 въ̀та на мажка́ретъ и о̂умре́,
6 а̀ кога́ жа̀ роди́ преядат' де
7 ца́та и́ коре́матъ ма́йчин
8 си, и тъ́й излéзатъ, тоги́
9 зи и тї́я̀ догдѐ не́ е о̂умрѣ́ла
10 ко́лко мо́жи да сти́гны изи́да
11 гы, а дру́гите бѣ́гат' насам на̀
12 та́так' и тъ́й на̀ме́рат' селе
13 ме́тъ. ду́матъ нѣкїй о́
14 ти твъ́рде люта́ е та́зи гади́на,
15 ради ту́й и́ма и то́зи газе́п'. за
щò

42б

1 що́то са раждат' и бе́з' wчи́.
2 w е́леном' живїнъ.
3 Е́ленъ нари́ча са по̀ на́ши язи́
4 к' рога̀ч'. и́ма то́зи wбича́й,
5 о́тї ко̂га̀ оустаре́й, wтва́жда
6 и наме́ре гнѣ́здо за̀мийско
7 де́то мирїшат' на ми́скъ,
8 защо́ са на̀ме́рет' на̀ всѣ́ко
9 мѣ́сто таквѝзи замїѐ де́
10 то мїрї́шат' на мю́скъ.
11 Про́чее кога̀ и́ на̀ме́ри гнѣ́з
12 дото, воздѝша си диханїето
13 мно́го пъ́те, догдѐ излѐзи
14 замїя́та въ́н' да я́ изедѐ.
15 и Кога̀ я́ изедѐ, на о́нзи ча́
съ

43а

1 съ тъ́рси вода̀ да̀ пїѐ, и ако не на
2 ме́ри на̀ о́нзи ча́съ вода̀ ту́та
3 кси о̂уми́ра. Каквóто Ка́же
4 и дв̄дъ, и́мже wбразом' жела́
5 етъ елѐнъ на исто́чники во́
6 дныа̀. wт то́зи рога́ча де́то
7 изи́да замїа́та де́то и със мю
8 скъ, събѝратъ человѣ́цыте
9 мю́скатъ. защо́то руга́чъ
10 ако̀ не изедѐ wт оне́зи замїѐ,
11 мю́скъ нѐ пра́ви. И коги́ =
12 му па́датъ руга́та, то́й нѐ

13 излѣ́зува на́ вѣ́нъ да са я́
14 ви́ на чл҃вцыте, илы на̀ доби́
15 такатъ, амѝ скритомъ пасѐ.
защо́то

43б 1 защо́то и сра́мъ да са явѝ
2 бѐзъ руга. ради и́въ гра́дъ.
3 Нарѝча се едїнъ га́дъ и́въ, при
4 лї́ча пелика́ну на ли́це, а̀
5 на снага̀ е́ голѣ́мъ, и на̀ме́ре са
6 по̀ егѵ́петскы мѣ́ста. яде скъ
7 рпї́е́, де́то гы и́ма по̀ оно́
8 зи мѣ́ста голѣ́ми ко́лкото
9 ра́къ мо́рскы. ядѐ и замї́е́
10 те де́то и́матъ крилé. И
11 ради ту́й о҃у ве́хтото времѐ,
12 егѵпте́ныте, почи́таха того́зи
13 и́ва като̀ бо́га, защо́то гы
14 избàвешы ѡт скърпї́е́те, и
15 ѡт замї́е́те фъркáты. а̀
гнѣ̀з

44а 1 гнѣ́здото си не го пра́вы по̀ дъ
2 рвїѧ, амѝ го́ре на Фини́ките+,
3 защо̀то и́ма гади́ны дру́гы
4 чи му ядѣ́тъ пилце́те. и ради
5 ту́й пра́ви гнѣ́здото си по̀ Фї́
6 никыте защо̀ и́ма бодила̀
7 голе́ми, и немо́й да̀ дупрѐ гад
8 илѝ живї̀нѣ, ѡт онези бодї
9 ли. И́ма и дру́га да́рба ѡт
10 бг҃а. о́тї кога̀ едѐ мно́го,
11 ни мо́жи да си изва́ди смра
12 дѣ́тъ ѡт до́лу, и ста́ва му я
13 стї́е́то вѣ́тре о҃у срдце́то
14 като ка́макъ. а то́й Каквò
15 стру́ва о҃утва́жда чѝ пї̀е
ѡт мо

44б 1 ѡт морї́е́то водà, илы̀ ѡт рѣ́кà
2 суле́на, защò по̀ о҃уну́й мѣ́сто
3 на̀ме́рет са рѣ́кы суле́ны =
4 мно́го, и тѣ́и гу сюрдї̀сува
5 ѡт до́лу, и наме́рюва с҃псенї̀е.
6 ѡ ихне́вом' злинъ.
7 Ихне́въ е́ты на̀ ли́це като̀ Кро

8 ко́дїлатъ, ама̀ е́ты пома́
9 лакъ, и лю́спи нѣ́ма като̀
10 не́го. И́ма вражба голѣ́
11 ма съ́с' крокóдила, и коги́
12 жа са бóри wтва́жда дéто и́ —
13 ма ка́лъ мнóго, и са тар —
14 ка́ле вътре о͡у не́ѧ, прòчее
15 излѣ́зува нà слънце, и суш̀ї́
са

45а 1 са, и па́к' wтва́жда чи сà тар
2 кале о͡у калтът'.и тъ́й стру́
3 ва тры че́тыри пъ́те, до́
4 ндеже ста́ны ка́лъ мнóго нà
5 не́го.и тогѝзи wтва́жда дà
6 са бóри със крокóндилатъ.
7 и със аспї́дата, тъ́й са бóри,
8 и я побóрюва.защóтò о
9 на́зи ка́лъ, нѐ wстàва Фар
10 ма́катъ+ аспї́дино да го уже́
11 лы и тъ́й я́ поборюва то́зи
12 ихне́въ.à Кога́ са бóри съ́с'
13 крокóдила.и́ма еднò пї́ли
14 щотò ка́зуват' колоу́стъ+,
15 дéто ядѐ говна́та на Кро-
Ко́н'

45б 1 ко́ндила<каквóто жа го ре
2 че́мъ нà пред>този Колоу́ст'
3 Фъ́рка над крокòндї́ла, и гу-
4 калфѐ по му́цуната, радѝ
5 дà са расърдѝ на Јхне́ват', и
6 да се бї́ят'. Мà то́зи Кро-
7 ко́ндил' случа́ва са мно̀го пъ́те
8 чѝ побóрюва Јхне́ват'.случа́
9 ва са и нà Јхне́ват' чѝ гу по
10 бóрюва.а бóят' и́мъ е́ти
11 заради сарде́лите щотò гы и́
12 ма та́мъ, на рѣ́ка нѝлска
13 я нà мї́си́р'.защóто над'
14 бъ́рзуват са Кòй да едѐ пò =
15 мнóго.
радѝ

46а 1 радѝ га́рванатъ:
2 Га́рванатъ и́ма такъ̀взы
3 бича́й. Нà йу́лї́а мсца ни́как'
4 не пиѐ водà.мака́р' и да му́ и

5 жеднѡ да пїѣ, мⷭ не́ ѣ̀ воз
6 мо́жно, защо́то са за̀пи́ра
7 на̀ гъ́рлото му. заради́ ту́й
8 по̀ оно́зи времѐ гра́чи веле
9 гла́сно. и ту́й е́ти педепсї́а
10 ѡт б҃га на̀ не́го. защо́то кога̀
11 му са ма́лки пи́ленцата нѝ
12 гы хра́ны никакъ, амѝ гы
13 на̀пу́ща самѝ о᷾у гнѣ́здото,
14 а пи́линцата му гладу́ватъ,
15 и гра́чатъ ми́лно. а б҃гъ Ка

то̀

46б 1 то гы глѐда тъ́й домилѣ́ва му
2 и прова́жда мухи́те и дру́гы
3 ма́лкы живї́нѝ, и мї́нуватъ
4 пре́зъ о᷾устата имъ, и тыѐ
5 зе́матъ нѣ́коя и тъ́и са и —
6 ,,схра́нюватъ. Каквото́ пї́
7 ,, ши на̀ кнї́га Їѡ́ва Ка́же,
8 ,, о᷾уготови́ младе́нскымъ га́рва
9 ,, номъ я́сти, о́ныже взал
10 ,, ка́ша, и къ г҃сду пр҃ївива́ша,
11 ,, и то́й о᷾услиша и́хъ. и дв҃дъ
12 ,, Ка́же, на̀ младе́ным га̀рва
13 ,, номъ е́же помоли́ша егѡ̀ и прочих,
14 и дру́гы беззако́ны ѡбича́й
15 и́ма, о́ти Кога̀ е́ гла́денъ, ядѐ

пї́линца

47а 1 пи́линцата си, кога́ са ма́лкы.
2 заради ту́и са мъ́чи и ѡт б҃га на̀ =
3 м҃сца Іу́лїа. а еице́то му да̀
4 му зе́мї́шъ, и да го карашті́
5 сашъ със тотка́лъ мерси́нски.
6 и намажишъ оногозы дето и́
7 матъ пъ́пкы на̀ глава́та си,
8 и исцѣ́ле́етъ. ду́матъ о́тї
9 да намер҃ї́шъ еица̀ га́рванскы.
10 про́чее да̀ гы́ свъри́шъ чѝ да̀
11 гѝ гу́дї́шъ на̀ гнѣ́здото му пакъ,
12 а̀ га́рванатъ като вї́ди чѝ
13 ни са измъ́тюватъ, ѡтва́жда
14 чѝ доне́сува една̀ трева̀,
15 чѝ туку я́ допрѐ до̀ еица́та

и доважда

47б

1 и дова́ждатъ на̀ пѫ́рвѣатъ си
2 чи́нъ+. и заради тѣ́й зна́й како́
3 инѱѣти́суватъ чл҃цыте
4 заради тревѣ́та да̀ я́ зе́мат҃.
5 ту́ко я допрѐ на̀ яица́та си,
6 и па́к҃ го зе́ма чѝ гѫ̀ фѫ́рле у
7 пу́сто ме́́сто, ради да не го на̀
8 ме́рет҃ чл҃ците. про́чее оне́́зы
9 чл҃цы де́то го па́зетъ ради би́л
10 ката+, ту́ко да̀ го вѣ́детъ
11 чѝ ка̀цны на̀ гне́́здото, фѫ́р
12 лет҃ илѝ със лѣ́къ, илѝ със пу́ш
13 ка, чи го оубѣ́ят҃. и тѣ́и зе́мат
14 она́зи тревѣ́. защо́то ѡна́зи тре
15 ва̀ е́ти бесцѣ́на, на̀ оне́́зы жены
де́то са

48а

1 де́то са мѣ́четъ кога̀ ра́жда
2 тъ. ту́ко да̀ я зе́матъ о᷑у
3 ръкѣ́та, и ра̀жда без ны една̀
4 бо́лестъ. та́зи тревѣ́ и́ма
5 ха а᷑ цр҃и́ците не́́коги си за̀
6 многоцѣ́на. и́ма и ту́й о́тѣ
7 же́лчатъ на̀ га́рванатъ, е́тѣ
8 ху́баво на̀ сланча́сана чл҃ка.
9 ту́й като̀ зна́й га́рванат҃
10 чѝ гу го́нет҃ ради жълчтѣ́ му. Ко
11 га̀ го оуловѣ́тъ, а то́й спу́ку
12 ва си жълчѣ́тъ, и кога го ра
13 спо̀ретъ нѐ наме́рет҃ ни́що
14 же́лчъ. про́чее нещѐ тѣ́й, а
15 мѝ и́щи да са о᷑убѣ́й със пу́шка,
ради

48б

1 ради да наме́рѣ́ш҃ жалчтѣ́ му.
2 ради Кѵ́кнѣ́ гад҃ мо́рскы.
3 Кѵ́кнъ, е́ты га́д҃ мо́рскы, със
4 дѣ́лгы крака̀, и крилѐ бѣ́лы.
5 и́ма такѣ́взы ѡбича́й, и позна́
6 ва си кога̀ жа о᷑умре́. и кога̀
7 ви́ди ка́къ жа̀ о᷑умре́ ско́ро, Тры́
8 дне на̀ пред, динѣ́мъ и нощѣ
9 а́мъ пѣ́ху́баво и сла́тко,
10 и та́ко пѣ́вшемъ издѣ́хнетъ.
11 и туй премену́ва на̀ чл҃вцыте
12 де́то гы и стра̀х҃ ѡт смертѣ́тъ,
13 защо̀ ту́й извѣ́ству́ва Ка́-

14 ко обѝча смартѣ си, дéто със
15 песнѝ и със рáдостъ о᷄умѝ́ра,
ради

49а 1 щóто със едúнъ драмъ ѡт тѣ́хъ да
2 напóйшъ ѡногóзи дéто é сла
3 нчáлъ, илы́ трéскафъ, илѝ
4 женà дéто свѣ́рзана ѡт врá
5 жба, илы̀ на кракá, илѝ нà
6 ѡчѝ и нà срдце, тóизи чáсъ
7 исцѣлѣ́ва.
8 ради лéву цáрю.
9 Лéвъ+ éти цáр над сúчкыатъ
10 добúтакъ четверонóгны.
11 Каквóто éти и о᷄урéлатъ
12 над сúчкыте гадовѐ фъркаты.
13 дéто го нàрѝчами арслáнъ,
14 и úма гърды голѣ́мы, и колѣ́
15 ны прáвы, кракáта му са
пѣ́лна

49б 1 пѣ́лны и страшны, и пóглé
2 датъ му éты цáрскы и стрá
3 шенъ. Кóсаматъ му éти
4 голѣ́мъ. о᷄устáта му шурóки.
5 ребрáта му сúлны и éкы.
6 нà гарбóтъ пѣ́лнъ и тлѣ́стъ
7 нокте́те му голѣ́ми. вър
8 вежатъ му é фуду́лски, шѝе
9 та му пѣ́лна. И когà жа
10 о᷄уловѝ лóвъ, не слáга шѝе
11 та си, илы̀ главáта си дó
12 ло, амѝ са държѝ гóре Ка
13 тò цáръ непоклонéнъ. Кó
14 калите му нѣ́мат ду̀пки,
15 ниты̀ мóзакъ, катò дру́
гы

50а 1 дру́гы добúтакъ. мнóго
2 ядѐ, и мáлко водà пѝе. й
3 ма и ту́й, óти нитѝ когѝ
4 é глáден твѣ́рде, ниты̀
5 когá е сúть, мóжи да го =
6 зàдържѝ нѣ́кой. амѝ Ко
7 гà éти ниты̀ глáденъ,
8 неты̀ сúтъ твѣ́рде. ту
9 гúсъ са смирѣ́ва. И когà
10 éти млàдъ нѐ развáле мà

11 ндрите, сирéч' да̀ ядé =
12 ѡвцы̀, неты̀ говéда пи́
13 томны ядѐ, защóто мó
14 жи да̀ хóди да ловѝ дивїя
15 т' добúтак'. а когà о͡у
старéй

50б 1 старéй, и немóй вѐки да̀ хó
2 ди на̀ лóв' дúвны. тогúс'
3 ѡтхóде и на̀ мáндры, и на̀
4 конїѐ и на̀ гувéда. Когà
5 са разболéй, и дóди на̀ съ
6 мъ́рт', дрýгы цъ́р' нéма,
7 сáлт' да̀ ядé пúѡик' сирé
8 ч' дéто го кáзувами маїмун.
9 защóто когá са разболéй рї́
10 жа висóко. сичкїю доби́
11 так' са сабúра при нéго.
12 тогис' ѡтвáжда и маимý
13 нат', със' дрýгїат' доби́
14 так' и го грáбнува, и гу
15 изúда. úма и тýй чýдо,
от̀ї

51а 1 ради фúсал' черноморскы.
2 Намéре са на̀ чéрно морїѐ що са
3 на̀рї́ча фúсал'. и тóй нѣ́ма
4 о͡уста̀ нитѝ глава̀, сáлт' о͡у
5 средъ́та úма о͡уста̀, и ѡт та́
6 м' едѐ и живýва, да ни гу з=
7 нàй нѣ́кой и гу едѐ когá го на
8 мéри о͡умрѣ́л'+, о͡умúра илы̀
9 да го оуловúш' жúвъ в раката
10 испри́щува му са ракъ́та, и
11 пýкнува чл҃вкат' óнзи.
12 О͡у хúндската рѣ́ка̀, намéре
13 са еднà рúба. и онáз' рї́
14 ба кóлкото живéй мó
15 жи да я̀ вїди чл҃вк. защó
то

51б 1 то сѣ́коги о͡у далбочинъ̀ съдѝ.
2 а̀ Когà о͡умрѐ, тугúзи излѣ́
3 зува вън' на̀ рекъ́та като̀
4 лúст'. онáз' рúба туко а̀ глé

5 дат' чл҃вцыте. мѝ да я́ о҆уло
6 вът' със ракъ не сме́ет' за
7 що́то ту́ко да у́ о҆уловѝ нѣ́кой
8 чл҃вкъ ни зна́ел', о҆умі́ра злѝ
9 см҃рт'. защо́то изгни́ва
10 тѣ́лото му, и са ступ҃ва, чѝ
11 о҆умі́ра про́чее о́нзи чл҃вк' =
12 ради́ хи́на:
13 Хи́на е́ти то́зи га́д' що́то го
14 нарі́чами гъ́ска, wби́ча дѝ
15 хо́ди по водъ́та и да са къ́пи.

йма

52а 1 и́ма такви́зи прему́дростъ wт б҃га,
2 и кога́ са разболей, и едѐ ма
3 ру́лы, или дїви́, илѝ пи́том
4 ни, ту́такси ҃ сюрдї́сюва,
5 катѝ и чл҃вкъ, и исцелѣ́ва.
6 ду́мат' нѣ́кїй, о́тї туко дѝ
7 еде́ ли́ст' wт дафи́на, ẃчас'
8 о҆умї́ра. и́мат' и то́изи а—
9 де́т' дивѝте гъ́скы, о́ти
10 когѝ фъ́ркат' по пу́стїне, сѣ́
11 ка даржѝ пѝ еди́н' ка́мачицъ
12 в уста́та си ради да са нѐ исма́
13 мет' чѝ вї́кнат', чи гы чу́й'
14 о҆урелат', и гы о҆уловѣ́ва.
15 ради лѣ́стwвицата.

хели

52б 1 Хелидо́н' и́ма аде́т'. туко дѝ
2 извѝдїш' wчи́те нѝ пи́лин
3 цата и́, wтважда чѝ доне́су —
4 ва еднѝ би́лка що́ са нѝри́
5 ча лѣ́сто́вичото, и със о҆ну́й
6 трї́й о҆у́чите им', и прегле́да
7 т'. и́ма и дру́га прему́дростъ
8 о́ти да са испи́та нѣ́кой, чѝ
9 да нама́жи пи́линцата и́ догдѐ
10 ни са пока́ралы і҃ще кри
11 лѝ, чѝ да гы нѝма́жи със ка
12 ква́ ще бо҃. а ма́иката имъ
13 wтхо́де чи доне́сува еднѝ тре
14 въ, и гы потры́й и ста́ватъ
15 па́к' че́рны. Кога́ жѝ пра́

вы

БЕЛЕЖКИ

към текста на „Люблянския физиолог“

л. 1а

р. 1 написан с червено мастило, така също и началната орнаментна буква *К* на р. 2.

р. 9+ глоса на полето: е́рабиц.

л. 1б

р. 3+ глоса на полето: ко́киса.

р. 10 написан с червено мастило, така също и началната орнаментна буква *Т* на р. 11.

л. 2а

р. 1 на̀ме́ретса.

р. 2 Ка́зуваса.

р. 5 и́маги.

р. 8 гнѣздотому; всички местоименни и глаголни клитики, които в текста почти винаги са писани съединено със съседните думи, в настоящото издание пиша разделено, както в съвременния български правопис. Това не засяга члена, който в оригинала винаги е писан свързано с думата, на която е клитика.

л. 2б

р. 3 краят на този ред в преписа не се чете добре; може би там има само остатъци от някакъв орнамент, написан с червено мастило.

р. 4 написан с червено мастило, също така началната орнаментна буква ѱ на р. 5. Тази буква навсякъде в текста транскрибирам като пс.

р. 8+ и 9+ на полето глосата а р с л а́ н а се отнася към двете означени места в текста.

р. 15+ На полето глоса ш ї е т а.

л. 3а

р. 2 ближо — така!

р. 15 ни́лская. Формата на сложното склонение на прилагателните в ЛФ се явява твърде рядко, изключително в географските названия и в заглавията, съдържащи също и други следи от старобългарския първообраз.

л. 3б

р. 9 заглавие, написано с червено мастило, също и началната орнаментна буква *К* в текста; в заглавието формата крокондїлом е следа от оригинала, писан на някоя редакция на старобългарски език. Същият начин на архаизация се явява през този период в дамаскините от XVII и XVIII в., писани на новобългарски език.

р. 11+ глоса: гущеръ.

р. 11—12 гошреръца така! грешка вм. гощерица.

л. 4а

р. 6 нилская, срв. л. 3а, р. 15.

р. 9 гра́бноватъ е форма на 3 л., ед. ч., както би произтичало от конгруенцията: види. . лошавъ вълкъ . . . ядѐ. Ако това не е погрешна употреба на формата от мн. ч. за ед. ч. (под влияние на иначе формулирано изречение в оригинала?), тук трябва да се търси образец от старобългарския. А може би в преписа е грешка вм. + грабнова того?

р. 13 и 15 водѣта и също така напр. л. 4б, р. 4 глъвѣта, л. 6а.

р. 2 брадѣта, л. 6б, р. 3—4 срѣдѣта; но срв. по-горе р. 4 годїната и също напр. л 3б, р. 15 ко́жата, же́лвата. Тази редуваща се употреба на двете окончания *а* и *ѣ* (без оглед на синтактичната функция) на даденото съществително от ж. р. и често за същите лексикални единици е характерно за текста на ЛФ.

л. 4б

р. 1 водѣта — така! Иначе в сравнение с кустоса[5] на предишната страница (вода́//водѣта).

р. 1 добря́ (±ѣ) — изключителна в този текст промяна на ѣ́>' а под ударение и допълнително в краесловието.

р. 6 слъцы́ — така!; същата форма салца, салци се явява редовно в така наречения Сливенски неделник, ръкопис от 1875 г.: сега го подготвям за печат заедно с д-р М. Стоянов от София. Извадки от текста с опростен правопис д-р М. Стоянов е обнародвал в „Старобългарска литература“, кн. 7, София, 1980.

р. 3 и 10: кога́ жа̀ изедѐ; Кога̀ жа го о͡уловѣтъ чл҃вцыте га́жда. . . Бъдещата форма жа+v тук е употребена не във футурална функция, но за означаване на редовно действие, което винаги се повтаря; такава употреба на формата за бъдеще време тук е по-честа, отколкото в съвременния литературен език.

л. 5а

р. 7+ на полето глоса: трохили; срв. на л. 45а, р. 14 трожилъ с думата колоу͡стъ; такава разлика в правописа на основната и изясняваща дума може да бъде обяснена само с факта, че ръкописът на ЛФ е препис от готов, основно идентичен текст.

л. 6б

р. 1 о͡увморїѐто; контаминация на предлозите *у* и *в*, срещана в този текст неколкократно; освен това всеки от тези два предлога е употребяван тук горе-долу с еднаква честота, която може да свидетелствува, че наистина *у* и *в* са били употребявани успоредно в диалекта на преводача. Срв. L. Miletić. Das Ostbulgarische. Wien, 1903, p. 145: уф петъко; там има бележка за употребата на трите предложни форми в североизточните говори.

р. 7—8 упа́шката голѣму ри́бу. Това изглежда на изчезваща употреба на окончанието за дат. ед. ч. м. и ср. р. за ж. р.; може би това е вторичен архаизъм на тази редакция на литературния език.

---

[5] Кустос — долу на страницата първата сричка или първата дума, с която започва следващата страница.

р. 9 доби́такоѵ зе́малнїю. Членът *-от* се явява в този текст като редуване с *-ат* при съществителните. *Добитак* има две засвидетелствувани форми, така както всички по-често употребявани съществителни от м. р.

л. 7а

р. 13 борто́гáлатъ — така! [Португалия].

л. 8а

р. 5+ глоса на полето: мà; от контекста се вижда, че това е изпуснат съюз в означеното място на текста.

р. 7++ глоса: калїонъ при гимїя; [галеон?].

р. 10+++ глоса на полето: и чл̄вцыте.

л. 8б

р. 15 след този ред се явява празнина в текста, неизвестно колко дълга; липсват най-малко два листа.

л. 9а

р. 1 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно оу на р. 2.

л. 9б

р. 7 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *К* на р. 8.

р. 15: след този ред има липса в текста, не по-малка от 2 листа (4 с.); на л. 10а нов разказ — за лъва, без начало.

л. 10а

р. 3+ глоса: а̂рсла́нъ.

р. 10+ глоса: злины̀

л. 10б

р. 8+ глоса: женскїю арсла́нъ.

р. 15 след този ред има прекъсване в текста.

л. 11а

р. 2 шуро́ка — така!

р. 5+ глоса: зїхи́рь.

л. 12а

р. 3—5: цитат на покварен старобългарски език в украинска редакция.

р. 6: от ради. . . е написан с червено мастило, така също и началната орнаментна буква *А* на р. 7.

р. 8+ глоса: живїнь́.

л. 12б

р. 11 коко́жкыте — така! (-ж-!); това е вероятно доказателство за фалшива етимологизация на правописа; срв. също кустоса след р. 15 на същата стр. В текста на ЛФ има около 20 такива случая на замяна на букви, означаващи беззвучни съгласни със звучните им съответствия и обратно; в някои случаи са прибавени поправки над погрешно написаните букви.

р. 14 сре́що вм. срещу; графична свръхправилност в позиция, където се проявява специфична редукция на неударената гласна *о>у*? Срв. л. 13а, р. 2 издоша́ва.

л. 13б

р. 3 е написан с червено мастило (заглавието), също така и първата орнаментна буква *Б* на р. 4.

р. 13 баба́р' — така! може би също барба́р'.

л. 14а

р. 7—8 съкратената форма на модалния глагол *могж немо́й тук е употребена като неспрегаема в 3 л. мн. ч.?

р. 12 ка́ман' или може би ка́мак'.

л. 14б

р. 5 от ради е написан с червено мастило, така също началната орнаментна буква *Н* на р. 6.

л. 15а

р. 2—3 wбретает'; думата и нейната форма са старобългарски; срв. р. 11—зна́ет'.

р. 4 написан е с червено мастило, така също и началната орнаментна буква на р. 5.

р. 12 жащо — така!

л. 15б

р. 6 сут', старобългарска форма 3 л. мн. ч.

р. 15 ги́псови може да се прочете и гипювы.

л. 16а

р. 2 е написан с червено мастило, също така и началната орнаментна буква *Г* на р. 3.

л. 16б

р. 15 След този ред има прекъсване на текста, неизвестно колко дълго. Следващата тетрада започва с началото на ново изречение в друг разказ (за вълка).

л. 17а

р. 1: това е по-нататъшно продължение на разказа за вълка; в запазения текст на ЛФ липсва началото на това заглавие.

л. 17б

р. 1: от ради е употребено червено мастило (заглавие), така също е написана началната орнаментна буква *П* на р. 2.

р. 5+ глоса: о͡усы.

р. 9: над кожарите е добавено *ш* над *ж*.

л. 18б

р. 5 други така, вместо друга.

р. 6: като трубентара; управление *като*: съществителното е в род.-вин., за лице.

р. 8+ глоса: пеé.

р. 13 оу̑вѣ среди, срв. л. 6, отпратка към р. 1.

р. 11—12 да ни са оу̑вунѝ (да се увони); срв. по-горе вунé с мирис; тук употребата би потвърдила, че вунé е употребено в това положително значение под чуждо влияние.

л. 19а

р. 3 жа оудáри — бъдеще вр.; това е без изключение употребявана форма в ЛФ.

л. 19б

р. 3—4 мърша ни едѐ/нитѝ нà нéгу кáцнува — така! Липса на съгласуване по род под влияние на превеждания оригинал или нéгу е също местоименна форма в женски род.

р. 13 нà времéнѣ; не съм сигурна дали това е реликтна форма на спрежението, запазена в наречието, или също влияние на старобългарския език.

л. 20б

р. 2 кóжар — така! Срв. л. 17б, отпратка към р. 9.

р. 3 сѫщїх (Ген-Лок.) тук е употребено без смисъл във функцията на имен. пад. мн. ч. Вероятно е грешка на преписвача.

р. 15 кóсифатѣ — така! Неясно значение; може би е грешка на преписвача вм. кóсиратѣ 'кос'.

л. 21а

р. 1 ядътѣ — така! по-иначе, отколкото в кустоса на предишната страница.

р. 2 написан е с червено мастило, също и началната орнаментна буква *М* на р. 3.

л. 21б

р. 10 написан е с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Н* на р. 11.

л. 22а

р. 6 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква оу̑ на р. 7.

р. 14 наритатѣ; над *т* е написано ч (= наричатѣ).

л. 22б

р. 4 глоса: свúри.

р. 5 смѷ̀рната и преди това, л. 22, р. 14 и 15, също р. 11 егрѷ́па — буквата ѵ е много рядка в този текст; явява се само в думи от чужд (главно гръцки) произход.

р. 14 е написана с червено мастило, подобно на началната орнаментна буква *М* на р. 15.

л. 23а

р. 2 жа стáны глáдѣ; р. 7—8 жа бъ́ди глáдъ р. 12 жа бъ́ди глáдѣ, също р. 13 кога жа бъ́ди дъ́ждъ — в този контекст формата, съставена с *жа*, има функция на бъдеще време.

л. 23б

р. 11—12 сѣрматопраа́ — неясно; може би сърма добрая́?

л. 24б

р. 1 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Н* на р. 2. Така също р. 12 и 13.

р. 15+ глоса: арсла́н^{ι}.

л. 25а

р. 7 голе́лы — така, вм. голе́мы.

л. 25б

р. 1+ глоса: лѣкуви.

р. 8: над свьр́жи е добавено (= свьр́рши).

л. 26а

р. 15 силѣх^{ι} — остатък от старобългарския оригинал.

л. 26б

р. 2 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Е* на р. 3.

р. 14 ку́фъ — така! * — χ > — ф.

л. 27а

р. 13+ глоса: доби́так^{ι}.

л. 28а

р. 10 чл̄вака — така; върху буквата *к* има някаква поправка.

л. 28б

р. 7+ глоса: чѫ́нки; интересно, защото в целия текст е многократно отї, без обяснение дотук; тук значи 'защото'.

л. 29б

р. 4 смешенїй; следа от старобългарския оригинал.

р. 6 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Н* на р. 7.

р. 6 навиратѡм^{ι} — деформирана следа от старобългарска морфология; може би по-ранната версия на превода в заглавието е звучала ѡ навирѣ томь?

л. 30а

р. 11 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *О* на р. 12.

л. 30б

р. 13+ глоса: исцелѐни.

л. 31а

р. 2+ глоса: потѝри; пахар, срв. нем. Becher, пол. puchar.

р. 13—14 деформиран цитат на старобългарски език, съкратен.

р. 15 е написан с червено мастило и е наслов на главата, която на следващата страница започва с началната червена орнаментна буква *С*.

л. 31б

р. 3+ глоса: сѣкакви.

л. 32б

р. 6 е написан с червено мастило; също и началната орнаментна буква *Н* на р. 7.

р. 6 заглавието е в деформирана старобългарска езикова форма; латинска лексика natura!

л. 33а

р. 7 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *И* на р. 8.

р. 13 нимой да за́пы; вероятно последната дума е погрешна вм. заха́пы.

р. 14: в думата зъбы е подчертан от друга, по-късна ръка Ъ, а на горното поле на страницата има към него добавка, както в Cod. Kop. 31: -Ъ- (а$\wedge$о)

л. 33б

р. 6+ глоса: зихи́р'.

р. 11 царїе́то; Coll. = мн. ч., срв. по-горе палатїето.

р. 12 самъ́ртны b>a; остатък от сръбска редакция, или само влияние на тази редакция на старобългарски върху правописа (?)

л. 34а

р. 9 е написан с червено мастило, също и орнаментното начално *Н* на р. 10.

р. 13 самъ́рт'; срв. по-горе р. 5 смартѣ, също л. 33б, р. 12 самъ́ртны — следи от сръбска редакция на оригинала на този откъс?

л. 34б

р. 5 е написан с червено мастило, както и началното орнаментно *Н* на р. 6.

л. 35б

р. 3 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *П* на р. 4.

р. 4 е́ст' — следа от старобългарския оригинал; единствена употреба на тази форма за 3 лице в ЛФ. Преобладава решително формата е́ти, а покрай нея се срещат спорадично общобългарски форми и в редуциран вид и, й.

л. 36а

с. 11 е написан с червено мастило, също и орнаменталното инициално *М* на р. 12.

л. 36б

р. 15+ глоса: ско́иката; пи́ката може да бъде също пи́ната; кустосът ради́ не е достатъчно доказателство, че лист 37 действително продължава текста на лист 36. Такова начало на заглавната дума, както

на л. 37а (радѝ Стру◊у), е твърде типично в ЛФ, а от текста за октопода не следва, че той свършва на р. 15, л. 36б. Не е изключено, че между лист 36 и 37 е имало два или четири листа, които са съдържали друга заглавна дума: в сегашната подредба тези листове са средата на незашиваната тетрада.

л. 37а

р. 1 е написан с червено мастило, както началното орнаментно С на на р. 2.

р. 10 нéтїки 'не само', 'по-малко, отколкото'?

л. 38а

р. 1 съдѝ; срв. по-горе л. 37б, р. 12 садѝ (*sěd—); двата облика на този глаголен корен се срещат в ЛФ няколко пъти.

л. 38б

р. 13 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *Д* на р. 14.

л. 39а

р. 1 ѡдрежїш'; би могло да бъде също: ѡджежї я́ (неясно).

р. 11 е написан с червено мастило, също началното орнаментно *С* на р. 12.

л. 39б

р. 15 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *Т* на л. 40а, р. 1.

л. 40а

р. 5 посáча — така! итератив от перфект посóча; съвременният бълг. литературен език си служи с формата посочвам, но Л. Милетич в увода на Свищовския дамаскин (Свищовски дамаскин. С., 1923) отбелязва сред нетипичните, регионалните итеративни глаголи и този (с. 45, примера от с. 302 и 527 на паметника: посá чаше, да ни са посачами).

р. 8 ѡбръжин' (*обрѫжьнъ? срв. орѫжые и др.).

л. 40б

р. 15: на този ред текстът за пауна прекъсва и преди лист 41 липсва неизвестно количество от текста, но не по-малко от две страници (1 лист). Листове 41—48 представят компактен текст и пълна тетрада, може следователно да се допусне, че между сегашния лист 40 и лист 41 липсва също цяла тетрада (8 листа).

л. 41а

р. 1: тук е по-нататъшното продължение на разказа за ежа; началото на тази заглавна дума липсва в запазения текст; също никъде не е отбелязано развитието на животното.

р. 2 коя́; характерна черта на езика на ЛФ е между другото появата на относителни местоимения и наречия (relativa) без общобългарската частица -то; това е архаична черта, типологично обща със севернославянските езици, където relativa са формално идентични с въпросителните местоимения и наречия.

л. 41б

р. 1—2: жи́въ, но жуве́й; в ЛФ успоредната форма жив-//жув- засяга еднакво прилагателното и глагола, но в този случай, при две противоположни съчинително свързани изречения с общ подлог, е послужила може би като допълнителен начин за формално различаване на сказуемите.

р. 8—9 на нѣ́кому; свързване на по-нова аналитична конструкция с по-стара — синтетична (дат. пад. ед. ч. м. р.) — склонитбено-синтактичен остатък!

р. 14 е написан с червено мастило, също и началното орнаментно *Е* на р. 15.

л. 42а

р. 1 сме́жат' вместо смешат'.

л. 42б на горното и лявото поле се намират от по-късна ръка бележки, засягащи начина за разчитане на отделни букви: -би (при wбича́й, р. 4); -Ъ- (при пъ́те, р. 13); при ми́скъ (р. 7) има обяснение масть — неясно.

р. 2 е написан с червено мастило, също така и началното орнаментно *Е* на р. 3.

р. 6 за̀ми́ско; друга ръка е подчертала в текста буквата *а̀*, но няма бележка в полето към тази дума.

л. 43а

р. 2—3 тутакси — подчертано от по-късна ръка и на горното поле бележка: тутакси=eo momento.

р. 4—6 деформиран старобългарски цитат (украинска редакция).

р. 6 wт то́зи рога́ча — може би вместо тогóзи?

р. 11 коги́ — подчертано от по-късна ръка и в полето забележка: когда.

р. 14—15 доби́такатъ — цялата дума в текста е подчертана и в полето забележка от по-късна ръка:марва.

р. 15 ами́ — подчертано и в полето забележка: ама.

л. 43б

р. 2 руга́ — подчертано от по-късна ръка и на горното поле забележка рогъ; цялото заглавие за елена е било явно предмет на нечие специално внимание и езиков анализ. Може би това е направил самият Копитар: за това свидетелствува смесването на латински, старобългарски и сръбски елементи.

р. 2 от ради е написан с червено мастило, така също и началната орнаментна буква *Н* на р. 3; гра́дъ е очевидна грешка вм. гадъ 'птица'.

р. 7—8 така: по̀ оно́зи мѣста вм. по оне́зи мѣста.

р. 12—13 почи́таха тогóзи и́ва като̀ бóга — частична употреба на склонитбените форми (род. — вин.) на одушевените съществителни за м. р. — за лица; срв. р. 4 дат. пеликáну.

л. 44а

р. 2+ глоса: лѣшнїк'; от тази глоса се вижда, че думата е била название на орехи, не само на лешници.

л. 44б

р. 6 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *И* на р. 7.

л. 45а

р. 7 аспїдата — първото *а* е, както в старата кирилица, а останалите две *а* — както в целия ръкопис.

р. 10+ глоса: зехи́рет.

р. 14+ глоса: тро́жил'.

л. 45б

р. 3 калфе́ — сравни писането на *ж* за *ш* и обратно; кълве́.

л. 46а

р. 1 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Г* на р. 2.

л. 46б

р. 8—13 деформирани старобългарски цитати, но украинската редакция е ясна.

л. 47а

р. 6—7 оногóзы детѝ и́матъ пъ́пкы. . . и исцѣлéетъ — липса на конгруенция относно числото, също и при употребата на окончанието -тъ в 3 л. ед. ч., както в старобългарски език.

л. 47б

р. 2+ глоса: карáр'.

р. 9—10+ глоса: тревът.

л. 48а

р. 14—15 нещé тъ́й, ами́ и́щи да са оу̂бїй. . . — 'не може'. . . 'трябва'; може би това е фразеологична калка от някакъв романски език? срв. употребата на лат. noli.

л. 48б

р. 2 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *К* на р. 3.

р. 4 дъ́лгы кракà; крак е характеристична лексема за Централна и Източна България и само нея употребява ЛФ в текста. Обаче -ног- се появява в сложните прилагателни, заети от старобългарски: четвероногни и малоногая.

р. 8—9 динїáмъ и нощїáмъ — склонитбени остатъци (I, ед. ч.) във функцията на наречия.

р. 10 пѣвшемъ — някогашно действително претеративно причастие във функцията на сегашно действително причастие.

л. 49а

р. 1—7 е край на заглавие, чието начало липсва в запазения текст на ЛФ. Не се знае колко страници липсват между сегашните листове 48 и 49, но понеже свободният (сгънат) лист 49—50 съдържа непрекъснат текст, може да се заключи, че той е бил средата на загу-

бената тетрадка. Това би означавало, че между л. 48 и 49 липсват най-малко 3 листа (6 страници), които представят останалата част (началото) на тази свезка. Всички тези бележки се отнасят mutatis mutandis за сегашния лист 51 и 52: че пред с. 51а би трябвало да липсват най-малко 3+3 листа, т. е. 12 страници текст (край на по-предната свезка и началото на онова, чиято среда са листовете 51 и 52). Целият текст е писан на същата хартия, следователно и начинът на сгъване на тетрадките е трябвало да бъде постоянно еднакъв. На такива основания се опира изчислението, че в ЛФ липсва около половината от първичния текст.

р. 8 е написан с червено мастило, също началното орнаментно *И* на р. 9.

р. 9+ пълны — така! Иначе в сравнение с кустоса на л. 49а.

л. 50а

р. 3—5 нити. . . гладенъ, ниты. . . ситъ можи. . . , също р. 12—13 ѡвцы, неты̀ говéда пи́томны ядѐ — два случая на т. нар. единично отрицание (славянската конструкция би съдържала отрицание: не можи, р. 5, също не яде, р. 13). Влияние на романския синтаксис

л. 50б

р. 15: на този ред откъсът на текста прекъсва и не продължава по-нататък в запазения ръкопис.

л. 51а

р. 1 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Н* на р. 2.

р. 8+ две глоси: в лявото поле пс̑офїсалъ, на дясното поле псофи́салъ.

р. 12 Буквата ѡ е украсена и написана с червено мастило.

л. 51б

р. 12 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Х* на р. 13.

л. 52а

р. 15 е написан с червено мастило, също и началната орнаментна буква *Х* на р. 1, с. 52б.

л. 52б

р. 15 и кустоса: пра́вы е последната дума на запазения ръкопис; след тази страница е трябвало да следват още най-малко три листа (6 страници); вж. отпратката към р. 1—7 на л. 49а.

СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ В ОКРЪЖНАТА БИБЛИОТЕКА ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ДАРИНА КАРАДЖОВА

Неотдавна, по време на последното подреждане на фонда от старопечатни книги във Великотърновската окръжна библиотека, се установи, че библиотеката притежава и малка сбирка от десет славянски и два гръцки ръкописа. Някои от славянските ръкописи са ценни в палеографско, литературно-историческо и езиково отношение. Повечето от тях са постъпили като дар от търновски граждани през 30-те и 40-те години на века.

Благодарение на любезността на ръководството на библиотеката успях да се запозная със съхраняваните там ръкописни книги.* По-долу обнародвам кратки описания на славянските ръкописни паметници със сведения за обема им, писмовния материал, почерка, правописа и езика, украсата и подвързията, както и за съдържанието.[1] Приведени са по-ценните бележки на писачите и по-късните приписки, а така също и данни за историята на ръкописите. При определяне хронологията на недатираните ръкописи са използувани намиращите се у нас филиграноложки пособия.[2]

I. ТРИОД ПОСТЕН ОТ 60-те години НА XIV в.

254 л. хартия; 285×205 мм. Началото и краят липсват (липсва цялата I тетрадка, л. 1 от II тетрадка, л. 1 и л. 8 от XVII тетрадка и последният л. 8 от крайната XXXI тетрадка).

Водни знаци — бик (у Briquet≈№ 2748 от 1341 г. и ≈№ 2751 от 1353 г.); птица (у Mošin, Traljić≈№ 6612 от 1335 г. и ≈№ 6623 от 1336 г.); секира (у Briquet≈№7489 от 1349 г., у Mošin, Traljić ≈№ 4628 от 1349 г.); ключ (у Mošin, Traljić≈ № 2681 от 1354 г., 1352/56 г. и ≈ № 2691 от 1354 г.). Добавените листове 79аб, 149а—159б и 193аб имат воден знак — котва в кръг с трилистник, и контрамарка — детелина с инициалите IB (у Mošin≈ № 2186 от 1650 г.).

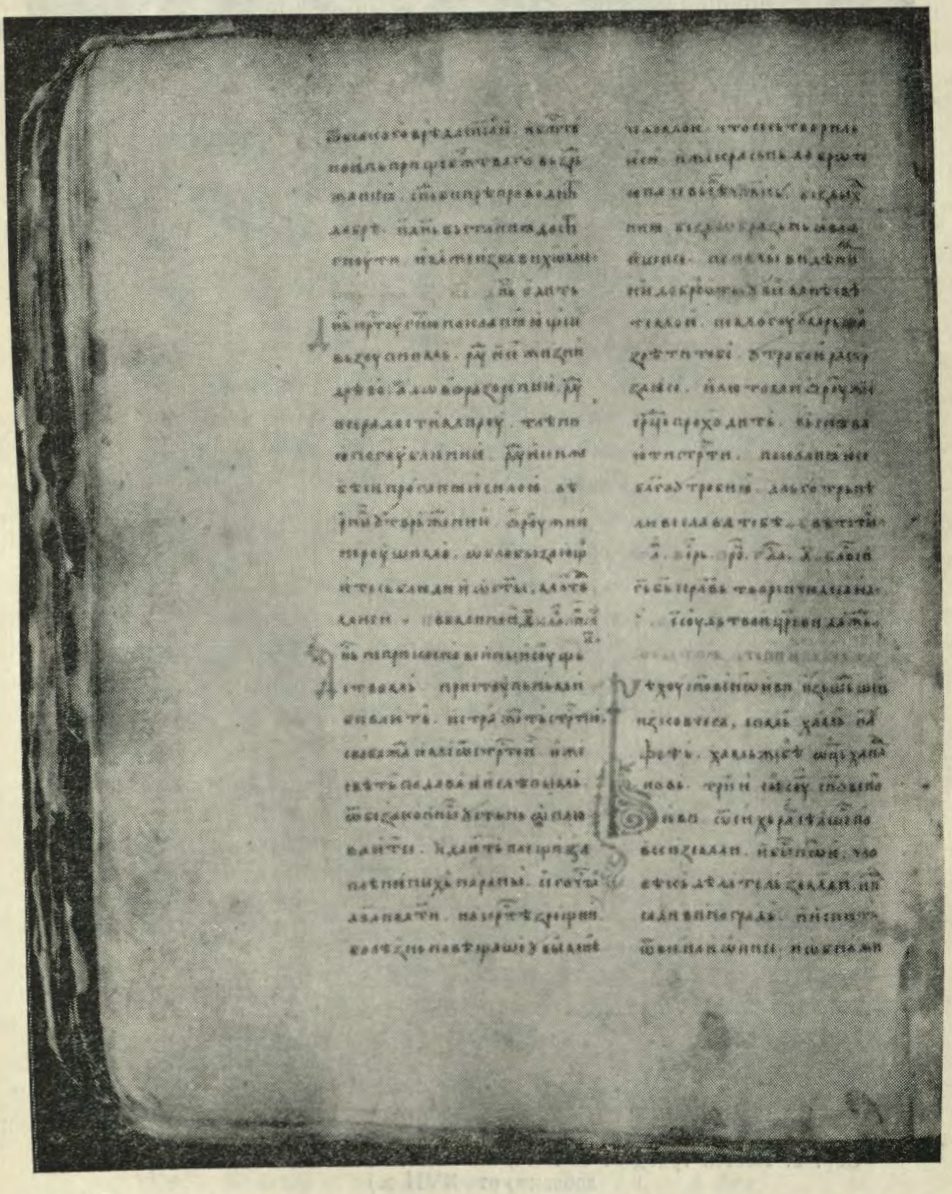
* За сбирката съобщих първоначално във в. „Работническо дело", бр. 2 от 2 януари 1982 г.

[1] Описанията са направени в порядък, отговарящ на новите сигнатури на ръкописите.

[2] C. M. Briquet. Les filigranes. Leipzig, 1923; Vl. Mošin. Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia, XIII. Anchor watermarks. Amsterdam, 1973; Vl. Mošin i Seid M. Traljić. Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka. Zagreb, 1957; А. Велков и Ст. Андреев. Водни знаци в османотурските документи. Т. I. Три луни (под печат): В. Николаев. Водяные знаки на бумаге средневековых документов болгарских книгохранилищ. С., 1954.

Писмо — среден устав в две колони. Правопис — сръбски (едноеров, само ь, безюсов). Допълненията от втората половина на XVII в. са изписани от една ръка (в две колони и на цял лист) със среден и дребен неправилен полуустав и с ресавски правопис.

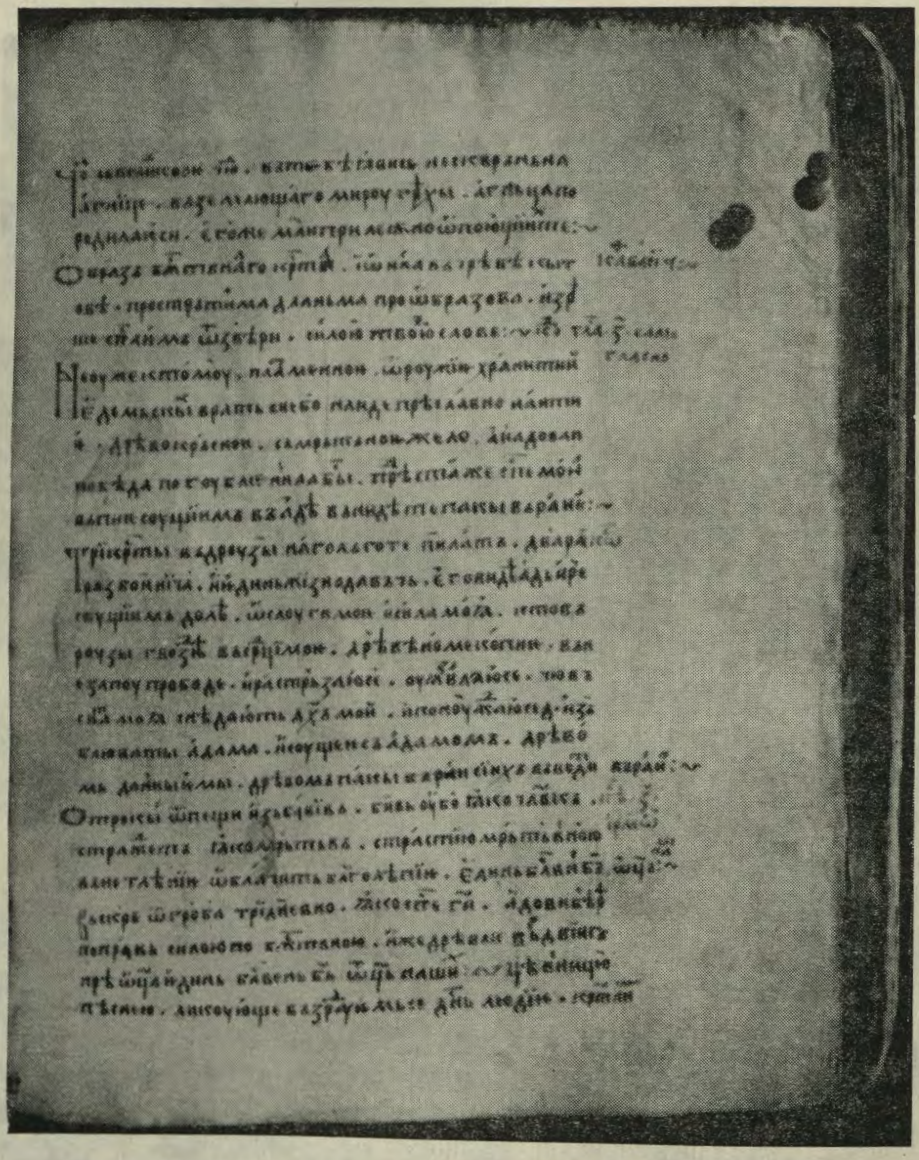
Украса — растително-геометрични инициали, малки заставки и инициали с антропоморфни елементи в избледняло червено, кафяво и черно Подвързия — запазена е само долната дъска, обвита в орнаментирана кожа

Обр. 1. Постен триод от 60-те години на XIV в. — л. 172б

Триодът съдържа службите на постния цикъл от I неделя на блудния син (без началото) до петък на VI неделя Вайя. Поместени са и паремийни четива. На места в основния текст от XIV в. има поправки и допълнения от друга, по-късна ръка, също от XVII в.

Няма данни за произхода на ръкописа.

Обр. 2. Постен триод от 60-те години на XIV в. — л. 152а (втора ръка, добавки от XVII в.)

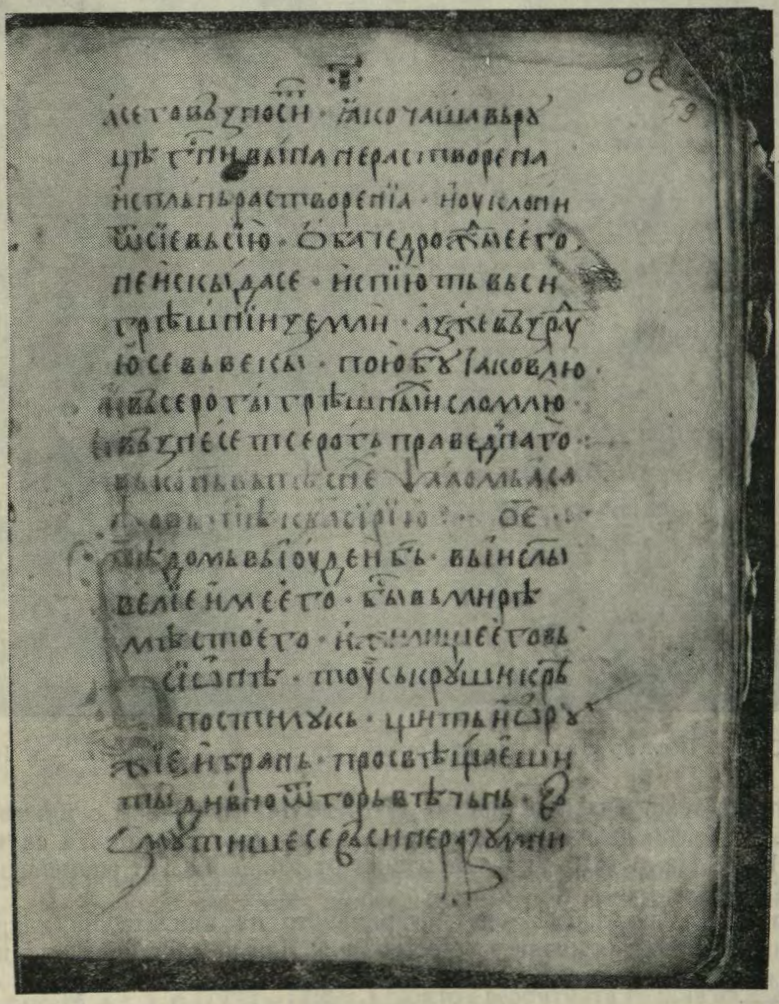
2. ПСАЛТИР ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVI В.

133 л. хартия; 200×150 мм. Началото и краят липсват.

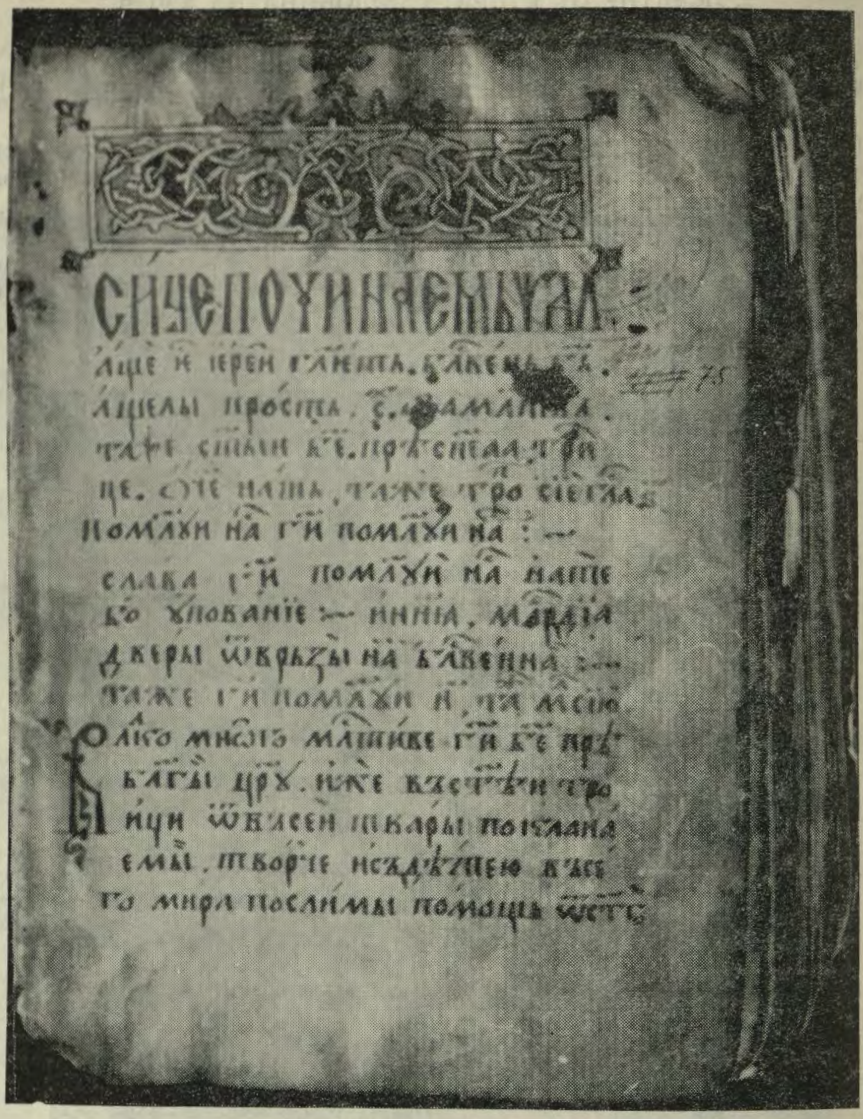
Воден знак — котва в кръг със звезда (у Briquet≈ № 556 от 1569 г. и № 557 от 1572 г.; у Mošin≈ № 1491 от 1570/80 г.).

Писмо — среден обработен полуустав и дребен и едър полукурсив от по-късна ръка (л. 1а—6б и 10а—12б). Правопис — ресавски (основната част) и църковнославянски (късните добавки). Няколко реда на л. 111б са изписани с неправилен полуустав от XVI в. и с ресавски правопис от граматик Теодор, който е отбелязал и името си.

Украса — червени растително-геометрични инициали, някои от които са по-късно дооцветени с черно или жълто. Ръкописът е без подвързия.

Обр. 3. Псалтир от втората половина на XVI в. — л. 59а

Обр. 4. Псалтир с последования от втората половина на XVII в.—л. 1а

Съдържа текста на псалтира от 17-ти до 143-ти псалом с някои липси извътре. По-късно добавените листове в началото на ръкописа са част от псалом 16-ти. На л. 111б е поместен текст от Коледника от споменатия граматик Теодор.

Приписки — на л. 70б — за подаряването на книгата на наизвестен свещеник от Димо Бакърджиев през 1862 г.: „Дар на отче попа от г-н Диму Бакърджие[в] на янноарій 25-ый 1862, Кюпрюкюю (Зл)."[3] Вероятно става

[3] Бележките на писачите и приписките са предадени с опростена интерпунктуация. Въведени са главни букви при собствените имена. Не всички цифри са означени с титла, но аз я внасям.

дума за с. Кюпрюкьой (Злокучен), днес с. Ивански, Шуменски окръг; на л. 111б — от граматик Теодор: „Пишем азь граматикъ Теодор[ъ]"; на л. 119б, отстрани в полето на румънски език е споменато името на граматик Тетиани: „Скриса еоу граматикоу Тетиани" („Писах аз, граматик Тетиани").

Ръкописът е подарен на библиотеката през 1941 г. от Иван Захариев от Велико Търново.

3. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАНИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVII В.

14 л. ръкописни добавки към старопечатна книга. Самата книга (ръкописна + старопечатна част) обема 339 л. хартия; 195×135 мм. Добавките са пръснати между печатния текст за попълване на изгубени листове (л. 1а—9б, 31аб, 50аб, 113а—114б, 314аб).

Воден знак — три луни (у Велков, Андреев ≈ № 222, 227, 306, 313).

Писмо — среден калиграфски полуустав от етрополски тип. Правопис — ресавски.

Украса — малка полихромна плетенична заставка в балкански стил и червени растително-геометрични инициали. Подвързия — дъски с орнаментирана кожа.

Псалтирът е отпечатан във Венеция през 1520 г. по поръка на известния южнославянски първопечатар Божидар Вукович. От това издание има известни досега в България шест екземпляра.

В ръкописа са пръснати приписки с имена за помен и сведения за четците на книгата, без да са посочени годините. Само в приписка, повтаряща се на няколко места, е отбелязана годината 1827 и имената на Андрея, Атанас и хаджи Йованчо, притежавали псалтира. Среща се и често повтаряща се приписка от Велко Попниколов и някой си Петко, без година.

Книгата е отбелязана от Ив. Снегаров в „Исторически вести за Търновската митрополия."[4]

4. ТРЕБНИК ОТ 1725 Г.

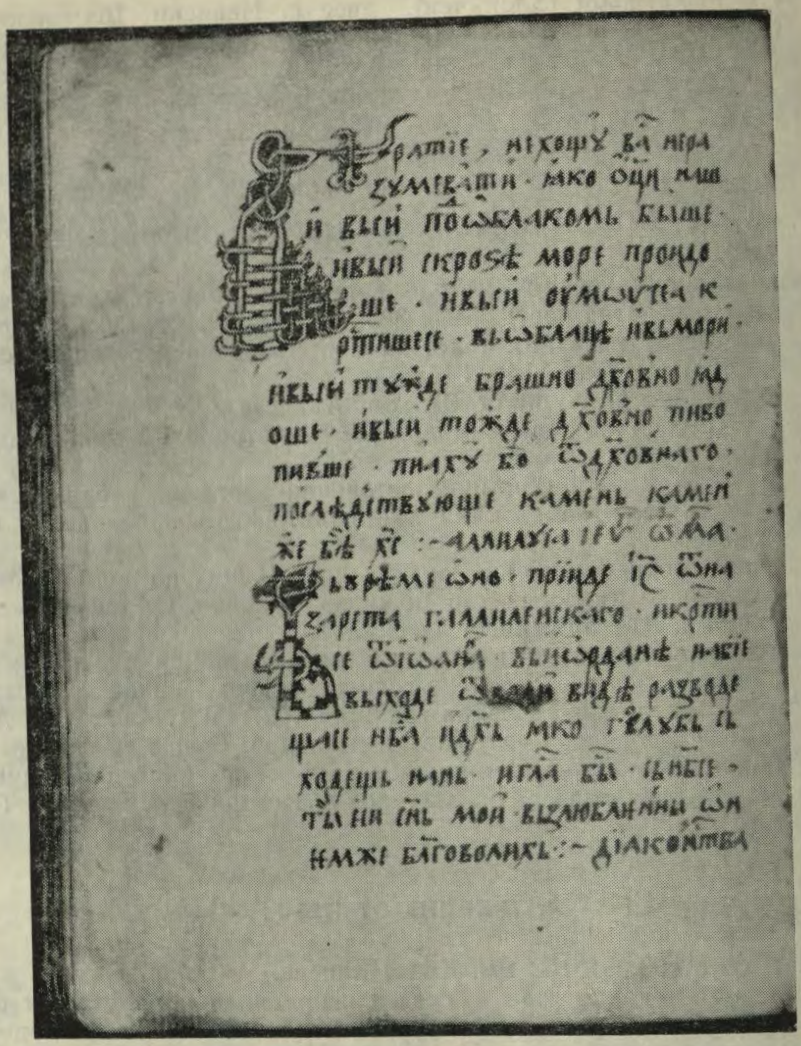
181 л. хартия; 208×152 мм. Краят липсва.

Писмо — от няколко ръце — среден неправилен полуустав от средногорски тип, среден неправилен полуустав с курсивни елементи и по-късни добавки с полукурсивно писмо. Правопис—нов, опростен (едноеров, само ь, безюсов) и ресавски.

Украса — плетенични заставки и инициали в балкански стил, инициали с антропоморфни и тератологични елементи в червено и черно и червени растително-геометрични инициали. Подвързия — дъски с кожа, леко орнаментирана.

Съдържа чинове за различни случаи — за венчание (първо и второ), за водосвет, за маслосвет, за погребение на дете до 7-годишна възраст, чин за братотворение, чин за изповедание, Богородичен параклис, молитви за различни случаи и др. Поместени са и чудеса на св. Георги, Николай Чудотворец, Димитър Солунски, слова на Йоан Златоуст, патеричен разказ за отец Агапий и др. На л. 145б—146а има пасхална таблица, започваща от годината $\overline{з}\ \overline{с}\ \overline{\text{л}}\ \overline{г}$ (7233=1725 г.), която е вероятната година на изписването на ръкописа.

[4] ГСУ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942—1943, с. 105—106.

Обр. 5. Требник от 1725 г. — л. 41б

На л. 164а е поместена бележка на един от писачите: „Съгрѣших една рѣчь лихо писах исправих.“

Приписки — от поп Съби: от 1732 г. — за отиването му в с. Самоводене (Великотърновски окръг): „Да знае коги доде попь Събе на Самоводѣни вь лѣто ѡ рожьство Хво. ҂аѱлв (=1732 г.)“; от 1736 г.: „Ро Хво. ҂аѱлѕ излѣзоха книги харачѣрї мц їюлъ на кз. днь сициль сториха ги“ („През 1736 г. излязоха документите за хараджа (вер. джизие картите), в месец юли на 27-ми ден ги записаха [в кадийския регистър Сиджил]“); от същата 1736 г. — за раждането на дъщеря му Драгана; от 1739 г. — за раждането на дъще-

ря му Рада; от 1740 г.: „Да знае що самь далъ на момичитата си пари вь лѣто ѿ рожⷭ ҂аѱм. мца марта. на ѳ.

Стани	Стоани	Драгани	Ради
ѳ. пари	s. боти[5]	s. боти	в. боти

От същата 1740 г.: „Да знае [що са]мь зель к[р]сть въ лѣ ѿ ро Хво ҂аѱм. [=1740 г.] ѿ стго Димитрїа. . . . . и дрѕги д. г. на Вьскрение Хво .д. и дрѕги. г ваа (?)“; няколко приписки са без дата — „Да знае що са сторил харчь ѿ селата Ресѣнь и що замь (!) зель .в. гро харче“; „Работиха м[и] на лози рѣза за дльжнотѕ Станко единь днь. Фратѕ .а. день. Ива[нъ] а днь. Братина .а. день“; „Да са знае що съм даль за тапиа за Пеюва дѣль дадо а. гро. и дроги (!) а. на собаша ѕ Калчюви и деть пари пакь на Самоводени на Братина. и кѕпи кащата сьсь черниците .з. и селищито и хамбара и плѣвница. и пешникь за ле. гро биволица за s. гро и дадоха мо дрѕги .ѳі. гро“. Същият поп Съби е писал добавените молитви към ръкописа с полукурсивно писмо. Записани са и имена за помен от други ръце.

Книгата е била подарена първоначално на читалище „Напредък“ в Елена от Петър Ив. Мане[в] през 1905 г., както личи от бележката му на л. 3а.

5. СБОРНИК ОТ 1784 Г.

81 л. хартия; 157×102 мм. Краят липсва. Липсва и л. 29, но текстът е допълнен с полукурсивно писмо от XIX в. Ръкописът има оригинална буквена пагинация.

Писан и подвързан от познатия книжовник поп Стоян от с. Кованлък (дн. с. Пчелище, окр. Великотърновски).

Писмо — дребен нов неправилен полуустав. Правопис — църковнославянски. Само първите четири листа са изписани от друга ръка със среден полукурсив, ресавски правопис, от същото време.

Украса — червени растително-геометрични инициали. Подвързия — дъски с орнаментирана кожа.

Съдържа житие на св. Георги (л. 1а—4б), житие на Василий Велики, слово за преп. Теодора и двадесет Теодорини митарства.

Върху задната подвързийна корица е поместена бележка на писача: „Сїа книжица исписа и поверза попь Стоань ѿ село Кѕвалнакь, в' лѣто. ѿ Ха. ҂аѱпд. (=1784 г.): в' мца маїа“.

По-долу има приписка от същата година, в която е споменат Душко Граматик от с. Джюлюница (окр. Великотърновски); „Да са занаи сїа слово [д]а

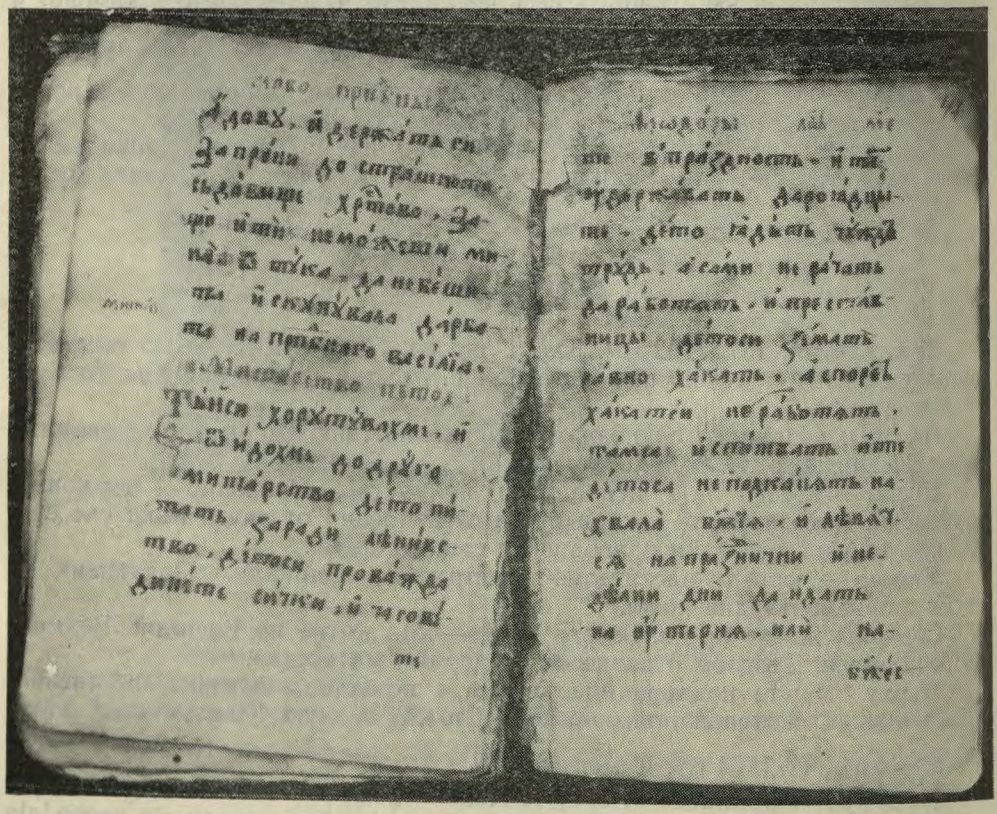
[5] „Бодка“ е една трета част от парата — вж. Н. Геров. Речник на българския език. Т. I. С., 1975, с. 57.

е писал Дѧшкоу Граматїкъ ѿ село Цюлюнїца, въ [л]ѣто ѿ Хѧ, ѧ҃ѱпд. [1784]: В҃ мца маїа". Напълно е възможно Стоян Кованлъшки, който е познат и като един от ранните преписвачи на Паисиевата история, и Душко Граматик от Джулюница да са работили съвместно или най-малкото са се познавали, тъй като и двете бележки са писани през месец май на споменатата 1784 година.

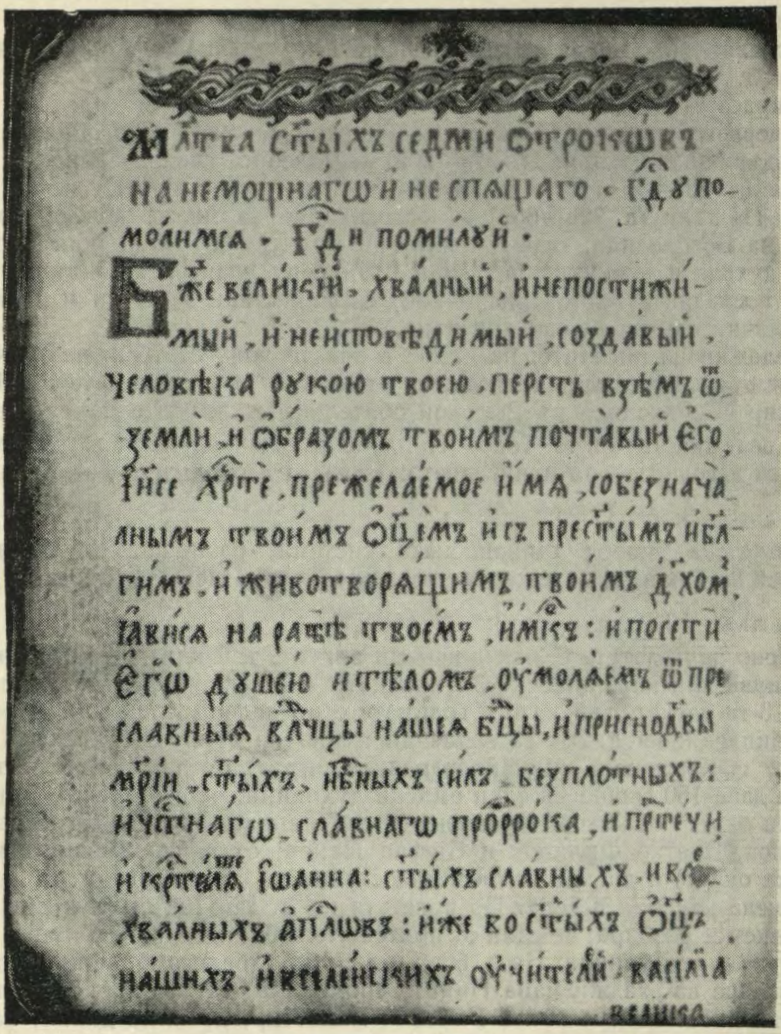
На същата корица е отбелязано името на Парашкева от с. Ресен (окр. Великотърновски): „ѿ Ресень Парашкива тислимъ ρпн. ѕстава к пн (?)". (тур. teslim — „предаване").

В края на ръкописа, на л. 81б, са написани сметки и бележки на гръцки език и различни имена без посочване на място и година. На лицевата страна на същия лист отгоре е отбелязано: „На Горни Турчета (дн. гр. Бяла черква, окр. Великотърновски) 10 крини бирждан кабрана". (тур. burçak — „грах"; тур. kabran — „дървен съд за мерене", вер. „крина").

Книгата е подарена на библиотеката през 1939 г. от свещ.-иконом Теодор Хлебаров, чийто подпис личи на л. 81а.

Обр. 6. Сборник на Стоян Кованлъшки — л. 46б—47а

Обр. 7. Требник от 1809 г. — л. 29б

Отбелязана е от Ив. Снегаров в „Исторически вести за Търновската митрополия“[6], където са публикувани бележката на писача и с някои неточности — приписките.

6. ТРЕБНИК ОТ 1809 Г.

70 л. хартия; 190×150 мм.

Основната част на книгата е писана от известния книжовник Тодор Пирдопски (л. 22а—65а).

[6] ГСФ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942/43, с. 104—105.

Писмо — едър и среден нов полуустав от три ръце. Правопис — църковнославянски. Има и по-късни добавки по празните листове в края на ръкописа.

Украса — малки плетенични заставки и инициали за отделяне на текста в червено и черно. Подвързия — картон с кожа, леко орнаментирана.

Съдържание: I ръка (л. 1а—20а) — молебно последование за болен; II ръка (л. 20б—21б) — молитва на седемте отроци против немощ и бессъние; III ръка (л. 22а—65а) — последование за малък водосвет, молебен канон на Богородица, седем апокрифни молитви и заклинания против нечисти духове и всякакви недъзи и възкресни евангелски четива. Накрая върху последните листове (65б—69б) са поместени молитви и заклинания за различни случаи от още три ръце.

Бележки на писачите: на л. 20а в полето долу е отбелязано с червенослов от ръката на първия писач, че ръкописът е предназначен за Рилския манастир — „Рѣкописъ въ Рылской обители"; на л. 65а е поместена тайнописна бележка, в която Тодор Пирдопски („даскал Теодор") е отбелязал името си и годината на написването: кѣѡ ѳгъ аєєѕлцъ ѕѳѡпѳоъ иъ оѣѱл: 1809:. аυγѕѕ: $\overset{\sim}{3}$:

Разчетена според тайнописната система, базираща се на числовата стойност на буквите, бележката гласи следното: Писа азъ ѳеодоръ даскалъ въ лѣто: 1809:. аугуст: $\overset{\sim}{3}$:

Не е ясно дали датата е 3-ти или 7-ми август, тъй като цифрата 3 може да се тълкува или като арабско 3, или като 7, изразено с буква. По-вероятно е да е 3-ти август, тъй като и годината е предадена с арабски цифри.

Приписки: на л. 70а са записани имена на дарители и селища без дата — от с. Котеновци (Михайловградски окръг) от поп Ангел за това, че има да дава 150 гроша на един рилски духовник; от с. Боровци (Михайловградски окръг) от Лозан Луканов; от с. Гинци (Софийски окръг) от Филип Станулов, Цветко Филипов и Стефан Панов; от с. Спанчевци (Михайловградски окръг) и др. На вътрешната страна на двете корици са написани още имена на лица и села. По полетата на л. 1а—10а от по-късен полуизтрит текст се разбира, че един от притежателите на книгата я купил от [хаджи] Христо от Дупница. На л. 66аб и л. 70б е отбелязано, че книгата е била притежание на „хаджи папа Никита еромонаха" от Рилския манастир.

Ръкописът явно е бил в Рилския манастир, но няма данни, как е попаднал във Великотърновската библиотека.

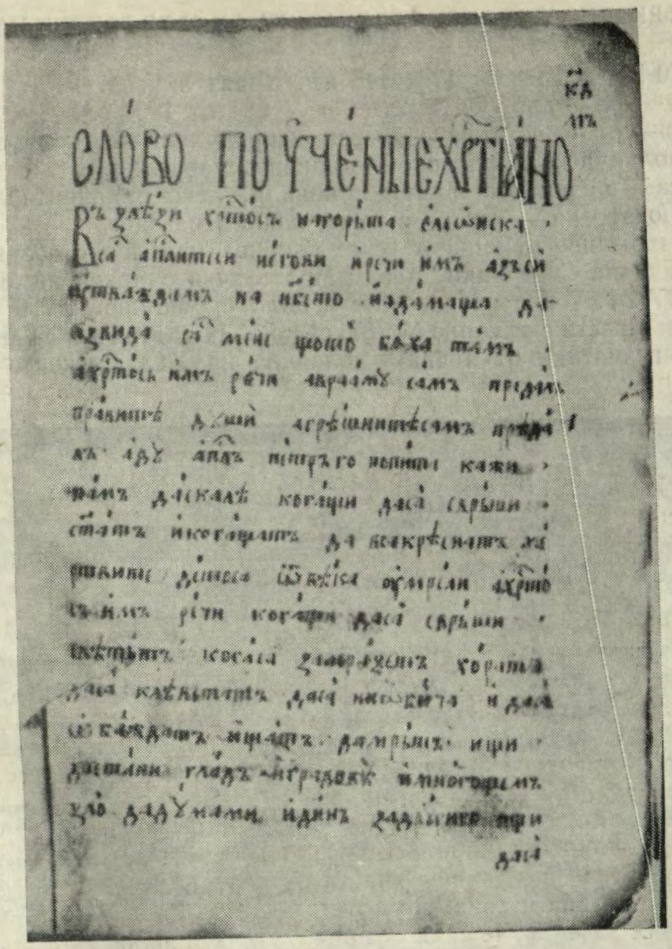
Книжовната продукция на Тодор Пирдопски е подробно разгледана от М. Стоянов в публикацията му „Последният дамаскинар — даскал Тодор Пирдопски".[7]

7. СБОРНИК ОТ ЖИТИЯ, СЛОВА И ПОУЧЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX В.

I+77 л. хартия; 205×150 мм. Краят липсва. Ръкописът има оригинална буквена пагинация.

Водни знаци — букви IMC (у Николаев ≈ № 986 от 1813 г.); три цилиндъра (у Николаев ≈ № 994 от 1816 г.); букви AA в кръг — в познатите албуми подобно съответствие не намерих.

[7] Литературна мисъл, XXII, 1978, кн. 3, с. 128—140.

Обр. 8. Сборник от жития, слова и поучения от първата четвърт на XIX в., л. 24а

Писмо — среден неправилен нов полуустав от една ръка. Правопис — църковнославянски.

Ръкописът е подвързан с картон и кожа.

Съдържа катавасии за Рождество Христово, Богоявление, Сретение, Преображение, Въздвижение, житие на св. Ефросим, поучително слово от Йоан Златоуст, апокрифа Ходене на Богородица по мъките, апокриф за Исус Христос, патеричен разказ за Петър Митар, слово за Велики четвъртък и слово за Второ пришествие от Дамаскин Студит.

На предния форзац е поместена приписка, от която се разбира, че книгата е била притежание на поп Марин от с. Самоводене (Великотърновско): „Сї[е] бѣкѣварь на попъ Маринъ ѿ село Само[во]дени". С по-късна ръка е написано името на друг притежател — Георги Панайотов.

Ръкописът е постъпил в библиотеката през 1934 г. като дар от Великотърновската мъжка гимназия.

8. ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКА ГРАМАТИКА ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

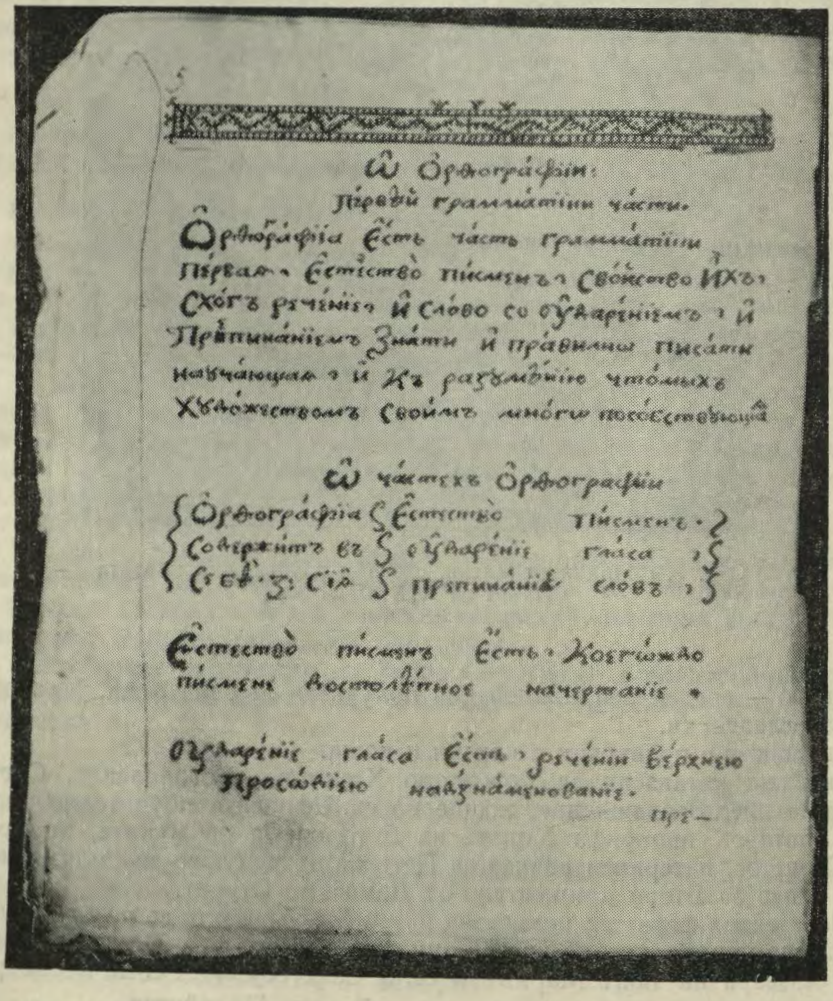
VI+70+II л. хартия; 175×145 мм. Краят липсва.

Воден знак — лъв (у Николаев≈ № 924 от 1807 г.).

Писмо — от една ръка — дребен неправилен нов полуустав, преминаващ в полукурсив. Правопис — църковнославянски.

Украса — малки заставки и инициали, леко орнаментирани с черно мастило. Подвързия — картон с кожа, лошо запазена.

По съдържание ръкописът не се покрива напълно с познатите граматики на Мелетий Смотрицки, Аврам Мразович и буквара на Марко Теодорович от 1792 г. Той съвпада обаче изцяло с ръкопис № 786 от сбирката на НБКМ и отчасти с ръкопис № 787, също от НБКМ. Това са две църковнославянски граматики от първата половина на XIX в., които Б. Цонев в

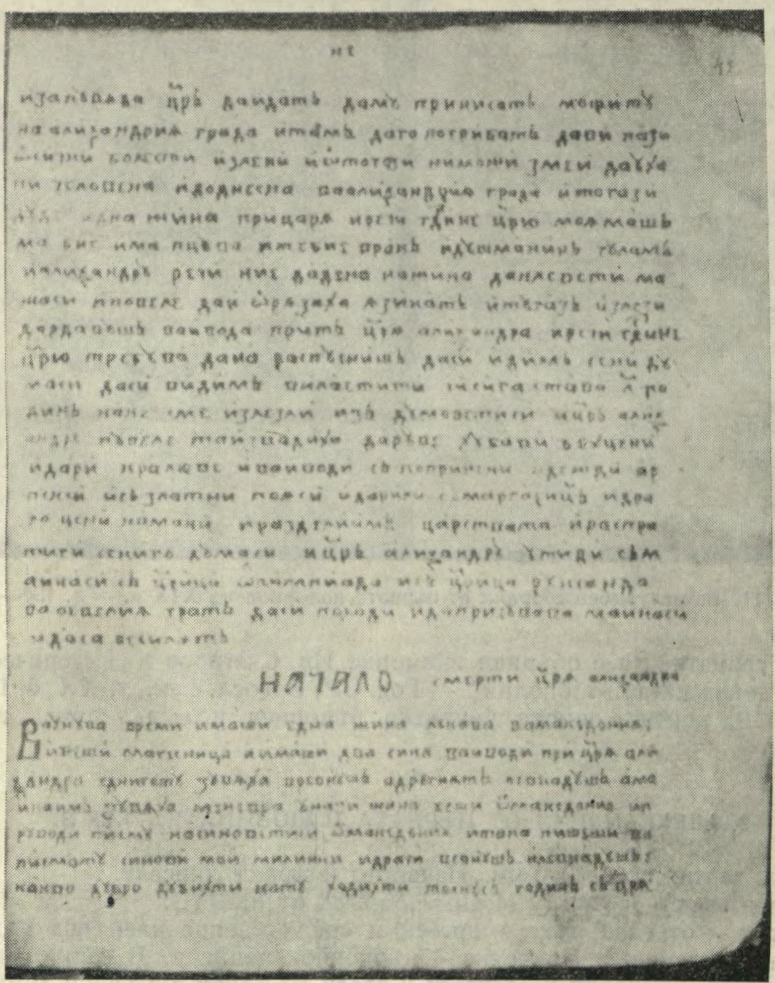

Ѡ Ѻрѳографіи.
Пѣрвый грамматіки части.
Ѻрѳографія Ёсть часть грамматіки
Пѣрвая. Ёстество писмены. Свойство ихъ.
Сходъ рѣчій. И слово со оуклареніемъ. И
Препинаніемъ знати и правилно писати
научающая. И къ разумѣнію чтомыхъ
Хвалѣнствомъ своимъ многи поссѣствующа

Ѡ частехъ Ѻрѳографіи
Ѻрѳографія Ёстество писмены.
Содержитъ въ оуклареніи гласа.
Сѣвъ. Сія препинаніе словъ.

Ёстество писмены Ёсть. Хотѣнно
писмены востолѣтное начертаніе.

Оуклареніе гласа Ёсть. рѣчій вѣрхнею
Просодіею назнаменованіе.

Обр. 9. Църковнославянска граматика от началото на XIX в. — л. 1б

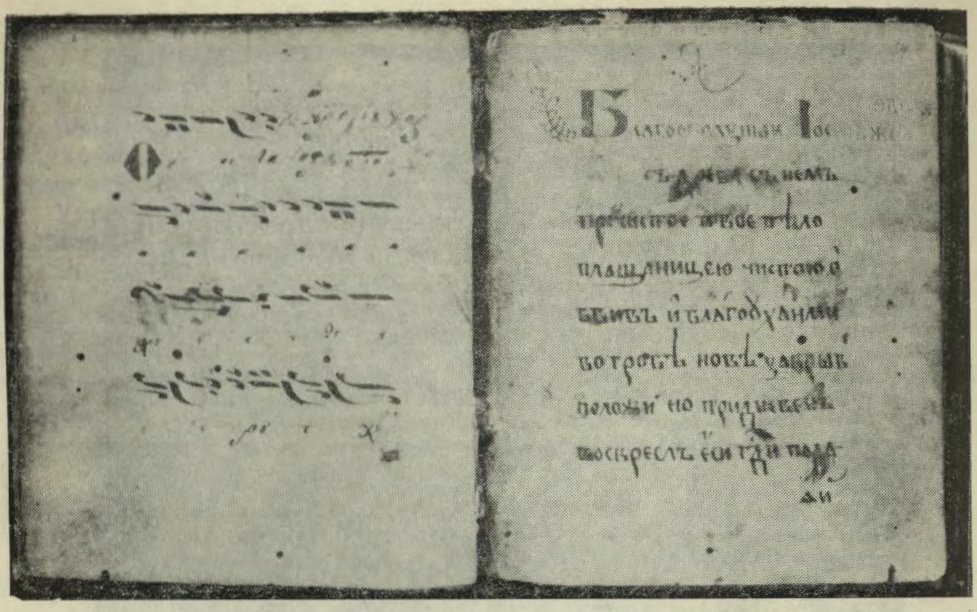

Обр. 10. Александрия от първата половина на XIX в. — л. 42а

Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека (т. II. С., 1923, с. 481—482) описва като компилации по Смотрицки и Мразович.

На предната корица отвътре и по празните листове и полетата са записани имена от различно време, сред които Иванчо Теодоров, притежавал книгата през 1835 г. От други ръце са записани годините 1836 и 1838. От приписката на задната корица „Тази граматика е Прewбраженска“ става ясно, че ръкописът е бил известно време в Преображенския манастир край В. Търново.

Според депозитен № 43 545 книгата е постъпила в библиотеката през 1934 г. Запазен е и по-късен печат от 1939 г., според който е отбелязана като дарител Райна Джамбазова от В. Търново.

Обр. 11. Богослужебен сборник от първата половина на XIX в. — л. 13б—14а

На граматиката е обърнал внимание Ив. Снегаров в „Исторически вести за Търновската митрополия“ — Год. СУ, Богосл. фак., т. XX, 5, 1942/43, с. 99—110, който е описал накратко ръкописа и е дал някои извадки от него.

9. АЛЕКСАНДРИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

46 л. хартия; 240×200 мм. Началото и краят липсват.

Воден знак — котва (у Mošin≈ № 2784 от 1829 г.).

Писмо — от една ръка — дребен и среден неправилен нов полуустав с курсивни елементи. Правопис — църковнославянски. В езика личат източнобългарски говорни особености и следи от някои румънски думи.

Съдържа част от повестта за Александър Македонски. Започва от пристигането на Александър до държавата на персийския цар Дарий и свършва със смъртта му. Тази книга почти напълно се покрива с текста на една българска ръкописна Александрия от 1810 г., за която Л. Милетич съобщава, че е превод от румънска Александрия от 1809 г., направен на места доста свободно от Павел х. Киряков („калоферян“).[8]

Няма данни откъде е получен ръкописът.

10. БОГОСЛУЖЕБНО СБОРНИЧЕ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

85 л. хартия; 104×86 мм. Краят липсва. Текстовата част е поместена на л. 7а—35б.

Воден знак не личи.

[8] Л. Милетич. Една българска Александрия от 1810 г. — Български старини, 1936, кн. 13, с. 8—9.

Писмо — дребен неправилен нов полуустав от една ръка. Правопис — църковнославянски.

Украса — червени, леко орнаментирани инициали. Подвързия — картон, твърде повреден.

Съдържание — херувимска песен (на гръцки език) с неовизантийска нотация, седални, кондаци и подобни на осемте гласа. Започват от „Благообразни Йосиф“ на II глас.

По празните листове на ръкописа са пръснати курсивни приписки от средата на XIX в., представляващи предимно сметки и имена; отбелязана е годината 1852; в късни бележки се споменават имена от с. Беляковец (Великотърновски окръг).

Не е известно откъде е постъпил ръкописът във Великотърновската окръжна библиотека.

ПРЕГЛЕД

ПРОФ. ХРИСТО КОДОВ

На 17 юли 1982 г. почина в София Христо Кодов, отличен познавач на старобългарския език и старобългарската литература, заместник-директор на Църковния историко-архивен институт, професор в Духовната академия, член на редакционната колегия на „Старобългарска литература". Неговата смърт е тежка загуба за българската филологическа наука.

Преди една година Хр. Кодов навърши 80 години (роден е на 15/28 август 1901 г.). На неговата 80-годишнина бе посветена кн. 11 на „Старобългарска литература", където в специална статия са дадени сведения за живота и научната му дейност, както и библиография на по-важните му трудове. Тук ще изтъкнем само широката научна култура, която Хр. Кодов бе получил в Софийския университет (1923—1927); между учителите му трябва да споменем особено имената на професорите Л. Милетич, Ст. Младенов, Б. Цонев, Йорд. Иванов. Хр. Кодов бе разширил културата си по време на едногодишната си специализация в забележителния научен център — Ягелонския университет в Полша. Трябва да се изтъкне още един факт: основното познаване на латински и гръцки (старогръцки, византийски, новогръцки).

Хр. Кодов работеше в няколко научни области, свързани с близка проблематика: езикознание, литературна история, палеография, история на средновековната музика. Във всички тези области той направи значителни приноси. Особено трябва да се подчертае огромната дейност, която извърши през последните две десетилетия за установяване и описване на българското ръкописно наследство. Тази дейност е отразена най-вече в трудовете: „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека" (т. III, IV, заедно с М. Стоянов), „Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките", „Старобългарски музикални паметници" (заедно със Ст. Петров), „Енински апостол" (заедно с К. Мирчев) и др.; Кодов взе участие в научното издание на съчиненията на Климент Охридски, в подготовката на описа на ръкописите в Зограф и Рилския манастир, в подготовката на Кирило-методиевската енциклопедия и др. Той бе взискателен учен, държеше винаги на научната компетентност, изследваше основно проблемите, които го занимаваха. Хр. Кодов проявяваше голяма отзивчивост към научните интереси и работата на младите и бе винаги готов да подпомага тяхното развитие.

Хр. Кодов работеше много дейно в редакцията на „Старобългарска литература", проявяваше и тук присъщата си взискателност и се стремеше към издигане на научното равнище на нашето издание. Неговото отсъствие ще се чувствува осезателно, мястото му дълго ще остане празно.

За редакторите и сътрудниците на „Старобългарска литература" смъртта на Хр. Кодов бе изненада: въпреки възрастта си Кодов бе много жизнен, пълен с енергия, неуморен във всекидневния си труд. Той почина в момент на работа в Софийската народна библиотека. Така ще го запомним — до последния си миг наведен над любимите си старобългарски ръкописи.

От Редакционната колегия

ПРОФ. Д-Р ПЕНЬО РУСЕВ

На 17 януари 1982 г. почина в София проф. д-р Пеньо Николов Русев. Старобългарската литература загуби един възторжен почитател и заслужил изследвач, а колегите и студентите му — искрен приятел и отзивчив преподавател.

П. Русев е роден на 29 август 1919 г. в с. Трояново, Бургаски окръг. През 1943 г. завършва славянска филология в Софийския университет „Климент Охридски". От 1945 г. работи като научен сътрудник в Института за български език, а от 1950 г. — в Института за литература. През 1954 г. е избран за доцент по нова българска литература във Висшия институт за театрално изкуство „Кръстьо Сарафов". От 1968 г. е професор.

В кръга на научните интереси на П. Русев изследванията по старобългарска литература и култура заемат важно място.[1] Той започва да се интересува от духовния живот на средновековна България сравнително късно — през последните две десетилетия от своя живот. Решаващо значение за работата му в тази област оказва пребиваването му във Велико Търново като преподавател по нова българска литература в новооткрития Висш педагогически институт „Братя Кирил и Методий" през 1963 г. (от 1971 г. Великотърновски университет „Кирил и Методий"). Тук П. Русев избира за своя главна изследователска тема делото на писателите от Търновската книжовна школа („Школата на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица". — В: Търновска книжовна школа. С., 1974; „Велико патриотично дело". — Пламък, 1971, кн. 16; „Стилистика, поетика и естетика на исихазма в творчеството на търновските книжовници — Евтимий Търновски, Киприян и Григорий Цамблак". — Проблеми на изкуството, 1976, кн. 4; „Реформата на Евтимий Търновски (Характер, особености, разпространение)." В: Търновска книжовна школа, 2. С., 1980). П. Русев продължително време се занимава с изучаването на сложната проблематика, свързана с мястото и ролята на писателите от Търновската книжовна школа и по-специално на Григорий Цамблак в културното общуване на Балканите и изобщо в Югоизточна Европа („Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература". С., 1966 (в съавторство с А. Давидов); „Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател". — Трудове на ВПИ „Братя Кирил и Методий", кн. IV, 1968; „Десет сборника, съставени и редактирани от Евтимий Търновски". — В-к „Велико Търново", юли, 1968; „Мястото и значението на славяно-румънската литература в романистиката, славистиката и балканистиката". Славянска филология, 11, 1968; „Рилската повест на Владислав Граматик". — Лит. мисъл, 1969, кн. 5; „Похвалното слово на Григорий Цамблак за Евтимий Търновски". — В кн.: П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971; „Григорий Цамблак — болгарский, сербский, румынский и русский писатель." — Actes du premier congrès international des études balkaniques et Sud-Est européennes, 7, 1971; „Място и роля на Търновската книжовна школа в развитието на културното общуване в Югоизточна и Източна Европа през Средновековието". — Годишник на ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов", 19, 1, 1978; „Дело Евфимия Тырновского и развитие церковно-культурных институтов в Угровлахии и Молдове." — Etudes balkaniques, 4, 1978; „Место и роль Тырновской Евфимиевской школы в культурном общении на Балканах и в восточной Европе в средние века". — В: Славянские культуры и Балканы. Т. I. С., 1978; „Литературное наследие Григория Цамблака (общая характеристика, распространение и классификация, художественное мастерство)". — Études balkaniques, 2, 1980; „Григорий Цамблак — значителна и актуална научноизследователска задача". — В: Търновска книжовна школа, 3 (под печат).

П. Русев положи много усилия, за да изследва старобългарската литература, прилагайки идеите, подхода и методите на общата теория на комуникациите и на теорията на културното общуване по-специално. В тази насока сравнително попълно изложение на теорията на културното общуване представя неговата студия „Проблемът за културата и за културните взаимодействия от гледна точка на кибернетиката и теорията на информацията и общата теория на комуникациите" (Годишник на ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов", т. XVI, 1974). Важните проблеми за системите от средства за културно общуване през Средновековието П. Русев разгледа в няколко интересни проучвания („Le problème de la littérature et la société de point de vue de la cybernétique et la théorie de l'information." — Rapport au VIe congrès de l'Association internationale de littérature comparée. Stuttgart, 1975, публику-

[1] Тук е направен преглед на изследванията на проф. П. Русев по старобългарска литература, които той публикува през периода 1966—1981 г.

вано и на български език: „Проблемът литература, изкуство и общество от гледна точка на кибернетиката и теорията на информацията." — Проблеми на изкуството, кн. 4, 1971; „Фолклорът като система от средства за информация и мястото му всред информационните системи от език, литература и изкуство." — Rad XVII kongresa saveza udruzanija folklorista Jugoslavije Porec, 1970; Zagreb, 1972, преведено и на френски език: „Le folklore en tant que système de moyens d'enformation et sa place parmi les systèmes d'information linguistique, littéraire et artistique (Les problèmes généraux et les aspects Balkaniques)". — Études balkaniques, 1, 1971; „Византийската култура в Югоизточна Европа като проблем на информационната система". — Studia balkanica, 8, 1974; Sur les périodes historiques de la communication culturelle et littéraire dans le Sud-Est européen. — Neohelicon, 1975, III, 3—4; „Форми, системи и особености на културното общуване в Югоизточна Европа през Средновековието". — Проблеми на изкуството, кн. 22, 1975).

Все в духа и идеите на кибернетиката и теорията на информацията за езика и литературата и с оглед на балканистичния аспект на старобългарската литература са и проучванията на П. Русев върху най-стария период на българската култура („La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IXe — XIIe ss." — Études balkanique, 1, 1969; „Делото на Кирил и Методий и демократичните движения в средновековна България." — В: Константин-Кирил Философ (Доклади от Симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му). С., 1971; „Древните балкански култури и българската народностна култура. Културно общуване на Балканите от VI до X в." — Годишник на ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов", XVII, 1977; „Периодизация литературного развития в Юго-Восточной Европе согласно теории культурного общения." — Études balkaniques, кн. 2, 1977; „Възникване и развитие, характер и особености на старобългарската култура. 1150 години от рождението на Константин-Кирил Философ." — Проблеми на изкуството, кн. 2, 1978; „Документалност и художественост в средновековните (български) писмени паметници". — В: Помощни исторически дисциплини, I, 1979; „Старобългарската култура — възникване, характер, институции". — Проблеми на висшето образование, кн. 5, 1979; „Българската култура през вековете — възникване, характер, развитие." — Лекционна пропаганда, 1981, 7).

През последните месеци от своя живот П. Русев завърши монографията си „Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата школа" (под печат в Издателството на БАН). Тя е посветена на оригиналното литературно творчество на търновските писатели от края на XIV и началото на XV в.: Евтимий Търновски, Киприан, Григорий Цамблак, Константин Костенечки и др. В тази книга П. Русев разглежда техните възгледи за езика и литературата и осветлява важни въпроси от стилистиката и поетиката в произведенията им. Разглежда също така и въздействието на Търновската книжовна школа извън пределите на средновековна България.

Като зам.-ректор (1963—1965) и ректор (1965—1967) на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий", а по-късно като хоноруван професор във Великотърновския университет „Кирил и Методий" П. Русев беше вдъхновител и организатор на редица идеи и инициативи, свързани с изучаването на проблематиката на Търновската книжовна школа: той търсеше и включваше в комплексни научни изследвания изявени студенти, млади асистенти, аспиранти и външни сътрудници. Венец на неговите усилия в тази насока са проведените досега три международни симпозиума (1971, 1976, 1980) във Велико Търново, посветени на Търновската книжовна школа. П. Русев не само беше един от организаторите на тези забележителни международни форуми по проблемите на старобългарската литература, но и изнасяше едни от основните доклади. Освен това той беше и един от редакторите на излезлите досега два изключително важни сборника с материалите от тези симпозиуми (Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум, Велико Търново, 11—14 октомври 1971. С., 1974; Търновска книжовна школа, 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум, Велико Търново, 20—23 май 1976. С., 1980). Въпреки тежкото си заболяване П. Русев успя да изпълни своя дълг като редактор и на поставения под печат том с материали от Третия международен симпозиум, посветен на Григорий Цамблак, който се състоя от 12 до 15 ноември 1980 г. във Велико Търново.

Характерна особеност на изследователския стил на П. Русев е внимателното проучване на литературните факти и тяхното задълбочено тълкуване, търсенето на нови идеи и решения, придържането към подхода и средствата на теорията на културното общуване и общата теория на комуникациите, изясняването на общобалканския, общославянския и европейския аспект на старобългарската литература и култура.

П. Русев не беше чужд и на идеята за популяризирането на художествените достойнства на оригиналните старобългарски произведения на писателите от Търнов-

ската книжовна школа. Той даде своя принос в превеждането на съвременен български език на Похвалното слово за Евтимий от Григорий Цамблак, на Мъчението на Йоан Нови Белиградски и на Слово за отсичане главата на Йоан Кръстител от същия автор, на Похвалното слово за Неделя от Евтимий Търновски (в съавторство с Г. Данчев, А. Давидов, Н. Дончева-Панайотова и П. Бойчева).

Проф. П. Русев ни напусна в разцвета на творческите си сили, преизпълнен с интересни и перспективни идеи за изследователската работа. Със своето дело той остави светъл пример на своите колеги и студенти за всеотдайно служене на науката, за умело съчетаване на педагогическата с научноизследователската дейност. Затова е дълбока скръбта на всички, за които той беше учител, другар и опора в научните изследвания.

Георги Петков

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

МОНОГРАФИЧЕН ОЧЕРК ЗА МИТРОПОЛИТ КИПРИАН*

Средновековното литературно наследство е оная част от славянската култура, която е най-отдалечена от съвременния читател. Веднъж поради липса на достъп до паметниците, запазени в специални хранилища или в недостъпни академични издания, и втори път поради бариерата на старобългарския език, който столетия е служил за книжовен език на славянството, но днес се радва единствено на вътрешен обмен между филолозите-специалисти. Поради тези причини всяко изследване, свързано с проблемите на славянското литературно средновековие, е обект на внимание и обогатява представите ни за тази културна епоха.

Книгата на Невена Дончева-Панайотова „Киприан — старобългарски и староруски книжовник" е първото монографично изследване у нас на жизнения и творчески път на бележития руски йерарх. Н. Дончева определено може да се нарече „киприановед". Тя посвети повече от десетилетие на големия славянски книжовник. Дисертационният ѝ труд и многобройните ѝ публикации, свързани с темата за Киприан, бяха само оня начален етап от нейната работа, който в развитието си доведе Дончева до оформянето на едно по-цялостно отношение към делото на руския митрополит и славянски писател, отношение, отразено в нейната монография.

Придържайки се о метода на литературоведа-историк, авторката на книгата си поставя за задача да проследи и оцени многостранната дейност на Киприан („църковно-организаторска, обществено-политическа, просветно-реформаторска, книжовно-преписваческа и литературнотворческа" — с. 6—7). Н. Дончева използува една твърде разпространена композиционна схема, която въпреки утилитаризирания си характер е практически най-удобна за подобен род литературно-исторически изследвания — обзор на литературата за Киприан, включващ ранни писмени източници и покъсни изследвания, жизнен път и книжовно дело. Така оформена в три основни глави, монографията композиционно се допълва и от приложения, съдържащи археографски и библиографски сведения за оригиналното творчество на книжовника (цикъла произведения, посветени на митрополит Петър — житие, служба, похвално слово и молебен канон).

В първата глава „Киприан в оценката на неговите съвременници и изследователи" (с. 9—48) авторката прави обстоен преглед на литературата, свързана с личността и делото на славянския книжовник. Вътрешно тази глава се дели на две части: Киприан в оценката на съвременниците му и Киприан в оценката на славистите — изследователи на неговото дело. Особен интерес предизвиква първата част. В нея Дончева извършва задълбочен и скрупульозен преглед на средновековните източници, съдържащи сведения за Киприан. Това са предимно староруски паметници — ръкописни и старопечатни. В тяхното число влизат приписки и бележки, включени в руските летописни сводове (Степенната книга, Троицката, Никоновската и Московската летопис), в старопечатните Пролози и т. нар. „светчета". Сведения за Киприан Дончева извлича и от паметници с църковнообредна функция (Псалтир, Служебник и др.). Сред ранните източници на биографични данни за Киприан Н. Дончева сочи и такива южнославянски паметници като печатания в Румъния Псалтир от 1638 година, в който наред с руските свитъци е включен и митрополит Киприан. Най-голямо място обаче авторката отделя на надгробното слово за Киприан, написано от Григорий Цамблак и носещо заглавието „Похвално слово за митрополит Киприан". Вниманието на Дончева към това произведение е напълно оправдано, като се има пред вид, че то единствено предлага категорични сведения за народностната принадлежност на българина Киприан и

* Невена Дончева-Панайотова. Киприан — старобългарски и староруски книжовник. С., Наука и изкуство, 1981. 225 с.

декларира неговите връзки с търновските книжовници и Евтимий.

Втората част на първата глава на монографията на Дончева е посветена на научните изследвания върху жизненото и творческо дело на Киприан. Авторката организира обширния преглед на научната литература около няколко проблема — личността на Киприан, неговата народностна принадлежност, обществената му дейност и книжовната му дейност. Изчерпателно и аналитично Н. Дончева преглежда изследванията на руските дореволюционни историци (в това число и църковни) и филолози-слависти, както и съвременните съветски проучвания върху Киприан. В тази поредица от изследвания Дончева би могла да отбележи още и работите на П. Соколов и И. Мансветов, а от съветските съвременни изследвания — книгата на Г. М. Прохоров. Тези проучвания по-нататък, при конкретния анализ на отделните проблеми, са посочени от Н. Дончева, но добре би било да намерят място в общия библиографски преглед. Някои оценки на авторката, произтичащи от огледа на библиографията, се нуждаят от прецизиране. Така Дончева правилно посочва тезата на Й. Иванов за зависимостта на Киприан от художествената практика на Търновската книжовна школа и Евтимий, но за да се избегне впечатлението, че тази теза е лансирана за пръв път от българския изследовател, е нужно да се уточни, че тя е предложена за пръв път от руските слависти от края на миналия век Соболевски и Сирку, но Й. Иванов е този, който я потвърди с конкретна доказателствена част.

Във втората глава на книгата („Жизнен път", с. 49—112) Н. Дончева отново подробно разглежда ръкописните известия за Киприан, но вече от свое гледище, като изгражда съвременното виждане за личността и делото му. Тя изразява становище по полемиката около неговия произход и утвърждава заслужаващата доверие информация. Дончева последователно, в хронологичен ред разглежда българския произход на Киприан, връзките му с византийската патриаршия и патриарх Фотий, идването му в Русия и избирането му за киевски митрополит, трудния път до московския митрополитски престол, дългогодишния му труд за укрепването на руската църква и единна държава. Паралелно с разказа за живота на Киприан авторката привежда и информация за написаните от него произведения и общо за участието и ролята му в културния живот на Русия от края на XIV и началото на XV век. Дончева отбягва малозначителните и недоказаните сведения, крайните мнения и хипотезите, като по този начин изгражда биографията на книжовника, опирайки се на обективни данни.

Целенасочена като цяло, на места тази глава създава чувство за повторение на поставени вече тези и мисли в първата глава на изследването, което е оправдано донякъде от предназначението на втората глава в общата композиция на монографията, но би могло да се избягнат някои разсъждения, за да се получи стегнато изложение.

Третата глава на изследването си — „Книжовно дело" Н. Дончева разделя на две части (с. 113—207). В първата част тя представя книжовно-преводаческата и редакторската работа на Киприан, като по този начин очертава неговата организаторска роля по въвеждането на Ерусалимския типик и оправката на литургичните книги, приведени в съответствие с новия църковен устав. Втората част Дончева посвещава на анализа на оригиналните произведения на Киприан.

Сред произведенията — обект на Киприановата преписваческа и редакторска работа — авторката сочи такива като Следовен псалтир, Служебник, Требник, Лествицата на Йоан Синайски и съчиненията на Дионисий Ареопагит. Ползувайки изцяло Й. Иванов, Н. Дончева утвърждава близостта и зависимостта на Киприановите преводи и редакции на тези съчинения от южнославянските им преводи. В това отношение авторката няма собствени палеографски и археографски наблюдения и уточнения, като в някои случаи не е отчетена и новата библиография. Например Дончева посочва ръкописи на Псалтира и съчиненията на Дионисий Ареопагит, които са преписи от по-късно време (третата четвърт на XV век) и значи не принадлежат на перото на Киприан. Може би неотчитането на новата библиография е резултат от по-ранното предаване на книгата за печат.

Втората част на третата глава има определено приносен характер. След задълбочени археографски проучвания Н. Дончева издирва и прави достояние нови паметници — оригинално творчество на Киприан. Сред тях с особено важно значение са новооткритите похвално слово, служба и молебен-канон за митрополит Петър. С тези произведения авторката представя на славистичната наука цялостния завършен цикъл от произведения на Киприан за митрополит Петър, обогатявайки по такъв начин представата за неговото литературно наследство, за значението на книжовника Киприан за развитието на староруската литература — един дял, който не бе задълбочено разработен от предходните изследователи. Същевременно изследването на този цикъл поражда основателния въпрос, е ли художественото творчество на Киприан свързано само с култа към митрополит Петър, не трябва ли в бъдеще да се търси него-

вото отношение и към други руски светци и култове?

Тук Н. Дончева извършва и естетически анализ на паметниците, при което доказва тяхната художествена значимост. Тя успява сполучливо и вещо да разкрие спецификата на Киприановия стил и да покаже несъмнената му писателска дарба. Оригинални и интересни са наблюденията на авторката над химнографските произведения на Киприан, при което тя утвърждава една относително неразработвана досега теза за участието на руския митрополит в създаването на литургични произведения.

В заключение биха могли да се отбележат някои незадоволителни страни на монографичното изследване на Н. Дончева за Киприан. Така например неубедително защитеното кръвно родство между митрополит Киприан и Григорий Цамблак сякаш подтиква авторката през няколко страници да повтаря, говорейки за Цамблак, „неговият чичо", „братът на баща му" и т. н. Също така Н. Дончева е отбягнала спорните за руската медиевистична наука въпроси около участието на Киприан в съставянето на Троицката летопис, редактирането на Степенната книга, както и на цялостното му участие в културното строителство на епохата, като се задоволява с беглото споменаване на тези въпроси, цитирайки чужди изследвания. Авторката недостатъчно откроява и общокултурните тенденции на епохата, значението на Атон за формирането на Киприан като книжовник. Убедена във връзката му с търновските книжовници, Дончева не дава преки сравнения на Киприановите оригинални произведения с тези на писателите от Търновската книжовна школа.

Приложенията в края на изследването, които имат своята стойност като библиографски и археографски източник за Киприановото книжовно наследство, биха били по-ценни, ако включваха и текста на произведенията.

Отбелязаните недостатъци не омаловажават безспорните достойнства на изследването — неговия приносен характер и значението му на първи български труд върху делото и творчеството на митрополит Киприан. Монографията на Невена Дончева-Панайотова запълва една празнота в славистичните изследвания и ще бъде основа за по-нататъшни проучвания, свързани с оценката на значението на Киприан за славянската средновековна култура на прага на радикалните промени в развитието ѝ след XIV век.

Лила Мончева,
Пейо Димитров

ЛЮДМИЛА БОЕВА. ВОПРОСЫ ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. С., 1981

Книгата на Л. Боева стана достояние на научните среди в момент на активно отношение на компаративистиката към типологическите изследвания в областта на староруската, старобългарската и възрожденската литература. Основното предназначение на „Вопросы древнерусской литературы" е да облекчи възприемането на старата руска литература чрез съпоставката ѝ с българската, като се анализират по-сложни произведения и процеси в тяхното развитие и се отдели специално внимание на все още нерешени теоретически проблеми.

Изследването съдържа увод с набелязаната проблематика, две глави и приложение с кратък речник на по-малко известни думи и изрази. Напълно обосновано на преден план авторката разглежда „Повесть временных лет" като образец на староруския оригинален летописен жанр и във връзка с някои прооблеми на първото южнославянско влияние. В общ теоретичен аспект тук са поставени важни въпроси за същностните черти на старата руска литература и главните ѝ различия от съвременното литературно творчество. Дългогодишният опит на Л. Боева като преподавател в Софийския и Пловдивския университет налага разясняването на тези проблеми, които тя с право преценява за „основни и съществени". С оглед на това Л. Боева излага концепциите на съветската медиевистика главно в трудовете на акад. Д. С. Лихачов относно поетиката, метода, функциите на произведенията от ранната епоха на руската литература. Твърде обстойно е характеризиран монументалният средновековен историзъм като последователен художествен метод, изразен чрез представите на староруския книжовник за движението, времето и пространството, йерархическото деление на обществото, семиотическите опозиции чо-

век—природа, езичество—християнство, небе—земя и др. Засягат се и въпроси за тематиката на творбите и изграждането на система от художествени образи, спазването на „литературния етикет", влиянието на фолклорната поетика и фолклорния епичен стил.

Авторката насочва вниманието ни към характера на староруското летописание, възникнало заедно с появата на писмеността и развивало се в течение на седем столетия. Тя се спира върху синкретизма на жанра и съставните елементи на летописа — изложението по години, сказания, легенди, жития, документален материал, откъси от преводна книжнина и т. н. В синтезиран вид са откроени приносите на А. А. Шахматов, Б. А. Рибаков, А. Н. Насонов, Д. С. Лихачов, И. П. Ерьомин, Б. Д. Греков и др. в проучването на известната „Повесть временных лет" и по този начин по-широко се разгръщат литературната история на паметника, най-старите преписи и редакции на сводовете, послужили за основа при неговото съставяне (Киевски свод от 1039 г., Новгородски от 1050 г., Първи Киево-Печерски от 1073 г., Втори Киево-Печерски от 1095 г., наречен още „Начален" или „Йоанов"). Археографските бележки, атрибуцията, жанровата характеристика и идейно-естетическите особености на редакциите по-пълно представят летописа и ще бъдат полезни при изучаването на проблемите на староруската текстология.

Специално внимание Л. Боева отделя на българо-руските книжовни връзки, на сложния комплекс от явления, известни като „първо южнославянско влияние". Тук напълно се поддържа тезата на акад. Д. С. Лихачов за трансплантацията на литературния език, форми и жанрове, идеи и характер на старобългарската литература в Киевска Русия. Уместно е отбелязано, че за разлика от първото второто южнославянско влияние засяга както литературата, така и езика, икономиката, държавната руска политика. Посочено е и проникването на съчинения от староруски книжовници в славянския Юг и в България — творбите на Кирил Туровски, Пролога, Руския хронограф, Слово о законе и благодати от митрополит Иларион и т. н. В книгата е направен опит да се проследи динамиката на руско-българските книжовни връзки през X—XI в. и тяхното отражение в руския летописен свод. Особен акцент е поставен върху включването в летописа на моменти от българската история (образуването на държавата, покръстването, Моравската мисия на Кирил и Методий, съставянето на славянската азбука).

Следващият очерк третира въпроси около „Слово о полку Игореве" (XII в.). Известно е огромното научно наследство, посветено на тази уникална творба. Л. Боева се справя добре с трудната задача да систематизира и подбере онези моменти, които достатъчно обемно запознават специалистите с историята на откриването и литературната съдба на паметника, с неговата поетика, художественото реализиране на основния му патос, връзките му с руското народно творчество. Привлечени са възможно най-пълно данни от исторически, литературен и езиков характер, за да се очертае мястото на „Словото" в развитието на руската култура.

Като отчита степента на развитие на текстологията и палеографията през XVIII в., Л. Боева се спира подробно на неточните коментари и превод на изрази, например „къмети", „шеломя", „по вълзе" в Екатерининското копие на ръкописа и в първото издание на „Словото". Тя посочва, че първоначално не е разбрана основната идея на творбата, връзката ѝ с руската и украинската поезия, не е бил определен езикът на ръкописа, непонятна е останала митологията. Драматичната съдба на „Словото" по-късно задълбочава т. нар. „тъмни места" в него, над които и досега работят значителен брой специалисти.

От цялостната проблематика на паметника сполучливо са поставени проблемите около автентичността на „Словото". Срещу школата на скептиците, оглавена от А. Мазон, се противопоставят неопровержимите научни постижения на руската и съветската литературоведска мисъл — от изказването на А. С. Пушкин за древността на „Словото" до концепциите на най-изтъкнати съвременни слависти, като Д. С. Лихачов, А. Н. Робинсон, Б. А. Рибаков и др. „Приносът на българските учени в изучаването и популяризирането на „Слово за похода на Игор" в България е несъмнен и значителен" — подчертава авторката и разглежда първия превод от Райко Жинзифов, интереса на Л. Каравелов, П. Р. Славейков, Г. Раковски към паметника, превода от Людмил Стоянов и публикациите на редица литературоведи и историци (Б. Ст. Ангелов, Н. М. Дилевски, Ив. Дуйчев, М. Арнаудов и др.).

Л. Боева се стреми да намери свое определение за жанра на „Словото", който е един от най-сложните проблеми. Тя счита, че творбата не може да се вмести в определена жанрова рамка и представя героичен епос, обогатен от елементите на ораторската реч, историческата повест, билината, похвалата и т. н. При литературния анализ авторката би могла да обхване по-широко въпросите за поетическата атмосфера на произведението, разработени в дисертацията на М. Михайлов, което би довело до още по-строго прецизиране на жанровата същност на „Словото".

Едно от забележителните съчинения в староруската книжнина — „Моление Даниила Заточеника", сполучливо е наречено „литературна загадка", предизвикала оживени спорове около личността и произхода на автора: бил ли е „заточеник", кога и с каква цел е създадена творбата, на кого е посветена. Отговор на тези въпроси авторката търси в задълбочения социален портрет на книжовника, синтезирал идеята за възхвалата на човешкия ум, способности и образованост. От друга страна, „Молението" изгражда традицията на хуманистичното изобразяване на „малкия човек", богато разгърната от най-изявените представители на руската класика. Във връзка с дискусията около датирането на двете редакции на паметника Л. Боева определено изразява своето схващане за по-ранната поява на втората от тях.

В същия очерк Л. Боева проследява развитието на понятието „авторска личност" в старата литература. Тя посочва твърде рядко срещаното изображение на самия книжовник, като отбелязва, че за разлика от староруската в българската книжнина отрано се създава стихотворната молитва, изразяваща чувствата на автора-поет по-пълно от прозаичните жанрове. Новият етап в третирането на „авторската личност" се свързва с житийния жанр в руската литература през епохата на Предренесанса, когато под влияние на Търновската книжовна школа навлиза стилът „плетение словес". Типологични моменти на „индивидуален авторски стил" Л. Боева открива в творчеството на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, протопоп Авакум и писателите от обкръжението на Симеон Полоцки.

С оглед на тематиката за отражението на татаро-монголското и турското нашествие съответно в руската и българската средновековна литература един от малкото оцелели паметници — „Повест за разоряването на Рязан от Батий" (1273 г.)— се съпоставя с аналогични произведения — „Разказ за зографските мъченици" от 1275 г., Похвалите на Иван Александър от 1337 г. и 1355/56 г., житията на български светци от Евтимий Търновски, Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. В този очерк обосновано е проследена линията на осъждането на раздорите между руските княжества и между балканските народи: в българската литература — в творчеството на писателите от Софийската книжовна школа, на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин; в руската — в мъченическите жития, в житието на Михаил Черниговски.

Важно място в книгата заемат въпросите за второто южнославянско влияние, разгледано в светлината на Търновската книжовна школа като забележително явление в средновековната славянска култура. От конкретните примери на влияние на Евтимиевата реформа върху руските писатели Л. Боева достига до по-широки наблюдения и обобщения върху появата на предренесансови моменти в руската култура. Характерни основни стилове за тази епоха в руското изкуство и литература са експресивният (Епифаний Премъдри, Теофан Грек) и „умиротвореният" („Повест за Петър и Феврония", Андрей Рубльов). Тук широко са обхванати идейният характер на стиловете, същността на исихазма и неговите представители, значението на Киприан и Григорий Цамблак за въвеждането на новите идеи и новата стилистика в руската литература.

Според авторката второто южнославянско влияние в значително по-слаба степен се отразява на „сдържания и умиротворен" стил, чийто образец е поетичната повест за муромските светци Петър и Феврония. Анализирайки поетиката на творбата, Л. Боева доказва особено силното въздействие на руския фолклор върху сюжета, образната система, художествените средства и стила на повестта, с което се нарушават строгите жанрови рамки на житийното повествование.

„Сатирични и пародийни повести" е една от най-интересните статии в книгата. С голямо умение авторката разкрива литературната специфика на руската пародия от XVII в., отличаваща се от фолклорната и от тази през XVIII и XIX в. На основата на класическите паметници и на много нови произведения се определят възникването на руската сатира, нейните жанрови разновидности, антиклерикалната ѝ насоченост, разобличаването на руското съдопроизводство, пародирането на т. нар. битова документация. Обръща се внимание и на влиянието на западноевропейската авантюрна новела върху възникването на повестите за Карп Сутулов, Фрол Скобеев, Сава Грудцин и т. н. Търсят се паралели между тях и Бай Ганьо на Алеко Константинов. Същевременно се констатира отсъствието на цикъл произведения в средновековната българска литература, подобен на руската демократична сатира. Отделни черти на сатирично изображение се посочват у Презвитер Козма, Йосиф Хилендарски, Паисий Хилендарски, Партений Павлович.

Втората част на книгата е посветена на сложните и спорни проблеми за зараждането на литературните направления в Русия и България, за специфичните особености на Възраждането и барока, за създаването на автобиографичните повествователни жанрове в руската и в българската литература. Наблюденията на Л. Боева имат подчертано теоретичен характер. Тя прави преглед на основните концепции за тези литературни процеси в науката, като концентрира вниманието си

върху общото и различното в тяхното изучаване. Авторката правилно възразява срещу „евроцентризма“ на славянския тип Възраждане и барок и подчертава националния облик на тези културни явления. Епохата на Възраждането през XVII в. изиграва решителна роля в прехода към нова жанрова система, в разпадането на жанровете от религиозната и деловата писменост, в значителното развитие на белетристиката; в руската литература се формират нови литературни направления.

Както по въпросите за Възраждането, така и за съществуването на барока в руския и българския му вариант Л. Боева се стреми да изкаже свое мнение, да обоснове свое виждане по редица дискусионни положения. По отношение на българската литература тя счита, че бароковият стил не получава завършен и цялостен вид и най-ярко се проявява в творчеството на Христофор Жефарович, Филип Станиславов, Петър Бакшич и други писатели.

Като особено направление в руската литература през XVII—XVIII в. е отделена старообрядческата литературна школа с нейния ревностен идеолог протопоп Авакум (1621—1682 г.). Житието на Авакум се оценява като „нов етап в литературната еволюция“ на жанра при прехода към светската повествователна проза.

В този раздел на книгата се хвърля светлина и върху главните моменти от развитието на житийния жанр в руската и българската проза — от съчиненията за първите светци до „Житие и страдания грешнаго Софрония“. Като очертава типологическата близост и по-дълбоките различия между автобиографиите на протопоп Авакум и Софроний Врачански, Л. Боева прави изводи за еднаквото по значение място на двамата книжовници в процеса на образуването на новите жанрове и светски повести в българската и в руската литература при прехода им към Просвещението и Възраждането.

Независимо от главната цел на авторката — да проследи преди всичко процесите в староруската литература, необходимо и актуално е извършеното типологическо съпоставяне на редица явления, стилове и произведения на отделни книжовници. При този подход изследването на руско-българските книжовни контакти придобива проблемен облик, включва голям изворов материал и набелязва нови, неизследвани страни.

В книгата са взети под внимание най-нови изследвания на съветски и български медиевисти. Библиографският научен апарат би могъл да се попълни с още заглавия, да се включат публикации на други известни литературоведи, историци, лингвисти и изкуствоведи.

„Вопросы древнерусской литературы“ има безспорно значение за научното овладяване на големите духовни ценности на руската култура, за изграждането на висок идейно-естетически критерий в литературната наука.

Елена Ат. Томова

БИБЛИОГРАФИЯ

ПУБЛИКАЦИИ ПО СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА, ИЗЛЕЗЛИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВОТО ШЕСТМЕСЕЧИЕ НА 1981 Г.*

КНИГИ

А н г е л о в, Боню. Старобългарски писатели: Очерци. С., Народна просвета, 1981. 212 с., 8 л. ил., факс.

А н г е л о в, Димитър. Вклад Болгарии в развитие духовной культуры Средневековья. [Истор. очерк]. Пер. с болг. Ек. Георгиевой. С., София пресс, 1981. 67 с.

Прев. и на англ., фр., нем., исп. и др. ез.

Б а н и ш к о евангелие. Среднобългарски паметник от XIII в. Подготвили за печат, с увод и коментар от Екатерина Дограмаджиева и Божидар Райков. С., БАН, 1981. 519 с.

Б е ш е в л и е в, Веселин. Първобългарите: Бит и култура. [Моногр]. Ред. Велизар Велков. С., Наука и изкуство, 1981. 167 с., 28 л. ил.

Б е ш е в л и е в, Веселин. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981. 184 с., 16 л. ил.

Б ъ л г а р с к а т а патриаршия през вековете. Сборник [статии]. Ред. колегия: Христо Кодов и др. С., Църковноистор. и арх. инст., 1980. 187 с.

Б ъ л г а р и с т и к а и българисти. Статии и изследвания: Българистиката в чужбина: Портрети на българисти. [Сборник]. Състав. Боян Кастелов, Владимир Симеонов. С., Наука и изкуство, 1981. 387 с.

Б ъ л г а р и я: 681—1981. [Сборник]. Състав. Цонко Генов и др. Под обща ред. на Христо Христов. С., Изд. на ОФ, 1981. 583 с.

Б ъ л г а р с к а народна култура. Истор.-етногр. очерк. Авт. В. Хаджиниколов и др.; Ред. колегия: В. Хаджиниколов — отг. ред. и др. С., Наука и изкуство, 1981, 336 с.

В а с и л е в, Васил А. Тринадцать веков Болгарии: Очерк. Пер. с болг. Валерии Миневой. С., София-пресс, 1981. 128 с.

В е л и к о Т ъ р н о в о — културно-историческо наследство. [Албум]. Състав. Тодорка Драганова и Йордан Димитров. Ред. Наталия Стамболиева. С., Септември, 1981. 160 с. с ил.

Г е о р г и е в, Е м и л. Нашето Аз-Буки-Веди. [Изследване]. С., Народна просвета, 1981. 144 с.

Д и н е к о в, П е т ъ р. Дело Кирилла и Мефодия и болгарская культура. [Очерк Прев. от бълг.]. С., София-пресс, 1981. 84 с.

Прев. и на англ., фр., нем. ез.

Д о н ч е в а - П а н а й о т о в а, Невяна. Киприан, старобългарски и староруски книжовник. С., Наука и изкуство, 1981. 227 с.

З а и м о в, Йордан, Василка Тъпкова-Заимова. Българин родом: Битолският надпис на Иван Владислав Самодържец български. С., Народна просвета, 1981. 40 с.

З е к е р л и е в а, Х. Родината в творчеството и делото на видни българи — Константин-Кирил Философ. Препоръч. библиогр. указател. Силистра, Окр. б-ка, 1981, 70 с.

И м е н н и к на българските ханове. Критично изд. с коментар и обясн. бележки от Иван Богданов. С., Изд. на ОФ, 1981. 124 с., 8 л. факс.

---

* Включени са и единични публикации от 1980 г., които фактически са излезли от печат през 1981 г.

История на България. В 14 т. Гл. ред. Димитър Косев и др. С., БАН, 1979—?
2. Първа българска държава. Ред. колегия: Д. Ангелов — отг. ред и др., 1981. 505 с.
История, изкуство и култура на средновековна България. [Сборник]. Състав. Васил Гюзелев. С., Народна просвета, 1981. 268 с. с ил.
Йоан Екзарх. Шестоднев. Прев. от старобълг., послеслов и коментар Николай Кочев. Встъп. студия от Михаил Бъчваров, Божидар Пейчев. С., Наука и изкуство, 1981. 379 с.
Климент Охридски. Пространни жития на светите братя Кирил и Методий. Превод и коментар Христо Кодов. С., Синодално изд., 1981. 103 с. с ил.
Константин-Кирил Философ. Лит. методични и библиогр. материали за библиогр. Състав. Иван Иванов. С., НБКМ, 1981. 79 с.
Константин-Кирил Философ. Материали от научната конференция по случай 1150 г. от рождението му. — Велико Търново, 10—11. XI. 1977 г. и Рим, 12—13. XII. 1977 г. Ред. Емил Георгиев и др. С., БАН, 1981. 348 с.
Кочев, Николай. Философската мисъл във Византия IX—XII в. (Проблеми на философската мисъл във Византия и българ. държава). [Изследване]. С., Наука и изкуство, 1980. 204 с.
Кратка история на България. Авт. Александър Фол и др. Под ред. на Илчо Димитров, Милчо Лалков. С., Наука и изкуство, 1981. 495 к. с к., 56 л. ил.
Куев, Куйо. Иван Александровият сборник от 1348 г. (Моногр.]. С., БАН, 1981. 412 с. с факс.
Лескин, Август. Старобългарска граматика — Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. A. Leskin. [с предг. от Хилмар Валтер]. С., Профиздат, 1981. 16, III, 260 с.
Международен конгрес по българистика. I. София, 1981. Пленарни доклади: [кн. 1—9]. С., БАН, 1981.
Офс. изд.
Международен конгрес по българистика. I. София, 1981. Резюмета [на докладите]: [ч.] 1—5. С., БАН, 1981.
Офс. изд.
Текст и на рус, англ., нем., фр., чеш ез.
Международен симпозиум „Григорий Цамблак, живот и творчество". III. Велико Търново, 12—15 ноември 1980 г. Резюмета на докладите и научните съобщения. Велико Търново и др., ВТУ „Кирил и Методий" и др., 1980. 71 с.
Национална школа на младите историци „Историческата българистика в чужбина". II. София, 1980. [Доклади]: ч. 1. История на България — 409 с. ч. 2. Етнография и лингвистика — 120 с. С., Народна младеж, 1981.
Пандурски, Васил. Елешнишкият манастир. [Изследване]. С., Българ. художник, 1981. 80 с. с репрод. (Паметници на културата).
Петров, Петър. Образуване на българската държава [Моногр.]. С., Наука и изкуство, 1981. 339 с.
Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 2. Прабългарската култура: Материали от българ.-съв. среща, Шумен, 1976. Под ред. на Д. Ангелов и др. С., БАН, 1981. 223 с. с ил.
Плиска—Преслав. Проучвания и материали. Т. 3. Славяни и номади: VI—XII в. [Материали от] Международен симпозиум по слав. археология, Рилски манастир, 1977 г. Ред. колегия: Д. Ангелов, Ж. Вължарова. С., БАН, 1981. 102 с.
Развитие на българския език от IX до XX век. [Доклади от] I национална младежка школа по езикознание [състояла се през окт. 1979 г.]. Състав. Любима Йорданова. С., БАН, 1981. 159 с.
Райчев, Михаил. Музеи, старини и паметници в България. [Справочник]. С., Наука и изкуство, 1981. 344 с.
Стара българска литература. В 7 т. Ред. колегия: Боню Ангелов и др. Т. 1. Апокрифи. Състав. предг. и ред. Донка Петканова. С., Български писател, 1981. 432 с.
Тончева, Елена. Манастирът Голям Скит — школа на „Болгарский роспев". Скитски „Болгарски" ирмолози от XVII—XVIII в. ч. 1—2. Ред. Красимир Станчев, Стефан Кожухаров. С., Музика, 1981. 167 с.; 10 с., 700 л. н.
Тот, Имре. Константин-Кирил и Методий. [Изследване]. Прев. от унг. Марта Бур-Марковска. Под ред. [с предг.] на Куйо Куев. С., Изд. на ОФ, 1981. 155 с.
Флорева, Елена. Старата църква в Добърско. [Моногр.). С., Българ. художник, 1981. 224 с. с ил.
[Хиляда и триста] 1300 години от основаването на българската държава. [Каталог на] изложба. [С предг. от] Георги Георгиев. С., Ком. за култ., 1981. 24 с. с ил.
Цонев, Стефан. Великотърновски исторически манастири. [Албум]. (Авт.-съ-

став. . . Ред. Наталия Стамболиева. Художник Ирена Маковска). С., Септември, 1981, 36 с. с ил.

Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 г. от Освобождението. Ред. колегия: Смоленски епископ Нестор и др. С., Синодално изд., 1981. 392 с. с факс.

Текст и на рус., фр. ез.

Рез. на англ., фр. ез.

Чакраборти, Ашит. Преводите в средновековна България. [Изследване]. Прев. от англ. Пенка Илиева, Влад. Балтов. С., Наука и изкуство, 1981. 107 с.

Чолов, Петър. Прабългари. Библиографски указател. Състав. . . [с предг. от Веселин Бешевлиев]. С., НБКМ, 1981. 203 с.

Hristov, Hristo A. La Bulgarie — 1300 and d'histoire: [Кратка история] Trad. du bulg. Nino Ninov. Sofia-Presse, 1980, 259 с. с. ил.

Прев. на исп. и нем. ез.

СТАТИИ, ПОМЕСТЕНИ В СПИСАНИЯ, ВЕСТНИЦИ И СБОРНИЦИ

Алтбауер, Моше. Глаголица в Синай. Новооткрити ръкописи в манастира „Св. Богородица". — Антени, бр. 1, 7 ян. 1981, с. 13.

Ангелов, Боню. Солунската легенда. Един неиздаден препис на старобългарско съчинение, посветено на Кирил и Методий. — Антени, бр. 4, 28 ян. 1981, с. 13.

Ангелов, Димитър. Богомилството. — В: България: 681—1981. С., 1981, 125—133.

Ангелов, Димитър. „Византия и славяните". Българо-гръцки симпозиум, посветен на 1300-год. на Българската държава [състоял се в Солун, дек. 1980 г.]. — Раб. дело, бр. 14, 14 ян. 1981.

Ангелов, Димитър. Демократичният характер и революционната роля на богомилството. — Учит. дело, бр. 12, 24 март 1981, с. 7.

Ангелов, Димитър. Духовната култура на средновековна България. — Нар. армия, бр. 9733, 10 февр. 1981.

Ангелов, Димитър. Мемориалната традиция в Бориловия синодик. — В: Велико Търново, март 1981, с. 9.

Ангелов, Димитър. Образуване на българската народност. — В: България 681—1981. С., 1981, 97—106.

Ангелов, Димитър. Основни моменти в развитието и облика на средновековната българска култура. — Архитектура, 1980, кн. 4, 13—26.

Рез. на фр. ез. С библиогр.

По същия въпрос вж. и Социол. проблеми, 1981, кн. 1, 3—18.

Ангелов, Димитър. Средновековната българска държава като фактор за изграждане на „историческа памет". — Изв. держ. архиви, 41, 1981, 3—21.

С библиогр.

Ангелов, Петър. Болгарская история в сербских родословных текстах и летописях (IX—XIV вв.) — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 19—34.

Ангелова, Стефка. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав през VI—VII в. [въз основа на керамичен материал]. — Археология, 1980, кн. 4, 1—21.

Рез. на фр. ез. С библиогр.

Апостолов, Миладин и Вячеслав Ботев. Хилендарският медицински сборник [от XVI в.]. — Здраве, 1981, кн. 3, с. 27.

Аструков, Йосиф. 1300 г. от създаването на Българската държава. Българските евреи през вековете. — Год. Обществ. култ.-просв. орган на евреите в НРБ, 15, 1980, 7—22.

Байчева, Малина. Григорий Цамблак и Епифаний Премъдри. — Тр. Великотърн. унив. „Кирил и Методий", 16, 1981, кн. 1, 29—60.

Рез. на рус. и фр. ез. С библиогр.

Бакалов, Георги. За някои особености на българската ханска титулатура. — Векове, 1981, кн. 2, 67—74.

С библиогр.

Бартикян, Храч. За споменатия в устава на Григорий Бакуриани „ΑΝΙΔΡΥΤΟΝ ΕΘΝΟΣ" („неустойчив народ"). — Духовна култ., 1981, кн. 4, 25—30.

С библиогр.

Бербенлиев, Пейо. Ликовете на учителите. — Антени, бр. 20, 20 май 1981, с. 16.

Интервю за характера и значението на изложбата „Образите на Кирил и Методий в изобразителното изкуство".

Бернар, Роже. Вековни корени. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 7.

Бешевлиев, Веселин. Вилхелм Томашек и прабългарите. — Векове, 1980, кн. 6, 56—58.

Бешевлиев, Веселин. Нашата писменост и книжнина. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май, 1981, бр. 9, с. 3.

Богданова, Дарина. Овощарството в „Шестоднева" на Йоан Екзарх. — Овощарство, 1981, кн. 3, 40—43.

Божилов, Иван. Ранносредновековната българска култура. — В: България 681—1981. С., 1981, 64—73.

Божилов, Иван. Цар Симеон. Златният век на средновековна България—В: България 681—1981. С., 1981, 81—96.

Божков, Атанас. Възродени за нов живот във вековете. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 114, 10 юни 1981.

За изложбата от реставрирани български икони в Благоевград.

Божков, Атанас. Златен век на българското изкуство [през VIII—IX в.] — Отеч. фронт, бр. 11 032, 13 февр. 1981.

Божков, Атанас. Изкуство, преживяло столетията. [Български златни съкровища от века на цар Симеон]. — Отеч. фронт, бр. 11 049, 10 март 1981.

Божков, Атанас. Старите български столици в средновековната миниатюра. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 8.

Божков, Атанас. Титанът Кирил Философ в изкуството на Рим. — Лит. фронт, бр. 20, 21; 14, 21 май 1981.

Божков, Атанас. Тревненската художествена школа и нейното изучаване — Изкуство, 1981, кн. 2, 2—13.

Божков, Атанас. Широките мащаби на Търновската художествена школа. — В: Велико Търново, март 1981, с. 4.

Бойчева, Павлина. Литературата на Втората българска държава и нейното разпространение в Молдавия и Влахия. — В: Велико Търново, март 1981, с. 9.

Босилков, Константин. Яркое проявление болгаристики в чехословацкой столице. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 118—120.

Преглед на състоялата се от 8 до 10 дек. 1980 г. в Прага бълг.-чехослов. научна конф., посветена на 135 год. на българистиката в Карловия унив. и 1300 год. от създаването на бълг. държава.

Босилков, Светлин. Кирило-Методиеви изображения. — Читалище, 1981, кн. 5, 16—18.

Бояджиев, Пирин. Партений Павлович между Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски. — Ез. и лит., 1981, кн. 1, 33—40.

Боянов, Слави. Словото на Йоан Екзарх. — Родна реч, 1981, кн. 2, 21—33.

Брезински, Стефан. 1300 години развой на българския език и литература. — Ез. и лит., 1981, кн. 1, 116—118.

Информация за международната научна конф. в София, март 1981.

Буланин, Дмитрий. „Окружное послание" константинопольского патриарха Фотия в древнерусских рукописях XVI—XVII вв. — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 35—54.

Бъчваров, Михаил. Философската мисъл в България през IX—XX век. — Полит. просвета, 1981, кн. 5, 79—88.

С библиогр.

Бъчваров, Михаил. Философски ценности в историята на българската култура. — В: Международен конгрес по българистика, I. София, 1981. Пленарни доклади. [кн. 9] С., БАН, 1981. 14 с.

Василиев, Асен. В прослава на славянските първоучители.—Раб. дело, бр. 149, 29 май 1981.

Интервю по повод изложбата „Образите на Кирил и Методий в изобразителното изкуство".

Василиев, Асен. Няма български храм без Кирил и Методий. За източниците, от които е събрана изложбата на галерия „Отечество". — Поглед, бр. 21, 25 май 1981, с. 5.

Василиев, Асен. Първоучителят. Образи на Климент Охридски. — В: За буквите. Кирило-Методиев вестник, бр. 5, дек. 1981, с. 14.

Василиев, Асен. Художествените образи и представата за двамата братя — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 9.

Ватев, Йордан. За словото на Константин-Кирил Философ. — Лекционна пропаганда, 1981, кн. 5, 64—69.

Ватев, Йордан. Философията през погледа на Константин-Кирил. — Пулс, бр. 20, 19 май 1981, с. 3.

Велчев, Велчо. Делото на Кирил Философ и Методий в оценката на Христо Ботев. — Език и лит., 1981, кн. 1, 1—11.

Велчев, Велчо. Делото на Константин-Кирил Философ в историята на културата. — Библиотекар, 1981, кн. 7, 20—26.

Велчев, Велчо. Константин-Кирил как философ. — В: Константин-Кирил Философ. Матер. от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му, С., 1981, 73—84.

Велчева, Боряна. За една кирилска приписка в Асеманиевото евангелие. — В: Помощни истор. дисциплини, 3, С., 1981, 94—99.

Велчева, Боряна. Правописът на старите български ръкописи. — В: Развитие на българския език от IX до XX век. С., 1981, 21—23.

Велчева, Боряна. Проблеми на глаголическата писменост. Асеманиево евангелие. — В: Константин-Кирил Философ. Матер. от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 167—171.

Георгиев, Владимир. Генезисът на българския народ и възникването на българския език. — В: Международен конгрес по българистика. I. София, 1981. Пленарни доклади, кн. 4, С., 1981, 9 с.

Георгиев, Владимир. Живот и научна дейност на академик Стефан Младенов. По случай 100 години от рождението му. — СпБАН, 1980, кн. 6, 54—60.

Георгиев, Емил. Великото дело на Кирил и Методий. — В: България 681—1981. С., 1981, 74—80.

Вж и в. Пулс, бр. 21, 26 май 1981, 1—2.

Георгиев, Емил. И направиха изкусно мост. . . Старобългарската култура в светлината на европейския духовен живот. — Худож. самодейност, 1981, кн. 2, 4—7.

Георгиев, Емил. Истинска историческа мисия. — Отеч. фронт, бр. 11 103, 22 май 1981.

Георгиев, Емил. Нашето Аз-Буки-Веди. — Пулс, бр. 22, 2 юни 1981, с. 2.

Георгиев, Емил. От легендата към антифеодалната книга. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 3.

Георгиев, Емил. Първият „Златен век" на културата в средновековна Европа. — Нач. образование, 1981, кн. 5, 7—14.

Рез. на рус. ез.

Георгиев, Емил. „Той няма равен в тогавашна Европа". — Поглед, бр. 20 18 май 1981, с. 16.

Интервю за делото на Кирил и Методий.

Георгиев, Павел. Духовният живот в Плиска в края на IX век. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., 23 март 1981, бр. 8, с. 6.

Георгиев, Емил. За един надгробен надпис от Плиска. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 88—93.

Георгиев, Павел. Старобългарски писатели от Плиска и Преслав. — Археология, 1980, кн. 3, 43—50.

Рез. на фр. ез. С библиогр.

Георгиев, Пламен. Неизвестни изображения на цар Калоян. — Зем. знаме, бр. 92, 18 април 1981.

Миниатюри в десеттомния Лицев летописен свод на Иван IV Грозни.

Глушкова, Борислава и Росина Узунова. Фонд 805-„К" от Окр. държ. архив Велико Търново — ценен извор за героичното ни минало. — В: Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. С., 1981, 377—378.

С библиогр.

Глюкселиг, Йозеф. Загадката около гроба на Методий. [Прев. от чешки]. Орбита, бр. 21, 23 май 1981, с. 11.

Гюзелев, Васил. Ахрида на езика на мизите. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., 23 март, 1981, бр. 8, с. 10.

Гюзелев, Васил. Традициите на писмената култура. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 5.

Давидов, Ангел. Обратен речник на „Беседа против богомилите" от Презвитер Козма. — Тр. Великотърновски унив. „Кирил и Методий" , 16, 1981, кн. 2, 91—115.

Рез. на рус. и фр. ез.

Давидов, Ангел. Презвитер Козма и старобългарският книжовен език. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 284—292.

Даков, Тодор. Културата на средновековна България. — Нач. образование, 1981, кн. 1, 3—6.

Рез. на рус. ез.

Данчев, Георги. Общобалканското и общославянското значение на Търновската книжовна школа — продължител на Кирило-Методиевото дело. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 172—178.

Даскалова, Ангелина. Някои лексикални особености в Синайския патерик. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 293—300.

Делото на Йоан Екзарх Български. Разговор с проф. д-р Рудолф Айцетмюлер. В: Българистика и българисти. С., 1981, 20—22.

Денев, Иван, Св. Климент Охридски като проповедник. — Духовна култ., 1981, кн. 1, 8—22.

С библиогр.

Джурова, Аксиния. Българската ръкописна книга X—XVIII век. — В: България 681 — 1981. С., 1981, 170—180.

Джурова, Аксиния и Красимир Станчев. Ватиканският препис на Манасиевата хроника. — Лит. фронт, бр. 26, 25 юни 1981.

Джурова, Аксиния и Красимир Станчев. На кръстопът между Изтока и Запада. Българската книжовна традиция във Ватиканската библиотека. — Лит. фронт, бр. 23, 4 юни 1981, с. 3.

Джурова, Аксиния. Писмовни материали и инструменти за писане. — В: Помощни истор. дисциплини. 3. С., 1981, 60—67.

За инвентариума на средновековния книжовник.

Дылевский, Николай. Забытая годовщина. Столетие со дня выхода книги Неофита Рылского „Описанье болгарского священного монастыря Рылского". — Etud. balk., 1980, кн. 4, 86—103.

Димитров, Божидар. Откритият „Празничен миней" — уникална находка [на старопечатна книга от 1536—1538 г.]. — Зем. знаме, бр. 89, 14 апр. 1981.

Димитров, Божидар. Послание от вековете. — Зем. знаме, бр. 148, 21 юни 1981.

За надписа, открит в църквата на с. Туден, Соф. окръг.

Димитров, Божидар. Пръстенът на Крумовия военачалник. — Зем. знаме, бр. 91, 16 апр. 1981.

Димитров, Пейо. Мария Тихова. Предсмъртната творба на Константин-Кирил Философ. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 123—133.

Димитров, Пейо. Цикъл нови слова на Климент Охридски. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 7.

Динеков, Петър. Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура. — В: Международен конгрес по българистика. I. София, 1981. Пленарни доклади, кн. 2. С., 1981, 13 с.

Динеков, Петър. Българската публицистика през вековете. — Бълг. журналист, 1981, кн. 5, 5—6.

Интервю

Динеков, Петър. За историческото единство на българската литература. — Лит. мисъл, 1981, кн. 1, 9—20.

Динеков, Петър. Историческая миссия древнеболгарской литературы. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 години от рождението му. С., 1981, 59—72.

Динеков, Петър. Исторически образи в български фолклор. — Бълг. фолклор, 7, 1981, кн. 2, 3—8.

Динеков, Петър. Нашата култура общува със света. — Отеч. фронт, бр. 11 103, 22 май 1981.

Интервю за участието му в науч. конф., посветени на 1300 год. на Българската държава.

Динеков, Петър. Този велик порив на българина към знание, към култура. . . Интервю. — Септември, 1981, кн. 1, 137—153.

Динеков, Петър. „1000 години българска поезия". Защо не? — Лит. фронт, бр. 9, 26 февр. 1981, 1—2.

Дограмаджиева, Екатерина. Своеобразие этапов книжного староболгарского языка. — Староболгаристика, 1981, кн. 1, 55—61.

Дойчев, Любомир. Българският лъв — древен символ. — Родна реч, 1981, кн. 3, 53—55.

Дончева-Панайотова. Невяна. Григорий Цамблак о Варлааме и его ереси. — Byzantinobulg., 6, 1980, 105—113.

Дончева-Панайотова, Невяна. Киприан в развитието на българо-руските културни и литературни връзки. — Проблеми на висш. образ., 1981, кн. 1, 41—47.

Рез. на англ. ез.

Дончева-Панайотова, Невяна. Легендата за покръстването на българите от Кирил и Методий във възрожденската литература. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 254—267.

Дуйчев, Иван. Българско ръкописно наследство. — АБВ, бр. 21, 26 май 1981, с. 6.

Дуйчев, Иван. И Рила. Културно-просветни преобразования през IX — X в. и началната история на Рилската обител. — В: За буквите, Кирило-Методиевски вестник, дек. 1981, бр. 5, с. 7.

Дуйчев, Иван. Основоположникът на славянската култура и единство. Започва годината на Константин-Кирил Философ. — Нар. култура, бр. 6, 6 февр. 1981, с. 1, 3.

Програма „Константин-Кирил Философ"

Дуйчев, Иван. С ясна мисъл и леко перо. — АБВ, бр. 5, 3 февр. 1981, с. 2.

Интервю за работата на учения в областта на старобългарската книжнина.

Елефтеров, Стефан. Черноризец Храбър и апокрифите. — Антени, бр. 23. 10 юни 1981, с. 13.

Заимова, Рая. За пример на Лудвиг XV. Посланието на цариградския патриарх Фотий до българския княз Борис I в произведение на френски монах от началото на на XVIII в. — Антени, бр. 12, 25 март 1981, с. 16.

Златанова, Румяна. Второй международный коллоквиум по палеоболгаристике. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 108—117.

Иванова, Климентина. Златният век. — Читалище, 1981, кн. 5, 12—14.

Иванова, Климентина. Охридската книжовна школа. — Лекционна проп. 1981, кн. 6, 37—42.

Иванова-Мирчева, Дора. Българският език през Втората българска държава. — В: Велико Търново, март 1981, с. 7.

Иванова-Мирчева, Дора. Из историята на българския книжовен език до Възраждането. — В: Развитие на българския език от IX до XX век. С., 1981, 1—20.

Иванова-Мирчева, Дора. Кирило-Методиевските традиции в литературния български език през вековете. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 139—151.

Иванова-Мирчева, Дора. Старобългарски или „старославянски" [език]? Поглед, бр. 3, 19 ян. 1081, с. 5.

Икономова, Анастасия. Български ръкописи в чужди книгохранилища. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., 1981, бр. 9, с. 12.

Икономова, Анастасия. Зографското евангелие. — АБВ, бр. 21, 26 май 1981, с. 8.

Икономова, Живка и Мария Тихова. Втори международен колоквиум по старобългаристика. [София, авг. 1980 г.] — Бълг. език, 1981, кн. 2, 174—182.

Йовков, Милчо. От едно предание до версията за поп Богомил. — Векове, 1981, кн. 2, 85—91.

Йорданов, Иван. Оловен печат на Симеон Метафраст, магистър и логотет от Велики Преслав. — Векове, 1981, кн. 1, 16—18.

Йорданова, Таня. Златните страници. — Нар. младеж, бр. 121, 24 май 1981.

Украсата на най-старите български ръкописи

Йорданова, Таня. От вековете съхранена. Орнаменталният характер на старобългарското изкуство през IX—X в. — Нар. младеж, бр. 56, 7 март 1981.

Йорданова, Таня. Хуманизмът в средновековната ни живопис. — Нар. младеж, бр. 112, 14 май 1981.

Калибанов, А. И. Богомилството като световно явление. Актуални проблеми при изучаване на средновековните антифеодални движения. [Интервю]. — Прабл. култ., 1981, кн. 1, 89—95.

Подп.: В. Велчев и К. Мечев.

Калиганов, Игор. Бъдещето на старобългаристиката. [Прев. от рус.]. — Антени, бр. 5, 4 февр. 1981, с. 13.

Капелкова, Христина. Изложбата „Култура и изкуство на средновековна България". — Изв. Нац. истор. музей, 3, 1981, 349—356.

Караджова, Дарина. Съдбата на българската ръкописна книга. — Духовна култ., 1981, кн. 1, 23—28.

С библиогр.

Кенанов, Димитър. Литературата на Първата българска държава и писателското дело на Евтимий Търновски. — В: Константин-Кирил Философ, Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 179—187.

Кискинова, М. Йосиф Симоний Асемани — един изследвач на българското минало. — В: Помощни истор. дисциплини, 3, С., 1981, 100—118.

Ковачев, Н. За името на Велико Търново. — В: Велико Търново, март 1981, с. 12.

Коларов, Христо. Делото на Кирил и Методий и политиката на Източната и Западната църква към него. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 134—138.

Константинов, Петър. Златният век. — Наука и техн. за младежта, 1981, кн. 5, 48—54.

Коцева, Елена. Благородната мисия на Киприан. — Орбита, бр. 26, 27 юни 1981, с. 7.

Коцева, Елена. Към въпроса за палеографските особености на кирилските ръкописи от X—XIII в. — В: Помощни истор. дисциплини, 3, С., 1981, 68—93.

Коцева, Елена. Следовникът на Евтимий Търновски — Григорий Цамблак. Читалище, 1981, кн. 1, 9—10.

Кочев, Николай. Исихазмът и варлаамството в културата и политиката на балканските народи и Византия през XIV в. — В: Велико Търново, март 1981, с. 8.

Кочев, Николай. Религиозно-философски насоки на Балканите през XIV в. (Учението на исихастите за същност и енергия). — Духовна култ., 1981, кн. 5, 8—25. С библиогр.

Кочев, Николай. Търновската книжовна школа. — Пробл. култ., 1981, кн. 2. 89—95.

Кръстанов, Трендафил. Охридската архиепископия-патриаршия. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., 23 март 1981, бр. 8, с. 10.

Кръстанов, Трендафил. Споменът за древната патриаршия през време на османското иго. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 22—30. С библиогр.

Кръстев, Кирил. Форми на хуманизъм в средновековна България. — Лит. фронт, бр. 21, 21 май 1981, с. 4.

Кръстев, Петър. . . . И се присъединиха към равноапостолите. — Кооп. село, бр. 12, 16 ян. 1981.

1150 г. от рождението на Наум Преславски и Охридски.

Куванджиев, Георги. За образователната система в България в края на IX век. — Пробл. култ., 1981, кн. 2, 74—88.

Рез. на рус. и англ. ез.

Куев, Куйо. За Иван Александровия сборник от 1348 г. — В: Велико Търново, март 1981, с. 11.

Куев, Куйо. Забележителен сборник. — Зем. знаме. бр. 25, 30 ян. 1981. Интервю за съдържанието и значението на старобълг. ръкопис.

Куев, Куйо. Забележителни паметници на българската култура. [Интервю] — Раб. дело, бр. 20, 20 ян. 1981.

Подп. Атанас Дишев.

Куев, Куйо. Както слънцето свети за всички. Кирил Философ — борец за равноправие на народите и езиците. Худож. самодейност, 1981, кн. 3, 1—5.

Куев, Куйо. Триезичната ерес и делото на Кирил и Методий на фона на Средновековието. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 85—94.

Куюмджиева, Светлана. Първи международен семинар по славянска палеография и дипломатика. [София, септ. 1979 г.]. — Бълг. музикозн., 1981, кн. 1, 79—80. За докладите с музикална тематика из бълг. музикална история.

Кънчев, Симеон. Константин Преславски и неговите две стихотворения. — Родна реч, 1981, кн. 1, 24—25.

Лазаров, Лазар. Загадките на „Именника. . .", първия прабългарски летопис. Опит за разшифроване на някои образи от неговото съдържание — Отеч. глас (Пловдив), бр. 11 043, 29 апр. 1981.

Лалчев, Драгомир и Стефан Смядовски. Надписите при с. Царевец, Врачанско. — Бълг. ез., 1981, кн. 3, 217—222.

Лихачев, Дмитрий С. Вековна и все млада. — Раб. дело, бр. 144, 24 май 1981. За празника на славянските първоучители Кирил и Методий.

Лихачев, Дмитрий С. Държава на духа. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 6.

Лихачев, Дмитрий С. Передовая линия обороны болгарского государства духа. — В: Международен конгрес по българистика. I. София, 1981. Пленарни доклади, кн. 8, С., 1981, 16 с.

Лихачев, Дмитрий С. „Посветено на славянството, на цялото човечество" [Интервю]. — Студ. трибуна, бр. 34, 19 май 1981.

За празника на славянските първоучители Кирил и Методий.

Льовочкин, Иван В. Избраник Святослава и его славянский протограф. — Старобълг. лит., 1980, кн. 8, 46—49.

Мавродинова, Лиляна. Изкуството на втората българска държава. — В: България 681—1981, С., 1981, 160—169.

Мавродинова, Лиляна. Монументална живопис. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., 23 март 1981, бр. 8, с. 11.

Маджуров, Николай. Вярата на древните славяни. — Духовна култ., 1981, кн. 4, 12—24.

С библиогр.

Максим, патриарх Български. Българската църква и българската книжовност. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 4.

Марди-Бабикова, Велда. Към въпроса за образа на Константин-Кирил Философ в средновековната декоративно-монументална живопис в България. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 301—311.

Марди-Бабикова, Велда. Скалните църкви край село Иваново [стенописите]. — Защита на природата, 1981, кн. 6, 9—11.

Марков, Николай, Стефан Лисицев. Нов старобългарски паметник от Преслав. — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 79—85.

Матанов, Христо. Трети международен симпозиум за Търновската книжовна школа [Велико Търново, ноември 1980 г.]. — Истор. преглед, 1981, кн. 1, 141—145.

Мечев, Константин. Бащин закон и майчин завет. Към тълкуването на един символичен израз в Пространното житие на славянския първоучител [Константин Кирил]. — Отеч. фронт, бр. 11 083, 24 април 1981. Вж и сп. Турист, 1981, кн. 6, 10—11.

Мечев, Константин. България през IX век и Кирило-Методиевото дело. — Нар. младеж, бр. 121, 24 май 1981.

Мечев, Константин. За какво говори мълчанието? Делото на Кирил и Методий във византийската историография от IX и X век. — АБВ, бр. 20, 19 май 1981, с. 2.

Мечев, Константин. Леточисление по световна кройка. Нови доказателства и съображения за изнамиране на славянската писменост в 855 г. — Пулс, бр. 16, 21 април 1981, с. 3.

Мечев, Константин. Оптимизмът на гения. Малко познати черти от образа на Константин-Кирил Философ. — Раб. дело, бр. 175, 24 юни 1981.

Мечев, Константин. От неподчинение към независимост. [Грамотата на цариградския патриарх Калист от 1355 г. и нейната връзка с развоя на българската литература от втората половина на XIV век и началото на XV век]. — В: Велико Търново, март 1981, с. 11.

Мечев, Константин. Историческа истина и международен престиж. За научното значение на въпроса, какви са по народностен произход славянските първоучители Кирил и Методий. — Наука и техн. за младежта, 1981, кн. 5, 42—48.

Мечев, Константин. „Последната притча" на Константин-Кирил Философ. — Родна реч, 1981, кн. 6, 2—6.

Мечев, Константин. Първият изследовател на Кирило-Методиевото дело. Малко познати и неразтълкувани страници от литературното творчество на Евтимий Търновски. — Веч. новини, бр. 103, 22 май 1981.

Мечев, Константин. „Род" значи „Народ". — Лит. фронт, бр. 19, 7 май 1981, с. 11.

Доказателство за българския произход на славянските първоучители.

Миладинова, Милка. Музикални творби от миналото за Кирил и Методий. — Бълг. музика, 1981, кн. 2, 20—27.

Милева, Недка. Употреба на служебната дума да в съчиненията на Климент Охридски. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 74—83.

Милева, Недка. Функции на служебната дума да в произведенията на Патриарх Евтимий и Григорий Цамблак. — Език и лит., 1981, кн. 1, 23—32.

С библиогр.

Милчев, Атанас. Кирил Философ в древноруската книжнина и изкуство. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 340—345.

Минчева, Ангелина. А разумът . . . Преводаческите принципи на Константин-Кирил. — Антени, бр. 19, 13 май 1981, с. 12.

Михайлов, Михаил. Константин-Кирил Философ. — История и обществозн., 1981, кн. 3, 18—27.

Михайлов, Стамен. Към тълкуването на ктиторския надпис на Боянската църква. — Музеи и паметн. култ., 1981, кн. 1, 26—28.

Рез. на фр. ез.

Наумов, Александър. По въпросите на най-старата славянска поезия. — Старобългарска лит., 1980, кн. 8, 37—45.

С библиогр.

Ненчовски, Георги. Порив на душата и на ума. Богомилството — най-значително социално-религиозно движение през Средновековието. — Кооп. село, бр. 7, 9 ян. 1981.

Нестор, архимандрит. Търновската патриаршия. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 16—21.

С библиогр.

Нешев, Георги. Българското културно влияние във влахо-молдавските земи през късното средновековие (XV—XVIII в.) — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 91—102.

С библиогр.

Николов, Никола. Делото на Кирил и Методий във формирането на славянската филология. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 312—320.

Николова, Светлина. Кирило-Методиевото дело в съвременната наука. — Библиотекар, 1981, кн. 5, 11—13.

Николова, Янка. Книжовно-просветно средище от втората половина на XIV век. — В: Велико Търново, март 1981, с. 8.

За Килифаревския манастир.

Нурков, Христо. Културно-историческото наследство на Великотърновски окръг. — Музеи и паметн. култ., 1981, кн. 2, 6—10.

Рез. на фр. ез.

Овчаров, Димитър. Първопрестолна. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., 23 март 1981, бр. 8, с. 5.

Павлов, Димитър. Славянски просветител и обединител. Константин-Кирил Философ. — Орбита, бр. 23, 6 юни 1981, с. 11.

Павлова, Румяна. Петър Черноризец в старобългарската литература. — Рус. и западни езици, 1981, кн. 2, 6—10.

Пандурски, Иван. Книжнина и изкуство. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 106—122.

С библиогр.

Панченко, Александър. Средновековният писател — проблем на нашето време [прев. от руски]. — Септември, 1981, кн. 4, 148—156.

Пашов, Петър. Безсмъртното дело на Кирил и Методий. — Нар. армия, бр. 9805, 23 май 1981.

Пейчев, Божидар. Константин-Кирил — основател на български философски традиции през Средновековието. — Фил. мисъл, 1981, кн. 4, 30—42.

Петков, Любен. Библиографски сведения за древните българо-руски връзки. — В: Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. С., 1981, 385—387.

С библиогр. За труда на Павел Ст. Сохан „Очерки истории украинско-болгарски связей", Киев, 1977.

Пенкова, Пиринка. Електронна обработка на старобългарски текст. — В: За буквите. Кирило-Методиевски вестник, дек. 1981, бр. 5, с. 15.

Петканова, Донка. Апокрифната литература в България. — В: Стара българска литература. В 7 т. Т. 1. Апокрифи. Предг. . . С., 1981, 5—27.

Петканова, Донка. Нашият Климент [Охридски]. — Учит. дело, бр. 20, 19 май 1981, с. 8.

Петканова, Донка. Светлина от буквите. Епохалното дело на Константин-Кирил. — Худож. самодейност, 1981, кн. 1, 8—10.

Петков, Георги. Неизвестен текст на малка вечерня от службата за Петка Търновска [от ръкопис в манастира Драгомирна]. — Лит. история, 1981, кн. 7, 37—41.

Петров, Мильо. Емилиян Станев и школата на Евтимий Търновски. — Език и лит., 1981, кн. 1, 46—56.

Петров, Петър. Александър Бурмов като медиевист. — Векове, 1981, кн. 2, 28—33.

70 години от рождението на Александър Бурмов.

Петров, Петър. Делото на Константин-Кирил Философ. — Атеист. трибуна, 1981, кн. 3, 3—11.

Петров, Стоян. Кирило-Методиевото дело и съдбините на славянството. — Нар. култура, бр. 24, 12 юни 1981, с. 6.

Попконстантинов, Казимир. Старобългарски ктиторски надпис от с. Троица, Шуменски окръг. — Археология, 1980, кн. 4, 55—65.

Рез. на фр. ез. с библиогр.

Палеографски и езикови особености.

Попов, Атанас. За надписа на цар Иван Асен II в църквата „Свети четиридесет мъченици" във Велико Търново. — Истор. преглед. 1981, кн. 1, 62—72.

С библиогр.

Попов, Атанас. Най-забележителният от градовете на Хемус. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., 23 март 1981, бр. 8, с. 11.

Попов, Георги. Плиска, Преслав, Охрид. Новооткрити доказателства за единството на старобългарските книжовни школи. — В: За буквите. Кирило-Методиевски вестник, дек. 1981, бр. 5, с. 4—5.

Попов, Константин. Научното дело на проф. Иван Гълъбов (1918—1978). — Бълг. език, 1981, кн. 1, 77—82.

Съдържа и библиогр. списък на научните му трудове.

Попова, Маня. Константин-Кирил Философ в нашата съвременна музика. — Бълг. музика, 1981, кн. 2, 28—31.

Поптодоров, Радко. Диоцез, устройство и управление. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 45—66.

С библиогр.

Поптодоров, Радко. Църква и държава през вековете. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 148—160.

С библиогр.

Райков, Божидар. Зографският манастир в българската културна история. — Библиотекар, 1981, кн. 2, 8—9.

Ръкописното наследство в зографското книгохранилище.

Русев, Пеньо. Възникване и развитие, характер и особености на старобългарската култура. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 111—122.

Русев, Пеньо. Евтимиевата школа в манастира „Света Троица". — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 5.

Русек, Йежи. За езика на битолския триод. — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 72—78.

Саенко, П. П. К истории славянского перевода текста „Лествицы" Йоанна Синайского. — Старобългаристика, 1980, кн. 4, 19—24.

Сване, Гунар. Новосъздадено и унаследено в езика на Григорий Цамблак. — Бълг. език, 1981, кн. 2, 95—115.

Свинтила, Владимир. Евтимиевата реформа. — В: Велико Търново, март 1981, с. 6.

Свинтила, Владимир. „Пряжде убо славяне не имяахон книг. . ." Делото на Кирил и Методий в културния контекст на Европа. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 100—102, 21—23 май 1981.

Севданова, Николина. Вековни корени. Нови изследвания, представени на I общосъюзна конференция на съветските българисти [в Лвов] — Отеч. фронт, бр. 11 026, 5 февр. 1981.

Севданова, Николина. Образите на Кирил и Методий в галерия „Отечество". — Отеч. фронт, бр. 11 109, 1 юни 1981.

Впечатления от изложбата в столицата.

Севданова, Николина. Съвременно послание на старите майстори. Оценки и изводи за конференцията и изложбата, посветени на Тревненската художествена школа. — Отеч. фронт, бр. 11 125, 23 юни 1981.

Селимски, Людвиг. Стефан Младенов и изучение староболгарского языка. К сотой годовщине со дня рождения. — Старобългаристика, 1980, кн. 3, 114—118.

Сефтерски, Райко. Прабългарите на Авитохол. Размишления над именника на българските ханове. — Ехо, бр. 11, 13 март 1981.

Симеонов, Борис. Аспарух или Исперих? — Нар. младеж, бр. 110, 12 май 1981.

Симеонов, Борис. Към въпроса за произхода и значението на прабългарските племенни имена. — Векове, 1981, кн. 1, 5—16.

С библиогр.

Симеонов, Борис. Летописците на Първата българска държава. — Нар. младеж, бр. 39, 15 февр. 1981.

Симеонов, Борис. Прабългарите и техният език. — В: Развитие на българския език от IX до XX век. С., 1981, 30—40.

Симеонов, Борис. Титульная практика в ханской Болгарии: происхождение, структура и значение праболгарских титулов в период между VII и X веками. — Балк. езикозн., 1981, кн. 2, 23—45.

С продълж.

Славов, Слави. Етични аспекти във философско-богословската концепция на Константин-Кирил Философ. — Пробл. култ., 1981, кн. 1, 100—111.

Рез. на рус. и англ. ез.

Смядовски, Стефан. Към езиковата характеристика на българските кирилски надписи до XV век. — Старобългаристика, 1981, кн. 4, 93—101.

Спасова, Александра. Ученият, който преиздаде „Бдински сборник". Разговор с видния славист и българист проф. Винка. — Отеч. фронт, бр. 11 027, 6 февр. 1981.

Станчев, Красимир. Литературата на българските католици през XVII—XVIII в. и преходът от Средновековие към Възраждане. — Лит. мисъл, 1981, кн. 3, 3—11.

С библиогр.

Станчев, Красимир. Писаха: Равул, Дионисий, Тома. Неизвестни среднобългарски ръкописи в Парижката национална библиотека]. — Антени, бр. 11, 18 март 1981, с. 13.

Станчев, Красимир. Традициите на Климент и Наум. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., 23 март 1981, бр. 8, с. 7.

Станчева, Магдалина. Разцветът на Сердика [през XIII—XIV в.] — София, 1981, кн. 5, 4–6.

Стефанов, Павел. Погановският манастир — история и стенописи. — Родна реч, 1981, кн. 1, 46—50.

Стоименов, Димитър. Интересни извори за българската история. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 10.

За произведение на Теофилакт Охридски.

Стойнов, Дамян. Предстоятели-патриарси. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 82—95.

С библиогр.

Стоянов, Маньо. Български светии и мъченици от епохата на турското владичество. — В: Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. С., 1981, 164—176.

С рез. на англ. ез.

Стоянов, Маньо. Неизвестен [ръкописен] български караманлийски сборник. — Лит. история, 1981, кн. 7, 42—49.

Стоянов, Христо. Начало и развитие на братските връзки между българи и руси (VII—XIV в.) — В: църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. С., 1981, 9—33.

С библиогр. и рез. на англ. ез.

Събев, Тодор и Трендафил Кръстанов. Охридската архиепископия — патриаршия. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 10—15.

С библиогр.

Събев, Тодор. Учредяване и възход на патриаршията в Първата българска държава. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 7—9.

С библиогр.

Съйкова, Гинка и Стоянка Илиева. Реставрация и консервация на Боянския псалтир. — Изв. Държ. архиви, 41, 1981, 261—270.

Танчев-Болутов, Христо. Княз Борис I в картини на чешки художници. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., май 1981, бр. 9, с. 8.

Танчев-Болутов, Христо. Олтар за равноапостолите Кирил и Методий в Рим. Църквата „Св. Климент", 1860 г. — Антени, бр. 7, 18 февр. 1981, с. 4.

Телбизов, Карол. Странната история на една българска икона от XIV век. — Векове, 1981, кн. 1, 26—30.

Телбизов, Карол. Чипровската книжовна школа. (Обзорен библиографски опис). — Лит. мисъл, 1981, кн. 6, 121—138.

Тончева, Елена. „Йоан Кукузел — живот, творчество, епоха". — Старобългаристика, 1980, кн. 4, 122—128.

Топенчаров, Владимир. По следите на Кирило-Методиевото дело. — Полит. просвета, 1981, кн. 6, 64—70.

Тот, Имре. Скромен принос. [Прев. от унг.]. — Антени, бр. 25, 24 юни 1981, с. 7.

За новата му книга „Константин-Кирил Философ и Методий". Будапеща, изд. Магветьо, 1981.

Тот, Имре. Старобългаристиката в Унгария. [Прев. от унг.]. — Антени, бр. 15, 15 април 1981, с. 13.

Тотев, Петко. Единосъщни. Старобългарските книжовни средища Преслав и Охрид. — В: За буквите. Кирило-Методиевски вестник, дек. 1981, бр. 5, с. 11.

Тотев, Тотьо. Преславските манастири — средище на книжовен труд и разностранен художествен живот през IX—X век. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 4.

Тревненска живописна школа. Каталог от изложба. Габрово, окт.—дек. 1980 г. Състав и ред. Атанас Божков, София, Бълг. художник, 1981.

Тъпкова-Заимова, Василка. „Византинизмът" и делото на Кирил и Методий. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 152—158.

Тъпкова-Заимова, Василка. Търновград и култът на св. Димитър Солунски. — В: Велико Търново, март 1980, с. 12.

Фай, Хилде. Григорий Цамблак на вселенския събор в Констанц. — 1418 година. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., май 1981, бр. 9, с. 9, 11.

Хаджикосев, Симеон, Слово за буквите. — Учит. дело, бр. 20, 19 май 1981.

Хараламлиев, Иван. Константин Костенечки и Григорий Цамблак за делото на Кирил Философ. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 188—197.

Хоргоши, Эден. Serdica—Sredec—Sofia (Данные к истории топонимии на основе материалов венгерских хроник XII—XVI веков). — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 94—99.

Хефер, Ангелика и Михаел Маргаритов. Неизвестният посредник. [Прев. от нем.]. — АБВ, бр. 20, 19 май 1981, с. 8.

Откъс от книгата „Опит за установяване на националната принадлежност на славянските апостоли Кирил и Методий и за изясняване на някои обстоятелства, свързани с нея". Хамбург, 1980.

Христов, Христо. Хиляда и триста години българска държава, народност и култура. — Истор. и обществозн., 1981, кн. 1, 3—17.

Христова, Вера. Образите на Кирил и Методий в тревненските икони. — Балк. знаме (Габрово), бр. 62, 22 май 1981.

Царев, Георги и Николай Кочев. Духовно просветно дело. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1981, 96—105.

С библиогр.

Цонев, Стефан. Иконописното богатство на Търновския край. — Музеи и паметн. на култ., 1981, кн. 2, 49—51.

Рез. на фр. ез.

Цончева, Мара. За предренесансовия характер на Боянските стенописи. — Пламък, 1981, кн. 4, 168—174.

Чак до Камчатка. Докъде достига „Българската държава на духа". Разговор с проф. Николай Самсонов. — В: За буквите. Кирило-Методиевски вестник, дек. 1981, бр. 5, с. 13.

Разговора води: Илия Пехливанов

Чифлянов, Благой. Култов живот. — В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980, 137—147.

С библиогр.

Шимански, Тадеуш. Ролята на дамаскините в историята на българския книжовен език. — В: Развитие на българския език от IX до XX век. С., 1981, 49—52.

Юхас, Петер. Прабългарите и християнството. Прев. от унг. Йонка Найденова. — Септември, 1981, кн. 6, 123—148.

Юхас, Петер. Прабългарски думи в днешния унгарски и български език. — Старобългаристика, 1981, кн. 2, 3—18.

Юхас, Петер. Старите маджарски хроники за прабългарите. — Истор. преглед, 1980, кн. 5, 109—118.

С библиогр.

Angelov, Dimitar. L'Etat bulgare, facteur de formation de „Mémoire historique". — Palaeobulgarica, 1981, No 1, 3—20.

Bernard, Roger. La contribution des Bulgares à la vie spirituelle de l'Europe. — В: Международен конгрес по българистика, I. София, 1981. Пленарни доклади [кн. 6] С., 1981, 19 с.

Boba, Imre. The monastery of Sàzava. Methodian continuity north of the Danube? — Palaeobulgarica, 1981, No. 1, 84—87.

Bozilov, Ivan. La famille des Asen (1186—1450). Généalogie et prosopographie — Bulg. hist. rev., 1981, No. 1—2, 135—156.

С библиогр.

Capaldo, Janja Jerkov. Tradition Cyrillo-méthodienne à la frontière de la Pologne et de la Russie après Brest (en marge de Vat. Slav. 12). — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 268—274.

Capaldo, Mario. Letteratura agiografico-Omiletic di tradizione Cirillometodiana. Problemi e prospettire di ricerca. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 159—166.

Dancev, Georgi. Les copies slaves du „Recueil de prières. . ." du moine Tikara, considérés à tort jusqu'à présent comme l'œuvre de Démétrios Cantacuzène. — Palaeobulgarica, 1980, No. 4, 25—39.

Danti. Angiolo. L'itinerario spirituale di un santo della saggezza alla sagienza note sue cap. III. Della vita Constantini. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 37—58.

Dimov, Georgi. Le tradizioni Cirillometodiane e la formazione della letteratura nazionale bulgara. — Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 223—230.

Döpmann, Hans-Dieter. Zum Streit zwischen Bonn und Byzanz um die Christianisierung Bulgariens. — Palaeobulgarica, 1981, No. 1, 62—73.

Džonov, Bojan. Le modèle de confession chez les bogomiles et les cathares. — Palaeobulgarica, 1980, No. 4, 87—92.

Georgiev, Emile. L'état de la problématique scientifique de Cyrille et Méthode vers le 1150e anniversaire de Constantin-Cyrille le Philosophe. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 5—36.

Georgiev, Emile. The Great Beginning of Bulgarian Literature. — Palaeobulgarica. 1981, No. 1, 21—26.

Giambelluca, Kossova, Alda. La rielaborazione russa del trattato sulle lettere di Cernorizec Chrăbăr. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 204—222.

Graciotti, Sante. Il codice universalistico della missione Cirillo-Metodiana. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 95—110.

Habovstiakova, K. O Cyrilometodovskej tradicii na slovensku. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 275—283.

Koledarov, Petar. On the initial hearth and centre of the bogomil teeching. — Byzantinobulgarica, 6, 1980, 237—242.

Kočev, Nikolai. De certains questions relatives aux courants philosophiques et religieux à Byzance et dans les Balkans au XIVe siècle. — Bulg. hist. review, 1980, No. 4, 30—48.

Mećev, Konstantin. Die bulgarische Kultur am Anfang des 13 Jn. P. I, II. — Palaeobulgarica, 1980; 1981, No. 3; No. 2, 57—68; 55—71.

С библиогр.

Piccio. R. Note. — В: Международен конгрес по българистика. I. София, 1981, Пленарни доклади. [кн. 7] С., 1981, 32 с.

Stefanov, Pavel. Un scriptorium inconnu de la région de Teteven au XVIIe siècle. — Palaeobulgarica, 1981, No. 2, 103—113.

Tamborra, Angelo. L"idea" Cirillo-Methodiana in Europa nei secoli XIX—XX. — В: Константин-Кирил Философ. Материали от науч. конф. по случай 1150 г. от рождението му. С., 1981, 231—253.

РЕЦЕНЗИИ

Атанасов, Петър. Яков Крайков. Книжовник. Издател. График. XVI в. [Моногр.]. С., 1980.

Рец.: Божидар Райков. Пионер на родното книгопечатане. — АБВ, бр. 25, 23 юни 1981, с. 6.

Велчева, Боряна. Праславянски и старобългарски фонологически изменения. [Моногр.]. С., 1980.

Рец.: Димитър Тилков. Ценно изследване за старобългарския език. — АБВ, бр. 15, 14 април 1981, с. 2.

Георгиев, Емил. Нашето Аз-Буки-Веди. [Изследване]. С., 1981.

Рец.: Михаил Василев. При корените на азбуката. — Отеч. фронт, бр. 11 229, 29 юни 1981.

Георгиев, Емил. Основи на славистиката и българистиката. С., 1979.

Рец.: Димитър Кенанов. Староболгаристика — основная дисциплина славистики. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 104—107.

Гълъбов, Иван. Старобългарски език с увод в славянското езикознание. [Изследване]. ч. 1. С., 1980.

Рец.: Екатерина Дограмаджиева. Нова, оригинална разработка на въпросите на старобългарския език. — Старобългаристика, 1980, кн. 4, 114—118.

Живкова, Людмила. Четвероевангелието на цар Иван Александър. С., 1980.

Рец.: Elka Bakalova. A contribution to contemporary atr science. — Palaeobulgarica, 1981, No. 1, 100—103.

Куев, Куйо. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. [Изследване]. С., 1980.

Рец.: Боряна Велчева. Вклад в изучение древнеболгарского рукописного наследия. — Etud. balk., 1980, No. 3, 135—138.

Страшимир Димитров. — Векове, 1981, кн. 1, 91—95.

Лукьяненко, Вера И. Издания кириллической печати XV—XVII вв. (1494—1688) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной Публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина. Л., 1979.

Рец.: Румяна Павлова. Книжовна съкровищница. — АБВ, бр. 8, 24 февр. 1981, с. 8.

Мавродинова, Лиляна. Земенската църква „Св. Йоан Богослов". История, архитектура, живопис. [Моногр.]. С., 1980.

Рец.: В. Ив. Пандурски. Български паметник на родното ни изкуство от Средновековието. — Проблеми на изкуството, 1981, кн. 1, 57—58.

Николова, Светлина. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.

Рец.: Куйо Куев. Монографичен труд върху патеричните разкази в старобългарската литература. — Език и лит., 1981, кн. 1, 111—113.

Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С., 1980.

Рец.: Делчо Тодоров. Нов принос в изследването на българската народна култура. — Векове, 1980, кн. 6, 94—97.

Степовик, Дмитрий В. Українськоболгарські мистецькі зв'язки. — Київ, 1975.

Рец.: Н. М. Дилевски. — Музеи и паметн. култ., 1980, кн. 6, 54—55.

Фекелджиев, Иван. Народни легенди за Иван Рилски. [Моногр.]. С., 1979.

Рец.: Анатол Анчев. — Бълг. фолклор, 1981, кн. 2, 106—108.

Черноризец Храбър. „О писменехъ". Критическо издание, изготвила Алда Джамбелука-Коссова. Словоуказател, изг. Екатерина Доградмаджиева. С., 1980.

Рец.: Krasimir Stančev. Une édition critique du récit „Des Lettres" de Černorizec Hraber. — Palaeobulgarica, 1981, No. 2, 117—119.

Bogdan, Damian P. Paleografia Romano-slavo, tratat şi album. Bucureşti, 1978.

Рец.: Трифон Банков. Нов труд по славянска палеография. — Език и лит., 1981, кн. 1, 101—106.

Otero, Aurelio de Santos. Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen. Bd. 1. Berlin, 1978.

Рец.: Донка Петканова. — Старобългарска лит., 1980, кн. 8, 115—118.

ЕДИНИЧНИ ЛИСТОВЕ

Велико Търново. [Единичен брой] Изд. Общонар. к-т за развитие на Велико Търново. Ред. колегия: Ангел Ризов и др. С., март 1981, 24 с.

За буквите. Кирило-Методиевски вестник. Бр. 5, декември 1981. С., Съюз на бълг. журналисти, 1981, 16 с.

Плиска, Мадара, Преслав. Изд. Общонар. к-т за древните български столици Плиска, Велики Преслав и културния център Мадара. С., 1981.

Бр. 8, 23 март 1981, 12 с.

Бр. 9, май 1981, 12 с.

Бр. 10, ноември 1981, 12 с.

Поредицата „Старобългарска литература“ излиза в две книги годишно. В нея се приемат за печат трудове, резултат на изследвания върху проблемите на старобългарската литература и култура; ще се обнародват също неиздадени текстове и материали, рецензии, прегледи, библиография.

Ръкописите не трябва да надхвърлят 30 машинописни страници.